

2021
03

The Impact of 4 Decades of Conflict on the Economy of Turkey

40 Yıllık Çatışmanın Türkiye'ye Ekonomik Maliyeti

JUNE / HAZİRAN 2021

Dividends of Peace in Turkey: What Would Change in Turkey's Economy if the Kurdish Conflict Were Resolved

Türkiye'de Barışın Kar Payı:
Kürt Meselesi Çözülürse
Ekonomi Nasıl Etkilenir

izzet Akyol

Published by *Yayınlayan*

Democratic Progress Institute *Demokratik Gelişim Enstitüsü*

11 Guilford Street London WC1N 1DH

www.democraticprogress.org • info@democraticprogress.org

+ 44 (0) 20 7405 3835

Design, typesetting and cover design copyright © Medya Production Center

First Published, June 2021 *Baskı, Haziran 2021*

ISBN – 978-1-911205-60-9

© DPI – Democratic Progress Institute *Demokratik Gelişim Enstitüsü*

DPI – Democratic Progress Institute is a charity registered in England and Wales.

Registered Charity No. 1037236. Registered Company No. 2922108

This publication is copyright, but may be reproduced by any method without fee or prior permission for teaching purposes, but not for resale. For copying in any other circumstances, prior written permission must be obtained from the publisher, and a fee may be payable.

*DPI – Demokratik Gelişim Enstitüsü İngiltere ve Galler’de kayıtlı bir vakıftır.
Vakıf kayıt No. 1037236. Kayıtlı Şirket No. 2922108*

*Bu yayının telif hakları saklıdır, eğitim amacıyla telif ödenmeksizin yada önceden izin alınmaksızın çoğaltılabilir ancak yeniden satılamaz. Bu durumun dışındaki her tür kopyalama için yayıncıdan yazılı izin alınması gerekmektedir.
Bu durumda yayıncılara bir ücret ödenmesi gerekebilir.*

ABOUT THE AUTHOR / YAZAR HAKKINDA

İzzet Akyol

İzzet Akyol was born in the Gelibolu district of Çanakkale in 1969. In 1987 Akyol enrolled in the Management Department of the Boğaziçi University, he subsequently went on to study Political Science and History at the same university.

Work brought Akyol to the Netherlands from the years 1995-2001, and to China from 2001-2009. Akyol has literary translations from English to Turkish and in addition to this has published many works in various literary magazines such as; Köprü, İzlenim, Matbuat, Karakalem, and Kitap. Also Akyol, has been writing on economy and politics.

İzzet Akyol

İzzet Akyol 1969 Gelibolu doğumludur. 1987’de Boğaziçi Üniversitesi’nin İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü’ne girmiştir. Aynı üniversitenin Siyaset Bilimi ve Tarih bölümlerinde de okumuştur. Ticarî maksatlı olarak 1995-2001 arasında Hollanda’da, 2001- 2009 arasında da Çin’de yaşamıştır. İngilizceden Türkçeye çevirilerinin yanı sıra Köprü, İzlenim, Matbuat, Karakalem ve Kitap gibi değişik dergiler ile muhtelif internet sitelerinde yayınlanmış yazıları vardır. Ayrıca Akyol, ekonomi ve politika ağırlıklı yazılar da yazmaktadır.

CONTENTS

About the Author	3
Foreword	6
Executive Summary	8
I. MACRO-ECONOMIC PERFORMANCE AND INSTITUTIONAL CAPACITY	16
i. Conceptual and Theoretical Background	16
ii. Conflict Politics and Social Segregation as Constraining Factors of Economic Performance	22
Economic Predictability: How is it Formed, What is it Affected by?	32
The Challenge of Pragmatic-Rational Politics in an Environment of Social Segregation: The Case of the Netherlands	34
The Economy in a Segregated Turkey	38
iii. The Kurdish Issue in the Grip of Confrontational and Narrow-Minded Politics	42
II. THE UNSOLVED KURDISH QUESTION: THE ECONOMIC COST OF CONFLICTS	56
i. How do Armed Conflicts Affect Economies?	56
The Economic Cost of Conflicts and the Calculation Method	62
ii. Increasing Vulnerabilities Due to Conflicts and Economic Performance	68
Armed Conflict Environment, Political Instability and Foreign Direct Investments	72
Foreign Capital Flows Depressed by Armed Conflicts and Political Instability	80
Discussion: If Foreign Capital Curbed by the Risks of Armed Conflict Did Come to Turkey, How Much Would the Economy Grow?	88
Loss of Human and Physical Capital	92
How do Acts of Terrorism and the Environment of Armed Conflict Affect the Tourism Sector?	94
How Does Increase in Defence Spending Affect Economic Growth?	102
Effects of High Security Measures on Economic Efficiency	106
The Effect of Military Expenditures on Various Macro-Economic Variables: Fiscal Deficits, External Debt, Inflation and Employment	108
Turkey's Military Expenditures	116
What Is the Economic Cost of Armed Conflicts to Turkey?	122
The Economic Costs of Armed Conflict: Assumptions	130
CONCLUSION AND ASSESSMENT	146
DPI Aims and Objectives	156
Board Members	160
Council of Experts	166

İÇİNDEKİLER

Yazar Hakkında	3
Önsöz	7
Yönetici Özeti	9
I. MAKRO-EKONOMİK PERFORMANS VE KURUMSAL KAPASİTE	17
i. Kavramsal ve Teorik Arka-Plan	17
ii. Ekonomik Performansı Kısıtlayıcı Faktörler Olarak Çatışmacı Siyaset ve Toplumsal Ayrışmalar	23
Ekonomik Öngörülebilirlik: Nasıl Oluşur, Nelerden Etkilenir?	33
Toplumsal Ayrışma Ortamında Pragmatik-Akılcı Siyaset Zorluğu: Hollanda Örneği	35
Ayrışan Türkiye'de Ekonomi	39
iii. Çatışmacı ve Dar-Görüşlü Siyaset Kıskaçındaki Kürt Sorunu	43
II. ÇÖZÜLEMİYEN KÜRT SORUNU: ÇATIŞMALARIN EKONOMİK MALİYETİ	57
i. Silahlı Çatışmalar Ekonomileri Nasıl Etkiler?	57
Çatışmaların Ekonomik Maliyeti ve Hesaplama Yöntemi	63
ii. Çatışmalar Sebebiyle Artan Kırılganlıklar ve Ekonomik Performans	69
Silahlı Çatışma Ortamı, Politik İstikrarsızlık ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	73
Silahlı Çatışmalar ve Politik İstikrarsızlık Sebebiyle Frenlenen Yabancı Sermaye Akımları	81
Tartışma: Silahlı Çatışma Risklerinin Frenlediği Yabancı Sermaye Türkiye'ye Gelebilse Ekonomiyi Ne Kadar Büyüttü?	87
Beşerî ve Fizikî Sermayenin Kaybı	93
Terör Eylemleri ve Silahlı Çatışma Ortamı Turizm Sektörünü Nasıl Etkiler?	95
Savunma Harcamalarındaki Artış Ekonomik Büyümeyi Nasıl Etkiler?	103
Yüksek Güvenlik Tedbirlerinin Ekonomik Verimlilik Üzerindeki Etkileri	107
Askeri Harcamaların Değişik Makro-Ekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Mali Açıklar, Dış Borçlar, Enflasyon ve İstihdam	109
Türkiye'nin Askeri Harcamaları	117
Silahlı Çatışmaların Türkiye'ye Ekonomik Maliyeti Ne Oldu?	123
Silahlı Çatışma Ortamının Ekonomik Maliyetleri: Varsayımlar	131
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	147
Demokratik Gelişim Enstitüsü'nün Amaçları ve Hedefleri	158
Yönetim Kurulu Üyeleri	160
Uzmanlar Kurulu Üyeleri	166

FOREWORD

The following assessment report was prepared for DPI by İzzet Akyol, a writer and researcher. This paper explores dividends of peace in Turkey as well as analyzing the effect of conflict on the economy growth of the country. Akyol provides a socio-political overview about the political and economic rationalization in Turkey and examines literature from various other scholars in the field and presents the argument that if the Kurdish issue is resolved and sustainable peace is brought to Turkey, Turkey will experience economic growth in various sectors, and bring political stability to the country. The report offers examples of how the Kurdish conflict has negatively influenced the economy, for example in Foreign Direct Investment, infrastructure, tourism and has a significant human cost, not only in loss of life but also in trauma that is carried for generations. Akyol presents figures to show how resolving the Kurdish issue in Turkey will benefit the state, economically, sociologically, and politically. The views and opinions expressed in the report remain those of the author and do not necessarily reflect the official position of DPI.

Kerim Yıldız

*Chief Executive Officer
Democratic Progress Institute*

ÖNSÖZ

Aşağıdaki değerlendirme raporu DPI için yazar ve araştırmacı İzzet Akyol tarafından hazırlanmıştır. Bu makale, Türkiye’de barışın getirilerini incelemenin yanı sıra, çatışmanın ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Akyol, Türkiye’deki siyasi ve ekonomik rasyonalizasyon süreçleri hakkında sosyo-politik genel bir bakış sunmasının ardından, çatışma ve ekonomi alanındaki literatürü inceliyor ve Kürt meselesi çözülüp Türkiye’ye sürdürülebilir bir barış getirilirse, ülkenin ekonomik pek çok farklı sektörde büyüme yaşayacağı ve siyasi istikrara kavuşacağı argümanını savunuyor. Rapor, Kürt meselesinin, örneğin doğrudan yabancı yatırım, altyapı, turizm gibi alanlarda ekonomiyi nasıl olumsuz etkilediğini ve can kayıplarının yanı sıra nesiller boyu taşınan travmanın da önemli bir insani maliyet yarattığını örneklerle detaylandırıyor. Akyol raporda, Türkiye’de Kürt meselesinin çözülmesinin devlete ekonomik, sosyolojik ve siyasi olarak nasıl fayda sağlayacağını gösteren çok detaylı rakamlar da sunuyor. Bu araştırmada ifade edilen görüşler yazara aittir ve DPI’nin resmi pozisyonunu yansıtmaz.

Kerim Yıldız

*İcra Kurulu Başkanı
Demokratik Gelişim Enstitüsü*

EXECUTIVE SUMMARY

For centuries, Turkey has witnessed large population growth and an influx in immigration. Turkey is an ethnically, linguistically, religiously and culturally heterogeneous country. In the Ottoman Empire, society was structured according to religious and sectarian communities. Members of the same faith group, regardless of their ethnicity, were seen as members of a single “nation”, or *millet*. For example, all Muslim groups – Turkish, Kurdish, Arab, Circassian or Albanian – were seen as part of the “nation of Islam”; members of the Greek Orthodox church, who were of Greek or Arabic origin or who spoke Turkish as their mother tongue were also considered to be members of the “Greek (“*Rum*”) nation”. At the beginning of the 20th century, groups belonging to non-Islamic faiths had a considerable presence in Turkey. The period which started with the Balkan Wars (1912-13) and ended with the National Struggle (1920-1922) considerably reduced the number of non-Islamic faith groups. When the population exchange envisaged by the 1923 Lausanne Treaty between Greece and Turkey took place, the presence of non-Islamic belief groups in Turkey became rather scarce.

The details of the population exchange found in the Treaty of Lausanne, considered to be one of the founding documents of the Republic of Turkey, indicate the characteristics of the Ottoman millet system. The population, to be exchanged between Greece and Turkey was defined not as Turks and Greeks, but as “Muslims” and “Members of the Greek-Orthodox Church”. Thus, not only Muslims whose mother tongue was Turkish, but also Muslims from other ethnic groups who were considered as members of the Islamic *millet*, or nation in the Ottoman Empire migrated to Turkey from Greece, even if they did not speak Turkish.

When the founding elites of the Republic decided to restructure Turkey as a secular nation-state in the 1920s, they embarked on the task of transforming the Ottoman “Nation of Islam” into a secular Turkish nation. There were attempts to “Turkify” the

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye, yüzyıllar boyunca büyük nüfus/göç hareketlerine sahne olmuş; etnik, dilsel, inançsal ve kültürel olarak epey heterojen bir ülkedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda toplum dinî/mezhepsel cemaatlere göre yapılanmış durumdaydı; hangi etnik gruptan olursa olsun aynı inanç grubu mensupları tek bir “*millet*”in mensubu olarak görül-mekteydi. Meselâ Türk, Kürt, Arap, Çerkes, Arnavut vs. bütün Müslüman gruplar “İs-lam milleti”nin bir parçası görülüyor; Grek veya Arap kökenli olan ya da anadil olarak Türkçe konuşan Rum Ortodoks kilisesi mensupları da “*Rum milleti*”ne mensup telakki ediliyordu. 20. yüzyıl başlarında İslam-dışı inanç mensubu grupların Türkiye’de hatırı sayılır bir varlığı sözkonusuydu. Balkan savaşlarıyla (1912-13) başlayıp Milli Mücadele (1920-1922) ile sona eren dönem, İslam-dışı inanç mensubu grupların sayısını epey azalttı. 1923 Lozan Anlaşması’nın Yunanistan ile Türkiye arasında öngördüğü nüfus mübadelesi de eklenince, İslam-dışı inanç gruplarının Türkiye’deki varlığı iyice sem-bolik hale geldi.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu belgelerinden sayılan Lozan Anlaşması’nda yer alan nüfus mübadelesine ait detaylar, Osmanlı millet sisteminin özelliklerine işaret eder. Nitekim, Yunanistan ve Türkiye arasında mübadeleye tâbi tutulacak nüfus Türkler ve Grekler olarak değil, “Müslümanlar” ve “Rum-Ortodoks kilisesi mensupları” olarak tanımlanmıştır. Böylelikle, Yunanistan’dan yalnız anadili Türkçe olan Müslümanlar değil, Türkçe bilmece dahi Osmanlı’da İslam *milleti* mensubu olarak telakki edilen ve başka etnik gruplara mensup Müslümanlar da Türkiye’ye göç etmişlerdir.

Cumhuriyet’in kurucu elitleri 1920’lerde Türkiye’yi seküler bir ulus-devlet olarak yapı-landırma tercihini benimseyince, Osmanlı’nın “İslam Milleti”ni seküler bir Türk ulusuna dönüştürme işine giriştiler. Değişik etnik gruplara mensup kitleler yoğun bir asimi-lasyon politikasıyla Türkleştirilmeye çalışıldı; aynı anda dinin sosyal hayattaki etkisini ve toplumdaki dinî görünürlüğü azaltmayı amaçlayan sert politikalar uygulandı. Tür-kiye nüfusunun azımsanmayacak bir kısmı, bu modernleşmecî politikaları benimsedi;

masses belonging to different ethnic groups through an intense assimilation policy. At the same time, harsh policies aimed at reducing the influence of religion in social life and religious visibility in society were implemented. A substantial portion of the Turkish population adopted these modernizing policies; however, other portions of the population also reacted implicitly or explicitly to the strict practices of nationalism and secularism. The severe social polarisation in Turkey fundamentally emerges as a result of identity and value differentiations based on nationalism and secularism. A political understanding based on negotiation, consensus and reconciliation is rather absent in Turkey. In addition, each social segment tends to consider itself the rightful owner of the country and seeks to exclude the other groups. Political mechanisms in Turkey are also far from encouraging when it comes to reconciliation. It is difficult to argue that the demand for reconciliation is high. In Turkey, the parties often aim to seize power and shape the country according to their own preferences.

Serious economic and political vulnerabilities in Turkey begin when considering the period of the multi-party period. Political disputes border and erupt into conflict and hostility, in parallel with social separation and polarisation. As a rigid political situation increases, Turkish politics moves away from pragmatism and rational flexibility, which further increases Turkey's vulnerabilities. As a result, issues that need to be resolved through politics and negotiations are transformed into a security and regime problem; and the country's energy is wasted through unnecessary discussions and manoeuvres. As these vulnerabilities increase, political and economic predictability declines, which in turn undermines economic performance. The fragility caused by strong social segregation and polarisation limits "institutional capacity" in Turkey. Institutional capacity is formed based on the existence, nature and the binding power of formal and informal rules, as well as the power of institutions possessed by a given country. Many recent academic studies conducted within the scope of the New Institutional Economics School have revealed that economic activity and development cannot be understood only in terms of assets, finance and purely economic factors. It has been shown that macro-economic performance can be understood within a framework of factors such as institutional capacity, formal and informal institutions, a set of rules that determine this capacity, political stability, and economic factors.

Although the official position is to portray the Kurdish Question as fundamentally a problem of public order, it would be more accurate to describe the emergence of the PKK as a political problem. One that took shape in the context of the past, outlined above, and one that also had serious complications related to public order. As the

ancak yine azımsanmayacak büyük kitleler sert milliyetçilik ve laiklik uygulamalarına örtük veya açık şekilde tepki gösterdiler. Türkiye'deki keskin toplumsal kutuplaşma, temelde, milliyetçilik ve laiklik eksenli kimlik ve değer farklılaşmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de müzakereye, mutabakata ve uzlaşma aramaya dayalı bir siyaset anlayışı pek zayıftır; ayrıca toplumsal ayrışmanın her bir odağının kendini ülkenin hakiki sahibi sayma ve diğer unsurları dışlama eğilimi yüksektir. Ülkedeki siyasi mekanizmalar da uzlaşmaları teşvik edecek özelliklerden uzaktır. Esasında uzlaşma talebinin de yüksek olduğunu söylemek zor gözükmemektedir; Türkiye'de taraflar, ekseriya, gücü ele geçirip ülkeyi kendi tercihleri doğrultusunda şekillendirme amacındadırlar.

Özellikle çok partili dönem çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu toplumsal ayrışma ve kutuplaşma paralelinde çatışma hatta husumet seviyelerine ulaşan siyasi zıtlıklar, Türkiye'de ekonomik ve politik olarak ciddi kırılğanlıklar oluşturmaktadır. Politik rijitlikler arttıkça Türkiye siyaseti pragmatizmden ve rasyonel esneklikten de uzaklaşmakta; bu da Türkiye'nin kırılğanlıklarını daha da arttırmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak Türkiye siyasetle ve müzakereyle çözülmesi gereken meseleleri bir asayiş ve rejim sorununa dönüştürmekte, ülkenin enerjisi çok gereksiz tartışma ve patinajlarla heba olmaktadır. Kırılğanlıklar arttıkça politik ve ekonomik öngörülebilirlik zayıflamakta, bu da ekonomik performansı baskılamaktadır. Güçlü toplumsal ayrışma ve kutuplaşmanın yol açtığı kırılğanlık, Türkiye'deki "kurumsal kapasite"yi sınırlandırmaktadır. Kurumsal kapasite, ülkelerin sahip olduğu kurumların gücünün yanısıra formel ve informal kuralların varlığına, mahiyetine ve bağlayıcılık gücüne dayalı olarak şekillenmektedir. Yeni Kurumsal İktisat ekolü kapsamında yapılan güncel pekçok akademik çalışma, ekonomik faaliyet ve gelişmenin sadece varlıklar, finans ve salt iktisadi faktörler ile anlaşılamayacağını ortaya koymuş; makro-ekonomik performansın iktisadi faktörlerin yanısıra kurumsal kapasite, bu kapasiteyi belirleyen formel-informel kurum ve kurallar seti ve politik istikrar gibi faktörler çerçevesinde anlaşılabilceğini göstermiştir.

Resmi görüş Kürt Sorunu'nu temelde bir asayiş sorunu olarak göstermeye çalışıyor olsa da, PKK'nın ortaya çıkışını yukarıda çerçevesi çizilen geçmiş bağlamında şekillenmiş —ve aynı zamanda asayişe ait ciddi komplikasyonları da olan— siyasi bir sorun olarak tanımlamak daha doğru gözükmemektedir. Devlet sorunun siyasi mahiyetini reddettikçe Kürt kitleler nezdinde daha da siyasileşmiş ve örgütün sempatan tabanı genişlemiştir. Şiddet ve silahlı çatışma kısır döngüsü politik rijitlikleri iyice arttırarak zaten zayıf olan rasyonel esnekliği hepten zayıflatmış; çözümün siyaset zemininde

state rejected the political nature of the problem, it became more politicized in the eyes of the Kurdish population, and the supporting base of the organization expanded accordingly. The vicious cycle of violence and armed conflict has further increased political rigidities, undermining the already weak rational flexibility altogether. Since a political resolution was not attempted, the maximalist tendencies of the parties were given free rein, and their attitudes became more and more entrenched.

Turkey's failure to find a solution to the problem within the framework of politics has created a tremendous economic cost to the country. Turkish political is not pragmatic, flexible nor rational, and already clearly suppresses the economic growth. The circumstances created by 40 years of conflict has also created enormous economic costs for Turkey. The environment of armed conflict slows economic growth in four main ways:

- (a) The direct costs of armed conflicts
- (b) Decrease in investments and productivity losses
- (c) curbing foreign direct investment
- (d) Decrease in tourism revenues

Although the data on this subject is quite limited and difficult to access, initial calculations, including the indirect costs of conflicts, point to a level of around 1% of Turkey's annual national income. In other words, it is possible to say that the annual growth rate of Turkey without conflicts would be 1% higher. Turkey has been in a state of armed conflict for almost 40 years. Wasted resources have cost Turkey trillions of dollars. Should we consider this growth, the following situation may be observed:

Between 1985 and 2020, Turkey's total national economic size is around 16 trillion dollars at current prices. When the calculation is made on the assumption that the resources which evaporate due to the conflicts every year (which corresponds to 1% of the total national income) remains in the economy pool, we see that Turkey could have generated a national income of almost 20 trillion dollars in the same time period. The difference is 3 trillion 865 billion 358 million-odd dollars, and it indicates a difference of 23.98 percent from the realised national income. Since the time period is quite long, the 1% remaining in the economy pool initially has a very small effect on the economy, but the effect grows over the years and for example, in 2020, the gap reaches 34.95%.

However, a calculation based on current prices may not reflect the real economic situation very accurately. In periods when exchange rates are very volatile, fluctuations

aranmaması taraflardaki maksimalist yaklaşımları güçlendirerek tutumları keskinleştirmiştir.

Soruna siyaset çerçevesinde çözüm bulmada Türkiye'nin başarısız olması, ülkeye muazzam bir ekonomik maliyet oluşturmuştur. Rasyonaliteden ve pragmatik esneklikten epey uzak olan Türk siyasetinin ekonomik büyümeyi baskılayıcı özelliği zaten ortada iken, 40 yıldır süren çatışma ortamı Türkiye'ye muazzam ekonomik maliyetler oluşturmuştur. Silahlı çatışma ortamı temelde dört yolla ekonomik büyümeyi yavaşlatır:

- (a) Silahlı çatışmaların doğrudan maliyetleri
- (b) Yatırımlardaki azalma ve verimlilik kayıpları
- (c) Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının frenlenmesi
- (d) Turizm gelirlerindeki azalma

Bu konuyla ilgili verilerin epey sınırlı ve erişimi güç olmasına rağmen, yaptığım ilk hesaplamalar —çatışmaların dolaylı maliyetleri de hesaba katıldığında— Türkiye'nin yıllık milli gelirinin yaklaşık yüzde 1'i dolaylarında bir seviyeye ulaştığına işaret etmektedir. Yani, çatışmaların olmadığı bir Türkiye'nin yıllık büyüme hızının yüzde 1 kadar daha yüksek olacağını söylemek mümkündür. Türkiye neredeyse 40 yıldır silahlı çatışma ortamındadır. Hebâ olan kaynaklar Türkiye'ye trilyon dolar ölçeklerinde maliyetler oluşturmuştur. Nitekim, geri kalan herşey aynı kalmak üzere, ekonomiden eksilen bu rakamları her yıl havuzda bıraktığımızda karşımıza çıkan tablo şudur:

1985 ile 2020 arasında Türkiye'nin milli oluşturduğu toplam ekonomik büyüklük, cari fiyatlarla, 16 trilyon dolar seviyelerindedir. Her yıl çatışmalar sebebiyle buharlaşan (ve toplam milli gelirin yüzde 1 kadarına tekabül eden) kaynağın ekonomi havuzunda kalması varsayımına göre hesap yapıldığında, Türkiye'nin aynı dönemde neredeyse 20 trilyon dolar tutarında milli gelir üretebileceği anlaşılmaktadır. Aradaki fark, 3 trilyon 865 milyar 358 milyon küsur dolar olup gerçekleşen milli gelire göre yüzde 23,98 bir farka işaret etmektedir. Süre çok uzun olduğu için, başlangıçta ekonomi havuzunda kalan yüzde 1'lerin ekonomiyi büyütücü etkisi çok cüz'î kalmakta, ancak yıllar içinde etki büyümekte ve mesela 2020 senesinde makas yüzde 34.95'e kadar ulaşmaktadır.

Ancak cari fiyatlarla yapılacak bir hesaplama gerçek ekonomik tabloyu çok doğru yansıtmayabilir. Döviz kurlarının çok oynak olduğu dönemlerde, kurlardaki düşüşler veya yükselişler, reel milli gelir rakamlarını distorsiyona uğratabilir. Bu mahzurları telafi etmek amacıyla, döviz bazlı milli gelir rakamlarını Reel Efektif Döviz Kuru hesap-

in exchange rates can distort real national income figures. In order to compensate for these drawbacks, correcting the foreign currency-based national income figures by calculating the Real Effective Exchange Rate would give a more realistic picture. When the national income data of the relevant periods is calculated at current exchange rates and are corrected with the SPO or CBRT real exchange rate calculations, the total national income for the period between 1985 and 2020 (compared to the calculation made at current exchange rates) decreases by 1 trillion 43 billion dollars, or about 6%. This indicates that the average value of the Turkish Lira was slightly higher during the period in question. According to the calculation based on the Real Effective Exchange Rate, if there were no armed conflicts, Turkey's economy would have been larger by 3 trillion 630 billion dollars between 1985 and 2020. With the real exchange rate adjustment, we see that Turkey could be a 22.52% larger economy in total in the "synthetic scenario". Likewise, the divergence is very narrow in the first years and widens as time goes by. In 2020, the gap reaches the enormous figure of 45.97%.

When a long-term calculation is made, current figures cannot adequately reflect the real picture due to inflation, even if a real exchange rate adjustment is made. As such, it is also necessary to adjust for dollar inflation. The likeliest figures may be obtained by converting the national income figures of all years since 1985 to the values of 2020. When these adjustments are made, the economic size difference between 'synthetic Turkey' (without conflicts) and 'Turkey in conflict' amounts to almost 4 trillion, 200 billion dollars, in 2020 values. If we approach the subject in terms of per capita income, all else being equal, it can be assumed that per capita income in a conflict-free Turkey would be almost 35% higher than the current figure.

Besides the human cost, failure to resolve the problems places an enormous economic burden on Turkey. Turkey can, to some extent, eliminate, or at worst, reduce, these problems by approaching the issues with reasonable or rational policy choices, and with a pragmatic flexibility rather than through the prism of ideology. In this study, the scope and scale of the human and material cost of the Kurdish issue-related conflict environment for Turkey will be analysed, and alternatives and scenarios that may take place depending on the realisation or absence of "Kurdish Peace" will also be discussed.

lamasıyla düzeltmek bizi daha gerçekçi bir tabloya götürecektir. İlgili dönemlerin cari kurlar üzerinden hesaplanmış milli gelir verilerini DPT veya TCMB reel kur hesaplamaları üzerinden düzeltince, 1985-2020 arasındaki döneme ait milli gelirler toplamı (cari kurlar üzerinden yapılan hesaplama nisbetle) 1 trilyon 43 milyar dolar kadar —veya yaklaşık yüzde 6 oranında—azalmaktadır. Bu durum, ilgili dönemde TL'nin ortalama değerinin bir miktar yüksek olduğuna işaret etmektedir. Reel Efektif Döviz Kuru bazlı hesaplamada, silahlı çatışmalar olmasaydı Türkiye'nin 1985-2020 arasında küsuratıyla 3 trilyon 630 milyar dolar daha büyük bir ekonomi olacağı varsayılabilir. Reel kur düzeltmesiyle, "sentetik senaryo"da Türkiye'nin toplamda yüzde 22.52 oranında daha büyük bir ekonomi olabileceği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, ilk yıllarda makas çok dar olup ileriki yıllarda iyice açılmaktadır; 2020 senesi için makas yüzde 45.97 gibi muazzam bir rakama ulaşmaktadır.

Çok uzun yıllara sârî bir hesaplama yapıldığında, 'reel kur düzeltmesi' yapılsa dahi, enflasyon yıpranması sebebiyle cari rakamlar gerçek tabloyu yeterince sağlıklı yansıtamazlar. Bu açıdan, dolar enflasyonu düzeltmesi de yapmak gerekir. 1985'den bu yana bütün yılların milli gelir rakamlarını meselâ 2020 yılı değerlerine dönüştürerek en sağlıklı rakamlara erişmek mümkün olabilir. Bu düzeltmeler yapılırken, (çatışmaların olmadığı) 'sentetik Türkiye' ile 'çatışan Türkiye' arasındaki ekonomik büyüklük farkı 2020 değerleriyle neredeyse 4 trilyon 200 milyar dolar rakamına bâliğ olmaktadır. Konuya kişi başına düşen milli gelir açısından yaklaşırsak; geri kalan her şey aynı olmak kaydıyla, çatışmaların olmadığı bir Türkiye'de kişi başına milli gelirin mevcut rakamdan neredeyse yüzde 35 oranında daha yüksek olacağı varsayılabilir.

Sorunların çözülememesi, Türkiye'ye —insani maliyetlerin yanısıra— muazzam ekonomik yükler oluşturmaktadır. Ülkenin rasyonel/akılcı politika tercihleriyle ve meselelere ideolojik değil pragmatik bir esneklikle yaklaşarak bu olumsuzlukları bir ölçüde ortadan kaldıracak —en kötü ihtimalle azaltabileceği— söylenebilir. Bu çalışmada, Kürt meselesi eksenli çatışma ortamının Türkiye'ye oluşturduğu beşeri ve maddi maliyetin kapsamı ve çapı analiz edilecek, "Kürt Barışı"nın gerçekleşmesine veya gerçekleşmemesine bağlı olarak gündeme gelebilecek alternatifler ve senaryolar tartışılacaktır.

I. MACRO-ECONOMIC PERFORMANCE AND INSTITUTIONAL CAPACITY

i. Conceptual and Theoretical Background

The relationship between economic performance and geography, time and political culture has been the subject of a lot of research in the context of growth theory, especially in recent years. Although classical economic theory locates the basis of economic processes and activities in individual preferences and assumes that people will make the most rational choices for themselves, a lot of the historical data or findings indicate that this assumption may not necessarily be true. A popular criticism of at this approach is that individuals cannot fully act rationally, as they cannot fully fathom the background and details of economic conditions. At this point, we may recall the **institutional school of economics**, which argues that the basis for macro-economic development is related to institutions, and indirectly to circumstances and cultural context. This school, which gained a lot of popularity at the beginning of the 20th century, lost its influence especially with the rise of Keynesian economy, but especially after the 1990s. It came to the fore again within the framework of research on macro-economic performance differences and under the name of **new institutional economics**, and institutional and/or cultural variables in the context of the sources of economic growth were more and more commonly emphasised.

Within the framework of macro-economic performance differences between countries, there are many studies that show that there is a stronger link between institutional and social/cultural factors and economic development than was previously thought. One of the leading names in this field and the winner of the 1993 Nobel Prize in Economics, US economist Douglass North (1920-2015) demonstrated that economic development cannot be understood only in terms of “assets”, that “institutional capacity” is a determining factor and important in determining the differences in economic performance between countries. North is not the first economist to emphasize the importance of institutions, but North has developed a new and

I. MAKRO-EKONOMİK PERFORMANS VE KURUMSAL KAPASİTE

i. Kavramsal ve Teorik Arka-Plan

Ekonomik performans ile coğrafyalar, dönemler ve siyasi kültürler arasındaki ilişki, özellikle son dönemlerde büyüme teorisi bağlamında çokça araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Klasik iktisat teorisi ekonomik süreç ve faaliyetlerin temelini bireysel tercihlere ve insanların kendileri için en rasyonel olanı seçecekleri varsayımına dayandırmakla birlikte, tarihî pek çok veri veya tespit bu varsayımın illa doğru olmayabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, ekonomik şartların arka-planına ve detaylara tamamen hakim olamayacakları için bireylerin tam rasyonel davranamayacakları şeklinde eleştiriler de yaygındır. Bu noktada, makro-ekonomik gelişmeyi sağlayacak zeminin kurumlarla ve dolaylı olarak şartlar ve kültürel bağlamla ilişkili olduğunu savunan kurumsal iktisat ekolünü hatırlamak yerinde olur. 20. yüzyıl başlarında epey popülerlik kazanmış olan bu ekol özellikle Keynesyen ekonominin yükselmesiyle etkisini kaybetmiş, ancak bilhassa 1990’lardan sonra makro-ekonomik performans farklılıklarıyla ilgili araştırmalar çerçevesinde ve yeni **kurumsal iktisat** adıyla yeniden gündeme gelmiş ve ekonomik büyümenin kaynakları bağlamında kurumsal ve/ya kültürel değişkenler daha fazla vurgulanmaya başlamıştır.

Ülkeler arasındaki makro-ekonomik performans farklılıkları çerçevesinde, kurumsal ve sosyal/kültürel faktörler ile ekonomik gelişme arasında zannedilenden daha güçlü bir irtibat olduğunu ortaya koyan epey çalışma mevcuttur. Bu alanda önde gelen isimlerden birisi ve 1993 Nobel Ekonomi Ödülü’nün sahibi olan ABD’li iktisatçı Prof. Douglass North (1920-2015), ekonomik gelişmenin sadece “varlıklar”a dayalı olarak anlaşılamayacağını, ülkeler arasındaki ekonomik performans farklılıklarında “kurumsal kapasite”nin belirli ve önemli olduğunu göstermiştir. North kurumları vurgulayan ilk iktisatçı değildir, ancak başka pek çok araştırmacı tarafından gündeme getirilmiş olan “kural” ve “kurum” kavramlarını **formel kurallar** ve **informel kurallar** şeklinde iki ayrı kategoride inceleyerek yeni ve multi-disipliner

multi-disciplinary perspective by examining the concepts of “rule” and “institution”, which have been studied by many other researchers, in two separate categories as **formal rules** and **informal rules**. Formal rules include general, or written rules, such as constitutional and legal frameworks of countries, the political regime, rule of law and sanction power. Social or cultural habits, ideological and intellectual assumptions or divisions prevailing in societies as well as customs and traditions collectively constitute the informal rules.

Institutional capacity assumes its form based on the existence, nature and binding power of formal and informal rules, as well as the power of institutions in any given country. This particular approach reveals a new perspective, assumptions that many neo-classical economy theories accepted as data in advance, were merely preconditions or illusions. This has been realised through a historical and empirical framework, instrumental in important developments in a wide range of fields from game theory to sociology. Thereofre, it revealed that economic activity and development cannot be understood only in terms of assets, finance and purely economic factors. It has been shown that macro-economic performance can be understood within the framework of factors such as **institutional capacity**, formal-informal institutions and set of rules that determine this capacity, and **political stability**, as well as economic factors. By revealing the relationship between macro-economic performance and political, socio-cultural and legal institutions or processes, the new school of institutional economics provides an important theoretical background not only for economic activities and relations, but also for analyses in fields such as law, politics, anthropology and sociology.

The robust relationship between macro-economic development and political stability is also supported empirically, and the mutual causality between the two has been studied in detail in academic literature. Political stability strengthens institutional capacity, and strong institutional capacity supports political stability. Many studies conducted in this context, which either coincide or conflict with a variety of social and political studies, point out that political instability is one of the leading factors that weakens institutional structure and capacity. It is emphasized that the existence of stable regimes is an important variable in explaining the macro-economic development and performance differences between countries. The Swiss economist Aymo Brunetti emphasized the importance of different and non-direct economic factors such as government stability, political violence, policy volatility and subjective political perceptions, and studied the relationship between these factors and the macro-economic performance of countries through empirical observations and findings. To summarize, many recent studies have shown that economic activities cannot be understood by factors limited to the economy and revealed that economic growth can be related to all social institutions, values and rules.

bir perspektif geliştirmiştir. “Formel kurallar” ülkelerin anayasal/yasal çerçeveleri, politik rejim, hukukun üstünlüğü ve yaptırım gücü gibi genel/yazılı düzenlemeleri içerir iken; sosyal/kültürel alışkanlıklar, toplumlarda hakim olan ideolojik ve fikri kabul, varsayım veya ayırışmalar; ayrıca rfler ve gelenekler topluca “informel kurallar”ı oluşturmaktadır.

Kurumsal kapasite, ülkelerin sahip olduğu kurumların gücünün yanısıra formel ve informal kuralların varlığına, mahiyetine ve bağlayıcılık gücüne dayalı olarak şekillenmektedir. Bu perspektif, neo-klasik iktisat teorisinin peşinen veri olarak kabul ettiği pek çok varsayımın gerçekte bir nkabul veya yanılısamadan ibaret olduğunu tarihsel ve ampirik bir çerçevede ortaya koyarak yeni bir bakış-açısı geliştirebilmiş; böylelikle oyun teorisinden sosyolojiye kadar uzanan geniş bir yelpazede önemli açılımlara vesile olmuştur. Bu anlamda ekonomik faaliyet ve gelişmenin sadece varlıklar, finans ve salt iktisadi faktörler ile anlaşılamayacağını ortaya koymuş; makro-ekonomik performansın iktisadi faktörlerin yanısıra **kurumsal kapasite**, bu kapasiteyi belirleyen formel-informel kurum ve kurallar seti ve **politik istikrar** gibi faktörler çerçevesinde anlaşılabileceğini göstermiştir. Yeni kurumsal iktisat ekolü makro-ekonomik performans ile politik, sosyo-kültürel ve hukuki kurumlar veya süreçler arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak sadece iktisadi faaliyet ve ilişkiler değil, aynı zamanda hukuk, siyaset, antropoloji ve sosyoloji gibi alanlardaki analizler için de önemli bir teorik arka-plan sağlamayı başarmıştır.

Makro-ekonomik gelişme ile siyasi istikrar arasındaki gcl ilişki ampirik olarak da desteklenmekte olup bu ikisi arasındaki karşılıklı nedensellik akademik literatürde detaylı şekilde çalışılmıştır. Politik istikrar kurumsal kapasiteyi gclendirmekte, gcl kurumsal kapasite de siyasi istikrarı desteklemektedir. Bu çerçevede yapılan ve değişik sosyal/politik araştırmalarla örtüşen veya çakışan bir çok çalışma, politik istikrarsızlığın kurumsal yapı ve kapasiteyi zayıflatan faktörlerin başında geldiğine işaret etmekte; istikrarlı rejimlerin varlığının ülkeler arasındaki makro-ekonomik gelişme ve performans farklılıklarının açıklanmasında önemli bir değişken olduğu vurgulanmaktadır. Bu noktada konuyu detaylı olarak alışan İsviçreli iktisatçı Prof. Aymo Brunetti hükümet istikrarı, politik şiddet, politika değişkenliği ve sübjektif politik algılar gibi değişik ve direkt ekonomik olmayan faktörlerin önemini vurgulamış, ampirik gözlem ve bulgular üzerinden bu faktörlerle ülkelerin makro-ekonomik performansları arasındaki ilişkiyi çalışmıştır. Özetlemek gerekirse, son dönemlerde yapılan pek çok araştırma ekonomik faaliyetlerin sadece ekonomiyle sınırlı faktörlerle anlaşılamayacağını göstermiş; ekonomik büyümenin bütün toplumsal kurum, değer ve kurallarla ilişkili olabileceğini ortaya koymuştur. Bu anlamda, değişik ülkelerin makro-ekonomik performans farklılıkları incelenirken sadece tabii kaynaklar, teknoloji, finans, fiziki/beşeri kapital gibi fak-

In this sense, when examining differences of macro-economic performance among different countries, not only factors such as natural resources, technology, finance, physical/human capital, but also findings and determinations from many disciplines such as sociology, anthropology, ethnology, political science, history, population studies and even psychology and theology are taken into account.⁽¹⁾

Within this context, research shows that there is a relationship between economic development, cultural values and political regimes.⁽²⁾ When countries are grouped on the axes of survival-freedom and traditionalism-rationality, we see that there is a strong correlation between economic development and wealth and liberal and rational cultural attitudes, as well as between underdevelopment and poverty, and “survival mentality” and traditionalism. It is among the common findings of many studies that rational attitudes and approaches create a more favourable ground for economic growth, and societies where concerns and restrictions are common have difficulty in creating wealth.

“Self-expression values” are a set of values such as social tolerance, the importance given to individual preferences and enjoyment, and the superiority of public freedoms. US political scientist Ronald Inglehart, who studied the subject extensively, claims that modernization processes are effective in the spread of these values. This chart, prepared by R. Inglehart and Christian Welzel based on the World Values Survey⁽³⁾ and European Values Study⁽⁴⁾ data, is known as the Inglehart-Welzel Cultural Map.

(1) Since the relationship between macro-economic performance differences and institutional capacity is not the main subject of this study, I will content myself with pointing out a few important resources for those who are interested, instead of giving specific references to the literature on this issue, in order not to distract from the subject. One of Douglass North's most important works has been translated into Turkish and published by Sabancı University: Douglass C. North (2002), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Sabancı University Press, transl.: Gül Çağalı Güven. A former lecturer at Boğaziçi University and currently teaching at Koç University, Professor Ziya Öniş is one of the leading researchers in this field in Turkey, and those who are interested may consult his work. It is also possible to access the works of Aymo Brunetti on the internet, who makes an empirical analysis of the relationships between political/cultural factors and macro-economic performance. Also useful: Mehmet Uğur (2010), “Institutions and Economic Performance: A Review of the Theory and Evidence,” *SSRN Electronic Journal*. January 2010, DOI: 10.2139/ssrn.2102746

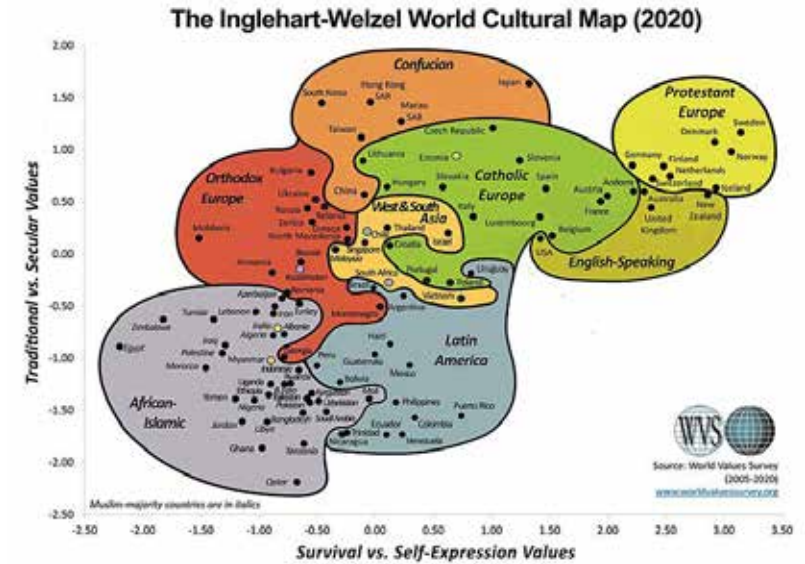
(2) <http://worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=Findings>

(3) <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

(4) <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/joint-evs-wvs-2017-2021-dataset/>

törler incelenmemekte; sosyoloji, antropoloji, etnoloji, siyaset bilimi, tarih, nüfus araştırmaları ve hatta psikoloji ve ilahiyat gibi birçok disiplinin bulgu ve tespitleri de hesaba katılmaktadır.⁽¹⁾

Bu çerçevede gündeme getirilmesi gereken bir başka husus şudur: araştırmalar ekonomik gelişmişlik ile kültürel değerler ve siyasi rejimler arasında bir ilişki olduğunu da göstermektedir.⁽²⁾ Ülkeler beka-özgürlük ve gelenekçilik-rasyonellik ekseninde gruplandırılınca, ekonomik gelişmişlik ve zenginlik ile özgürlükcü/rasyonel kültürel tutumlar arasında; geri kalmışlık ve fakirlik ile de “bekâ zihniyeti” ve gelenekçilik arasında güçlü bir korelasyon olduğu görülmektedir. Rasyonel tutum ve yaklaşımların ekonomik büyüme için daha elverişli bir zemin oluşturduğu, endişelerin ve kısıtlamaların yaygın olduğu toplumların ise zenginlik oluşturmada zorlandığı pek çok araştırmanın ortak tespitleri arasındadır.

(1) Makro-ekonomik performans farklılıkları ile kurumsal kapasite arasındaki ilişki bu çalışmanın ana konusu olmadığı için, konuyu dağıtmamak adına, bu bahisle ilgili literatüre spesifik referanslar vermek yerine ilgilenerler için önemli birkaç kaynağa işaret etmekle yetineceğim. Metinde geçen Nobel ödüllü Prof. Douglass North'un en önemli çalışmalarından biri Türkçe'ye çevirilerek Sabancı Üniversitesi yayınları arasında neşredilmiştir, bkz. Douglass C. North (2002), *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, Türkçesi: Gül Çağalı Güven. Boğaziçi Üniversitesi'nin eski öğretim görevlilerinden olup şu an Koç Üniversitesi'nde görev yapan Prof. Ziya Öniş, bu alanda Türkiye'deki en velut araştırmacıların önde gelenlerindendir, ilgilenerler Prof. Öniş'in çalışmalarına müracaat edebilirler. Politik/kültürel faktörler ile makro-ekonomik performans arasındaki ilişkilerin ampirik analizini yapan Prof. Aymo Brunetti'nin çalışmalarına da internet üzerinden erişilebilir. Ayrıca şu çalışma da faydalı olabilir: Mehmet Uğur (2010), “Institutions and Economic Performance: A Review of the Theory and Evidence,” *SSRN Electronic Journal*. January 2010, DOI: 10.2139/ssrn.2102746

(2) <http://worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=Findings>

ii. Conflict Politics and Social Segregation as Constraining Factors of Economic Performance

Many researchers have emphasized that there is a robust relationship between political stability and macro-economic performance in a given country.⁽⁵⁾ Increasing uncertainty, associated with an unstable political environment, reduces investments and slows the pace of economic growth. On the other hand, inadequacies and failures in economic performance weaken governments and feed into political turmoil.⁽⁶⁾

Although political stability in terms of continuity and consistency in administration is mostly associated with competitive-democratic societies, it should be taken into account that there are quite a few exceptions to this situation. Sometimes political stability is facilitated through the iron fist of authoritarian or oppressive governments. In some countries or regions despite democratic elections, there is still an atmosphere of political disintegration or polarisation due to a variety ideological, ethnic, religious, or sectarian causes. The same party always wins the elections, and failures in administration do not necessarily lead to electoral losses. In these cases, the control and oversight functions of democratic competition and elections over politicians become weak, and as a result, strong political stability, may not be possible despite high representative justice and administrative continuity.

It is possible to argue that Turkey's confrontational politics puts pressure on the general political stability, at least during certain periods. Although this stems from fundamental divisions with deep societal roots, it is also true that the legal political framework and institutional mechanisms in which politics are conducted have a nature that feeds and intensifies conflicts, rather than soothing and diminishing them.

"Kendini ifade etme değerleri" [İngilizcesi ile "self-expression values"] toplumsal hoşgörü, bireysel tercih ve tatminlerin önemsenmesi ve kamusal özgürlüklerin üstünlüğü gibi değerleri içeren bir settir. Konu üzerinde kapsamlı çalışmaları olan ABD'li siyaset bilimci Ronald Inglehart, bu değerlerin yaygınlaşmasında modernizasyon süreçlerinin etkili olduğu iddiasındadır. Dünya Değerler Araştırması⁽³⁾ ve Avrupa Değerler Çalışması⁽⁴⁾ verilerine dayanarak R. Inglehart ve Christian Welzel tarafından hazırlanan bu grafik Inglehart-Welzel Kültürel Haritası olarak bilinmektedir.

ii. Ekonomik Performansı Kısıtlayıcı Faktörler Olarak Çatışmacı Siyaset ve Toplumsal Ayrışmalar

Politik istikrar ile ülkelerin makro-ekonomik performansları arasında derin bir ilişki olduğu pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır.⁽⁵⁾ İstikrarsız politik iklimle ilişkili belirsizliklerin artması yatırımları azaltmakta ve ekonomik büyümenin süratini düşürmektedir. Öte yandan ekonomik performans alanındaki yetersizlik ve başarısızlıklar hükümetleri zayıflatmakta ve politik karışıklıkları beslemektedir.⁽⁶⁾

Yönetimde devamlılık ve tutarlılık anlamındaki siyasi istikrar daha ziyade rekabetçi-demokratik toplumlarla ilişkilendirilmekle birlikte bu durumun epey istisnasının olduğunu da gözönüne almak gerekir. Bazen siyasi istikrar otoriter/baskıcı yönetimlerin demir yumruğuyla mümkün olmaktadır. Bazı ülke, bölge veya durumlarda; iktidarların seçimle belirlenmesine rağmen, toplum içindeki —ideolojik, etnik, dinî, mezhepsel vs. gibi değişik sebeplerden kaynaklanan— politik ayrışma veya kutuplaşmanın güçlü olması sebebiyle seçimleri devamlı aynı parti kazanmakta, yönetim başarısızlıkları illa seçim kayıplarına yol açmamaktadır. Bu durumlarda demokratik rekabetin ve seçimlerin siyasetçiler üzerindeki denetim ve kontrol fonksiyonları zayıflamakta, sonuç olarak yüksek temsil adaletine ve yönetim sürekliliğine rağmen güçlü bir politik istikrar mümkün olmayabilmektedir.

(5) For instance, see Ünal Arslan (2011), "Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği," *Ege Akademik Bakış*, Cilt:11, Sayı:1, Ocak 2011, s. 73-80.

(6) Although somewhat outdated, the following study entitled "Political instability and economic growth", realised by a team including the famous economist Nouriel Roubini, is particularly noteworthy: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/4553024/alesina_instabilitygrowth.pdf?sequence=2&isAllowed=y It was found that there was a strong correlation between the change in national income per capita between 1950 and 1982 in the 113 countries studied and the political instability in these countries. Economic growth also slowed down significantly during periods of weak governments.

(3) <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

(4) <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/joint-evs-wvs-2017-2021-dataset/>

(5) Örnek olarak bkz. Ünal Arslan (2011), "Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği," *Ege Akademik Bakış*, Cilt:11, Sayı:1, Ocak 2011, s. 73-80.

(6) Biraz eskimiş olmakla birlikte, içlerinde ünlü iktisatçı Nouriel Roubini'nin de yer aldığı bir ekip tarafından yapılmış olan "Politik istikrarsızlık ve ekonomik gelişme" başlıklı şu çalışma özellikle dikkat çekicidir: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/4553024/alesina_instabilitygrowth.pdf?sequence=2&isAllowed=y Ele alınan 113 ülkede 1950-1982 arasındaki dönemde kişi başına milli gelirde yaşanan değişim ile bu ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık arasında güçlü bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Hükümetlerin zayıfladığı dönemlerde ekonomik büyüme de belirgin şekilde yavaşlamaktadır.

To approach the subject from the perspectives of Professor Brunetti and the Nobel Prize-winning economist Professor North, we observe that the institutions and set of rules in Turkey—both in their formal and informal manifestations—are nourished by a conflicting social ground on the one hand and lay the groundwork for conflict politics on the other. While this cycle leads to partisan and rigid attitudes rather than pragmatic and rational flexibility in determining policies, political stability may not be strong enough despite the continuity in power.

In conclusion, this information presents the argument that countries like Turkey, that have difficulties in solving its social problems, countries that waste energy on useless manoeuvres by turning conflicts that have political solutions into problems of regime and security, exhibit a low growth performance economically – well below its dynamic and potential. It is also noteworthy that Turkey's economic growth has followed a very bumpy course, with lots of ups and downs.

Looking at Turkey's political past from this perspective, after WW2, Turkey adopted multi-party politics, or rather, it had to adopt multi-party politics. A multi-party and democratic order can essentially be established on the assumption that voters and different groups of citizens are all legally and politically equal, and none is superior to another. It must also be assumed that different political, intellectual or ideological demands or approaches in the society are legally equal. Ethnic, religious or sectarian claims, gender, entrenched political or ideological attitudes, etc. or differences in political preferences that might occur within the framework of factors such as these can only be legitimized on the basis of moral and legal principles that foresee the equality of all groups.

Authoritarian political views were dominant among Turkey's political elites during the single-party period. The Ottoman political and social order, to make a very rough generalization, was culturally, religiously and ethnically pluralistic, and politically patrimonial (that is, patriarchal) and authoritarian. While the founding cadres of the Republic significantly ended the cultural, religious and ethnic pluralism inherited from the Ottoman order, they adopted and continued the patrimonial and authoritarian political understanding of the Ottomans. In this respect, Turkey's decision to transition to a multi-party-political regime after WW2 was not the result of moral and political maturity, but the result of a choice that was made in order to take place in the anti-Soviet bloc in the new political polarisation of the world; and it was forced upon Turkey by the global state of affairs.

The end of the one-party period in Turkey and the fact that the government was able to change hands through elections was a great success that should be appreciated in spite of all else. However, during the transition to the multi-party regime, that is,

Türkiye'nin çok-partili dönemdeki siyasi tarihine bu açılardan bakınca, ülkedeki çatışmacı siyaset anlayışının genel politik istikrar üzerinde —en azından belli dönemlerde— bir baskı oluşturduğunu iddia etmek mümkündür. Bu durum önemli ölçüde toplum içinde derin kökleri olan esaslı ayrışma ve bölünmelerden kaynaklanmakla birlikte, siyasetin üzerinde yürütüldüğü legal politik çerçevenin ve kurumsal mekanizmaların çatışmaları —yumuşatmak ve azaltmak şöyle dursun— besleyecek ve köpürtecek bir mahiyet arzettiği söylenebilir.

Konuya Prof. Brunetti'nin ve Nobel ödüllü iktisatçı Prof. North'un geliştirdiği perspektiflerden bakacak olursak, Türkiye'deki kurum ve kurallar seti —hem formel hem de informal biçimleriyle— bir taraftan çatışmacı toplumsal zeminden beslenmekte, bir taraftan da çatışmacı siyasete zemin oluşturmaktadır. Bu döngü —iktidarıyla ve muhalefetiyle— politika tercihlerinin belirlenmesinde pragmatik ve akılcı esnekliklerin değil partizan ve rijit tutumların daha çok öne çıkmasına yol açarken iktidarlardaki sürekliliğe rağmen politik istikrar yeterince güçlü olmayabilmektedir.

Sonuç; toplumsal problemlerini çözmekte çok zorlanan, siyaset yoluyla çözülecek ihtilafları rejim ve asayiş sorunlarına dönüştürüp büyüterek enerjisini patinajlarla heba eden ve ekonomik açıdan —sahip olduğu çok dinamik ve büyük potansiyelin epey altında— düşük bir büyüme performansı sergileyen bir Türkiye anlamına gelmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ekonomik büyümesinin çok inişli-çıkışlı bir seyir izlemesi de dikkat çekicidir.

Türkiye'nin siyasi geçmişine bu açıdan bakacak olursak; II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye çok-partili siyasi hayata geçmiş veya daha doğru bir ifade ile geçmek zorunda kalmıştır. Çok-partili ve demokratik bir düzen, esasında, seçmenlerin ve değişik vatandaş gruplarının hepsinin hukuken ve siyaseten eşit görüldüğü, hiçbirinin diğerinden üstün olmadığı kabulü üzerinde tesis edilebilir. Ayrıca toplumda var olan farklı siyasi, fikri veya ideolojik taleplerin ya da yaklaşımların da hukuken eşit olduğunun kabulü gerekir. Etnik, dinî veya mezhepsel hak talepleri, cinsiyet, kemikleşmiş siyasi/ideolojik tutumlar vs. gibi faktörler çerçevesinde oluşacak siyasi tercih farklılaşmaları ancak bütün grupların eşitliğini kabullenen ahlaki ve hukuki ilkeler zemininde meşrulaşabilir.

Tek parti döneminde Türkiye'nin siyasi elitleri arasında bu tür ahlaki/hukuki kabuller şöyle dursun, tam tersi otoriter politik görüşler hakim durumdaydı. Osmanlı siyasi/toplumsal düzeni —çok kaba bir genelleme yapacak olursak— kültürel/dinî/etnik olarak çoğulcu, siyasi olarak ise patrimonyal (ataerkil) ve otoriter bir düzendi. Cumhuriyet'in kurucu kadroları Osmanlı düzeninden intikal eden kültürel/dinî/etnik çoğulcuğu önemli ölçüde sona erdirirken Osmanlıların patrimonyal ve otoriter siyaset anlayışını benimsemiş ve sürdürmüşlerdi. Bu açıdan, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında

between 1946-1950, no legislative nor constitutional reforms that would have truly democratized Turkey were made, except for a partial change in the electoral system.⁽⁷⁾ During the one-party period, all political power was concentrated in a single centre, there were no institutional - legal arrangements which would enable the separation of powers, and reforms which would have put an end to a ruling power (who controlled all the power) were simply not made; as such, the legal and constitutional legislation of the single-party period carried over to the multi-party period. The main reason for this situation was the belief that the CHP would win the elections again, and the CHP did not really want to share its power with the opposition. As these rules were established very early on, DP also adopted them when they came into power, although they had opposed them previously.⁽⁸⁾ Is democracy a system where the winner dominates everyone else, even if it wins by a margin of a single vote? In the Turkey of the 1940s and 1950s, both the government and the opposition thought so, and the 1924 Constitution, which did not stipulate a “separation of powers”, envisaged such a political order. In fact, there could be no pluralist democracy with the 1924 Constitution.

In adopting the one-party system in the 1940s, could Turkey have carried out legal and constitutional reforms based on power-sharing, political pluralism, separation of powers, political balance-control mechanisms and a policy understanding based on consensus-persuasion-consent processes? Although it was theoretically possible, such a decision was not, and could not have been made due to strong ideological rifts within society.

The common observation of many researchers is that critical political changes in Turkey since the mid-19th century have emerged as a result of fierce conflicts. Partly as a result of this past, the culture of public negotiation and consensus is quite weak in Turkey, and there is not much in Turkish political culture to moderate political conflicts through partially sharing power with other actors. Considering the issue in terms of legislation, the 1924 Constitution did not envisage any mechanism for the

çok-partili siyasi rejime geçme kararı ahlaki ve siyasi bir olgunlaşmanın değil, dünyada oluşan yeni politik kamplaşmada Sovyet-karşıtı blokta yer alabilmek için alınan ve gerçekte global konjonktür gereği mecbur kalınan bir tercihin sonucudur.

Türkiye’de tek-partili dönemin sona ermesi ve iktidarın seçimlerle el değiştirebilmiş olması herşeye rağmen takdir edilmesi gereken büyük ve önemli bir başarıydı. Ancak çok-partili rejime geçerken, yani 1946-1950 arasındaki dönemde —seçim sisteminde yapılan kısmi değişiklik⁽⁷⁾ hariç—Türkiye’yi gerçek anlamda demokratikleştirecek yasal/anayasal hiçbir reform yapılmadı. Tek parti döneminde bütün politik güç tek bir merkezde toplanmış durumdaydı, güçler ayrımını mümkün kılacak kurumsal/hukuki düzenlemeler yoktu ve Türkiye çok-partili döneme geçerken gücü tek-merkezde toplanan iktidar anlayışına son verecek reformları yapmadı, çok-partili rejime tek-parti döneminin yasal/anayasal mevzuatıyla geçti. Bu durumun temel sebebi CHP’nin seçimleri yine alacağı inancında olmasıydı ve CHP gerçekte gücünü muhalefetle paylaşmak istemedi. Oyun bu kurallarla başlayınca iktidarı ele geçiren DP de oyunu daha önce karşı çıktığı bu kurallarla sürdürdü.⁽⁸⁾ Demokrasi tek bir oy fazla alanın herşeye hakim olduğu bir politik düzen midir? 1940’lar ve 1950’lerde iktidarı ve muhalefetiyle Türkiye böyle düşünüyordu ve “Güçler Ayrımı”nın olmadığı 1924 Anayasası da bu tür bir siyasi nizam öngörüyordu. Esasında 1924 Anayasası ile çoğulcu demokrasi olamazdı.

Türkiye 1940’larda çok-partili rejime geçerken güç paylaşımını, siyasi çoğulculuğu, “güçler ayrılığı”nı, siyasi denge-kontrol mekanizmalarını ve mutabakat-ikna-rıza süreçlerine dayalı bir siyaset anlayışını esas alacak yasal/anayasal reformlarını yapabilir miydi? Bu ihtimal teorik olarak mümkün olmakla birlikte toplumda var olan güçlü ideolojik yarıklar sebebiyle tercih edilmesi mümkün ol(a)madı.

Pek çok araştırmacının ortak gözlemi, 19. asır ortalarından beri Türkiye’deki kritik siyasi değişimlerin sert çatışmalar sonucunda ortaya çıkmış olduğudur. Biraz da bu geçmişin bir sonucu olarak Türkiye’de kamusal müzakere ve mutabakat kültürü epey zayıftır, gücü diğer aktörlerle kısmen paylaşarak siyasi çatışmaları yumuşatma gibi bir

(7) Turkey entered the 1946 elections with an election law stipulating “open vote, closed count”, which is in no way compatible with democratic principles and traditions. Between 1946 and 1950, the opposition demanded an electoral system based on the principles of “closed vote, open count” and proportional representation. The CHP, which was the ruling party of the time, accepted the principle of “closed vote, open count”, but did not accept the transition from the majority system to the principle of proportional representation. **The Law on Elections of Deputies** dated 16.02.1950, which handed over the election security, management and supervision to the judiciary and envisaged the establishment of the Supreme Electoral Board, is the only fundamental reform made during the transition period from one-party to multi-party.

(8) In the 1940s and 1950s, Turkey had a majoritarian electoral system. The party with the most votes in a constituency would win all the deputies of that district. Between 1946 and 1950, the Democratic Party insistently demanded a transition from the majority system to the proportional representation system, and that the deputies be shared according to their votes. The CHP, which was the ruling party at the time, did not accept this demand and the 1950 elections were held with the majority system. After the change of power in 1950, the roles changed, the opposition CHP started to demand the proportional representation system, while the DP, which took power, preferred to act like the old CHP and kept the majority system.

(7) Türkiye 1946 seçimlerine “Açık oy, kapalı sayım” gibi demokratik ilke ve geleneklerle hiçbir şekilde uyumlayan bir seçim kanunu ile girdi. 1946-1950 arasında muhalefet “kapalı oy, açık sayım” ve nisbi temsil ilkelerine dayalı bir seçim sistemi talep ediyordu. Dönemin iktidarı olan CHP “kapalı oy, açık sayım” ilkesini kabul etti, ama çoğunluk sisteminden nisbi temsil ilkesine geçmeyi kabullenmedi. Seçim güvenliği, yönetimi ve denetimini yargıya teslim eden ve Yüksek Seçim Kurulu’nun kurulmasını öngören 16.02.1950 tarihli **Milletvekilleri Seçimi Kanunu**, tek-partiden çok-partiye geçiş döneminde yapılmış temel tek reformdur.

(8) 1940’lar ve 1950’lerde Türkiye’de çoğunlukçu seçim sistemi vardı. Bir seçim bölgesinde en çok oyu alan parti, o bölgenin bütün milletvekillerini kazanıyordu. Demokrat Parti, 1946-1950 arasında ısrarla çoğunluk sisteminden nisbi temsil sistemine geçilmesini, milletvekillerinin oy oranlarına göre paylaşılmasını ısrarla talep etti. Dönemin iktidarı olan CHP bu talebi kabul etmedi ve 1950 seçimlerine çoğunluk sistemiyle girdi. 1950’deki iktidar değişikliği sonrasında roller değişti, muhalefete düşen CHP nisbi temsil sistemini talep etmeye başladı, iktidarı ele geçiren DP ise eski CHP gibi davranmayı tercih ederek çoğunluk sistemini korudu

control and supervision of the executive. The Progressive Republican Party, the first opposition party of the Republican era, was closed by a government decree, not by the court. Likewise, during this period, 21 deputies belonging to the opposition were arrested without regard for their parliamentary immunity.⁽⁹⁾

As a result, in 1950, Turkey's government changed hands at the voting station, but there was almost no change in the legal and constitutional framework regulating the government opposition and state-citizen relations. The new ruling power was made up of former CHP members, and when they won the elections, they believed they had a right to rule Turkey like the CHP did in the past. This is something of an ironclad "rule" in Turkish politics: those who come into power gain all the power for themselves, while the opposition demands power sharing. If power changes hands the roles also change and parties argue for what they previously argued against. This is one of the reasons why the political struggles in Turkey are so fierce, if one more vote wins all the stakes, it is inevitable that the political struggle will get very tough and go beyond the "competition" level and reach the point of "conflict". Thus, differences, demands or social rifts that would be seen as legitimate in a normal democratic society create very peculiar enmities, and social divisions and cracks that sometimes reach the level of hostility drain the country's energy like a black hole.

Since a culturally, politically pluralistic and participatory tradition is not quite established in Turkey, the prevailing policy is based on subjugation and overpowering, rather than negotiation (consensus mechanisms and persuasion) consent processes. This situation makes both the country and the system entirely fragile, especially considering the high pressure it creates in times of political fragmentation and worsening conflicts. This state of affairs is one of the most important root causes of political instability in Turkey. Many disputes that can be resolved through politics devolve into conflicts fundamentally because of this, and Turkey moves further away from rationality and pragmatic flexibility as the influence of ideological rigidities on political actors increases.

(9) Since the foundation period of the Republic and the debates on political culture in Turkey are not the main subject of this study, instead of giving specific references to my observations, comments or speculations on this subject, I would like to suffice with pointing out some general studies. First of all, let me recommend Mete Tunçay's *Türkiye'de Tek Parti Rejiminin Kurulması, 1923-1931* (The Establishment of the Single Party Regime in Turkey, 1923-1931) (last edition: Tarih Vakfı Yayınları, 1999). Taha Parla has quite a few books published by İletişim Yayınları on this subject, I recommend them all to those who are interested. Levent Köker's work titled *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (Modernization, Kemalism and Democracy), also published by İletişim Yayınları, is also important (16th edition, January 2020). Şerif Mardin's work, titled *Türk Modernleşmesi* (Turkish Modernization), may also be read (İletişim Yayınları, 1992). From a more modernizing point of view, Professor Niyazi Berkes' work titled *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Modernization in Turkey) (last edition: Yapı Kredi Yayınları, 2002). I particularly recommend E. J. Zürcher's *Turkey, A Modern History* (I.B. Tauris, London: 2000).

anlayış Türk siyasi kültüründe pek yoktur. Konuya legal mevzuat açısından bakılınca, 1924 Anayasası yürütmenin kontrol ve denetimi hakkında herhangi bir mekanizma öngörmüyordu. Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Fırka mahkeme tarafından değil bir hükümet kararnamesiyle kapatılmıştı. Kezâ bu dönemde muhalefete mensup 21 milletvekili dokunulmazlık gözetilmeden tutuklanmıştı.⁽⁹⁾

Sonuç olarak 1950'de Türkiye'de iktidar sandıkta değişti ama iktidar-muhalefet ve devlet-vatandaş ilişkilerini düzenleyen yasal/anayasal çerçevede neredeyse hiçbir değişiklik olmadı. İktidarın yeni sahipleri eski CHP mensuplarıydı ve seçimleri kazanınca ülkeyi CHP gibi yönetme hakkını kendilerinde gördüler. Bu durum Türkiye'de neredeyse kader gibidir: iktidarı ele geçiren gücü kendinde toplar, paylaşmak istemez; muhalefette kim varsa o da güç paylaşımını talep eder. Eğer iktidar hasbelkader değişirse bu roller de karşılıklı olarak değişir, taraflar daha önceki pozisyonlarının tam karşısını savunmaya başlarlar. Türkiye'de siyasi mücadelelerin çok sert olmasının bir sebebi de budur: bir oy daha fazla alan bütün parsayı topluyorsa, siyasi mücadelenin çok sertleşmesi ve "rekabet" seviyesini aşıp "çatışma" noktasına varması kaçınılmazdır. Böylelikle normal bir demokratik toplumda meşru görülmesi gereken farklılıklar, talepler veya toplumsal yarıklar çok değişik husumetler oluşturmakta, zaman zaman düşmanlık seviyesine varan toplumsal ayrışma ve çatlaklar değişik patinajlarla ülkenin enerjisini vakum gibi emmektedir.

Türkiye'de siyasi ve kültürel açıdan çoğulcu ve katılımcı gelenek epey zayıf olduğundan, müzakere-mutabakat mekanizmalarına ve ikna-rıza süreçlerine değil "bilek bükme"ye dayalı bir siyaset hakim durumdadır. Bu durum özellikle siyasi parçalanmanın ve çatışmaların güçlendiği anlarda oluşturduğu yüksek basınçla ülkeyi/sistemi komple kırılganlaştırmaktadır. Bu tablo Türkiye'deki politik istikrarsızlığın en önemli kök sebeplerinden birisi olarak görülebilir. Esasında siyasetle çözülebilecek olan pek çok ihtilaf temelde bu sebeple çatışmalara dönüşmekte ve ideolojik rijitliklerin politik aktörler üzerindeki etkisinin artmasıyla ülke rasyonaliteden ve pragmatik esneklikten daha da uzaklaşmaktadır.

(9) Cumhuriyet'in kuruluş dönemi ve Türkiye'deki siyasi kültürle ilgili tartışmalar bu çalışmanın ana konusu olmadığı için, bu konu hakkındaki tespit, yorum veya spekülasyonlarıma literatürden spesifik referanslar vermek yerine, genel bazı çalışmalara işaretlerle yetinmek istiyorum. Öncelikle, Prof. Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Tek Parti Rejiminin Kurulması, 1923-1931* adlı çalışmasını öneririm (son baskısı: Tarih Vakfı Yayınları, 1999). Taha Parla'nın bu konuyla ilgili olarak İletişim Yayınları'ndan çıkan epey kitabı var, ilgililenlere hepsini tavsiye ederim. Levent Köker'in yine İletişim Yayınları'ndan çıkmış olan *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* adlı çalışması da önemlidir (16. Baskı, Ocak 2020). Şerif Mardin'in *Türk Modernleşmesi* adlı çalışması da okunabilir (İletişim Yayınları, 1992). Daha modernleşmeci bakışlar açısından Prof. Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı çalışmasına bakılabilir (son baskısı: Yapı Kredi Yayınları, 2002). E. J. Zürcher'in *Turkey, A Modern History* adlı kitabını özellikle öneririm (I.B. Tauris, London: 2000); Türkçesi: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2020 (çeviren: Yasemin Gönen).

Today, the two main factors that stand in the way of Turkey's democratisation in the true sense of the word, and which also cause the prevalent polarisation of society, are the tutelage system and majoritarianism. These two currents, themselves constituted by the political environment of Turkey's founding period, pull Turkey in different directions.

The conflict between the superiority of the tutelary elites ("elitist supremacists"), who gain power through bureaucratic institutions and ignore the demands of the masses, and the vulgarity of the right-wing parties ("majoritarian supremacists"), which are supported by the masses against these elitists, proceeds in a series of wins, losses and retaliations – these are the two extremes between which Turkish politics constantly oscillates. The elitist supremacy, which is against majoritarian rule, and the vulgar majoritarian supremacy, which derives its power from majoritarian rule, are a concrete manifestation and outcome of Turkey's century-long social polarities. These attitudes, both of which feed each other, restrict democracy in Turkey and contribute to political instability. Although the ruling power's recent seizure of public power has changed the roles in this equation, the conflict mechanism that feeds systemic instability continues.⁽¹⁰⁾

Some instances in Turkey's recent political past where problems that might have been resolved, if not entirely, then to a considerable extent, through political or technical means were transformed into security and regime issues are as follows; the military coups and memorandums, the politicization of the judiciary and the erosion of trust in the law, the Kurdish issue and PKK violence, discrimination against Alevis, the oppression of the left, socialist movements and trade unions, a variety of tensions and conflicts caused by the official ideology of nationalism, the grievances experienced by the nationalists and hard line nationalists especially during the 12th of September period, the exclusionary brand of secularism and the crises it engendered, the "headscarf" or hijab problem which affected Turkey for almost 30 years, a current of social polarisation which has only become stronger in recent times, as well as situations and developments which have lately been making secular citizens feel completely excluded.⁽¹¹⁾

Turkey persistently perceives social issues as a problem of regime security or public order (or makes them so) and in the process, exacerbates them. As a result, the peace

Bugün iki uçtan çekiştirerek Türkiye'nin gerçek anlamda demokratikleşmesini engelleyen (aynı zamanda "kutuplaşma"nın da kökenindeki) iki ana faktör "vesayetçilik" ve "çoğunlukçuluk" olarak tanımlanabilir; her ikisinin de kökeninde Türkiye'nin kuruluş döneminde yaşanan siyasi gelişmeler yatmaktadır.

Bürokratik kurumlar üzerinden güç devşiren ve halk çoğunluğunun taleplerini yok sayan vesayetçi elitlerin üsttenciliği ("elitist üsttenciler") ile bunlara karşı geniş halk kitlelerinin desteğini alarak çoğunluk oyu üzerinden siyaset yürüten sağ partilerin hoyratlığı ("çoğunlukçu üsttenciler") arasındaki çekişme karşılıklı kazanma-kaybetme-rövanş süreçleri şeklinde yürümekte; Türk demokrasisi bu iki uç arasında sarkaç gibi gidip gelmektedir. Çoğunluk oyunun **karşı** "elitist üsttencilik" ile çoğunluk oyunun **dayalı** hoyrat "çoğunlukçu üsttencilik" Türkiye'deki asırlık toplumsal zıtlışmanın somut tezahürü ve sonucudur. Her ikisi de birbirini besleyen bu tutumlar Türkiye'de demokrasiyi sıkıştırmakta ve ülkedeki politik istikrarsızlığı beslemektedir. Son dönemlerde politik iktidarın kamusal gücü önemli ölçüde ele geçirmesi bu denklemden rolleri değiştirmekle birlikte sistemik istikrarsızlığı besleyen çatışmacı mekanizma aynen devam etmektedir.⁽¹⁰⁾

Türkiye'nin yakın siyasi tarihindeki askeri darbe veya muhtıralar, yargının siyasallaşarak bir iktidar aygıtına dönüşmesi ve hukuka güvenin yıpranması, Kürt sorunu ve PKK şiddeti, Alevilere yapılan ayrımcılıklar, sol/sosyalist hareketlerin ve sendikaların maruz kaldığı yoğun baskılar, resmi milliyetçilik anlayışının yol açtığı değişik gerilim ve çatışmalar, ülkücü/milliyetçi kesimin özellikle 12 Eylül döneminde yaşadığı mağduriyetler, dışlayıcı laiklik yaklaşımı ve ortaya çıkardığı gerilim veya krizler, Türkiye'nin neredeyse 30 senesine damgasını vurmuş olan "kamusal alanda başörtüsü" sorunu, son dönemlerde iyice güçlenen toplumsal kutuplaşmaya ilaveten yine son dönemlerde seküler vatandaşlara kendilerini tamamen dışlanmış hissettirecek durum ve gelişmeler –tamamen değilse de önemli ölçüde– siyaseten ve teknik olarak çözülecek konuların asayiş/rejim sorunu haline dönüştürülmesinin somut örnekleridir.⁽¹¹⁾

Türkiye toplumsal meseleleri ısrarla rejim/güvenlik veya asayiş/yargı sorunu olarak algılayarak (veya bu hale sokarak) bunları büyütmektedir. Bu şekilde hem ülke barışı zedelenmekte, hem de Türkiye'nin kaynakları çok gereksiz patinajlarla heba olmaktadır. Bürokrasinin politikleşmesi, devlet içinde partizan kadrolaşmalar, kimlikçi siyasetlerin güç kazanması, sert iktidar mücadeleleri içindeki siyasetçilerin politik destek

(10) See George Koukoudakis (2017), "Authoritarianism in Turkey: 'From 'Kemalism' to 'Erdoganism' via Democratic Reforms and Economic Development,'" *RJHIS* 4 (1), s. 63-101

(11) The following article may be helpful for a better understanding of the perspective I'm proposing, see Fatma Müge Göçek (2008), "Through a Glass Darkly: Consequences of a Politicized Past in Contemporary Turkey," *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 617 (May 2008), pp. 88-106

(10) Bkz. George Koukoudakis (2017), "Authoritarianism in Turkey: 'From 'Kemalism' to 'Erdoganism' via Democratic Reforms and Economic Development,'" *RJHIS* 4 (1), s. 63-101

(11) Şu makale, önerdiğim perspektifin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olabilir, bkz. Fatma Müge Göçek (2008), "Through a Glass Darkly: Consequences of a Politicized Past in Contemporary Turkey," *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 617 (May 2008), s. 88-106

of the country is damaged, and Turkey's resources are wasted in periods of unnecessary stalling. The politicization of the bureaucracy, partisan cadres within the state, identarian politics gaining strength, politicians in power struggles, favouring populist demands in order to gain political support and even fuelling these demands, are factors that threaten the political stability in Turkey. The lack of democratic institutions and mechanisms, prevents citizens who complain about the situation from getting out of the restrictive framework. When voters who are not satisfied with the current state of affairs think that their individual demands, preferences and rights are threatened, they find themselves under the political umbrella that claims to represent the approximate category of political community they belong to.

Economic Predictability: How is it formed, What is it Affected by?

Looking at the issue from the perspective of the Nobel laureate economist Professor North, we may say that the situation outlined above has limited the institutional capacity in Turkey, leading to an economic performance well below Turkey's potential.⁽¹²⁾ Currently, politics is not within the framework of reasonable and democratic competition; it runs on a populist, identarian, opportunistic and conflict-prone basis, which both threatens systemic stability and harms economic confidence by undermining political stability. This state of affairs hampers economic and political predictability, reduces interest in investment and hinders economic development. In periods when rational and non-partisan policy choices are made, Turkey is well able to make rapid leaps. For instance, Daron Acemoğlu claims that Turkey rapidly increased its institutional capacity and quality between 2002 and 2007, the quality of economic growth increased due to rapid improvements in all macro-economic indicators in this period. He argues that there has been a decline both in the quantity and quality of the growth in parallel with the weakening of institutional capacity since the early 2010s.⁽¹³⁾

This brings us to the subject of **economic predictability**. This concept means that the policy choices of the political authorities in general and the economic administration in particular—but also of the opposition parties that are likely to come to power—ought to be clear, distinct, transparent and consistent; it means trust and continuity. If policy documents do not present a consistent and reliable perspec-

temin etmek amacıyla popülist taleplere prim vermesi hatta bu talepleri körüklemesi Türkiye'deki politik istikrarı tehdit eden faktörlerdir. Demokratik kurum ve mekanizmaların eksikliği, bu durumdan şikâyetçi vatandaşların dahi bu kısıtlayıcı çerçeveden çıkmasını engellemekte, tablodan memnun olmayan seçmenler bireysel talep, tercih ve haklarının tehdit edildiğini düşündüklerinde kendilerini mensup oldukları "siyasi mahalle"yi temsil iddiasındaki politik şemsiyenin altında bulmaktadırlar.

Ekonomik Öngörülebilirlik: Nasıl Oluşur, Nelerden Etkilenir?

Konuya Nobel ödüllü iktisatçı Prof. North'un perspektifinden yaklaşacak olursak, bu siyasi tablonun Türkiye'deki kurumsal kapasiteyi kısıtlayarak ülkenin sahip olduğu potansiyelin epey altında bir ekonomik performans oluşmasına yol açtığı kolaylıkla söylenebilir.⁽¹²⁾ Siyasetin makul ve demokratik bir rekabet çerçevesinde değil; popülist, kimlikçi ve fırsatçı bir çatışma zemininde yürümesi sistemik istikrarı komple tehdit etmekte ve politik istikrarı zedeleyerek ekonomik güven ortamına zarar vermektedir. Bu tablo ekonomik ve politik öngörülebilirliği sınırlandırarak yatırım iştahını azaltmakta ve ekonomik gelişmeye ket vurmaktadır. Partizan değil rasyonel politika tercihlerinin yapıldığı dönemlerde ise Türkiye hızlı sıçramalar yapabilmektedir. Meselâ Prof. Daron Acemoğlu Türkiye'nin 2002-2007 arasında kurumsal kapasite ve kalitesini hızla yükselttiğini ve bu dönemde makro-ekonomik göstergelerin tamamında süratli düzelmeler gerçekleşmesiyle ekonomik büyümenin kalitesinin yükseldiğini iddia etmekte; 2010'lu yılların başlarından itibaren kurumsal kapasitenin zayıflamasına paralel olarak büyümenin hem yavaşladığı hem de kalitesinin düştüğü tespitinde bulunmaktadır.⁽¹³⁾

Bu noktada **ekonomik öngörülebilirlik** hususuna vurgu yapmak yerinde olur. Bu kavram, genel olarak siyasi otoritelerin ve özelde ekonomi yönetiminin —ama aynı zamanda iktidara gelme ihtimali olan muhalefet partilerinin— politika tercihlerinin net, belirgin, şeffaf ve tutarlı olması; güven vermesi ve bu durumun süreklilik arz etmesi anlamına gelir. Politika dokümanları tutarlı ve güvenilir bir gelecek perspektifi sunmuyorsa, bağımsız kurumların özerkliği zedelenmişse ve siyasi etkiye açık hale gelmişse, iktidarın sergilediği keyfi davranışların sonucu olarak hiç hesaba katılmayan durumlar ortaya çıkıyorsa, iktidarıyla-muhalefetiyle siyaset popülist taleplere prim veriyor ve hatta bunları körükliyorsa güçlü bir "ekonomik öngörülebilirlik"ten bahsedilemez. Öte

(12) For an important study on macro-economic problems caused by institutional inadequacies see Daron Acemoğlu, S. Johnson, J. Robinson and Y. Thaicharoen (2003), "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crisis and Growth", *Journal of Monetary Economics*, Vol: 50, pp. 49-123.

(13) Daron Acemoğlu and Murat Ucer (2015), *The Ups and Downs of Turkish Growth 2002-2015: Political Dynamics, The European Union and the Institutional Slide*, National Bureau of Economic Research Working Paper (21608), Cambridge, MA: October 2015

(12) Kurumsal yetersizliklerin yol açtığı makro-ekonomik sorunlarla ilgili önemli bir çalışma için bkz. Daron Acemoğlu, S. Johnson, J. Robinson ve Y. Thaicharoen (2003), "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crisis and Growth", *Journal of Monetary Economics*, Cilt: 50, s. 49-123.

(13) Daron Acemoğlu ve Murat Ucer (2015), *The Ups and Downs of Turkish Growth 2002-2015: Political Dynamics, The European Union and the Institutional Slide*, National Bureau of Economic Research Working Paper (21608), Cambridge, MA: Ekim 2015

tive on the future, if the autonomy of independent institutions are damaged to make them liable to political influence, if unaccountable situations arise as a result of the arbitrary behaviour of the government, if both the ruling power and the opposition give in to populist demands and even fuel them, there cannot be robust “economic predictability”. As a result of political centralization, institutional capacity gets weaker and overall predictability is on the wane in Turkey. As a partisan and populist understanding of politics becomes more widespread, accompanied by the decrease in economic predictability, important decisions that shape overall resource allocation are now made with political motives, not rational considerations. In short, various factors such as decreased trust in executive cadres, political polarisation, increase in local or global tensions,⁽¹⁴⁾ hardening of political and social opposition, weakening of institutions, personalization and arbitrariness of administration negatively affect political and economic predictability.

An impartial, independent, objective, fair and speedy judicial system is also critical when considering economic predictability. This concept, called **securite juridique** in French or **legal certainty** in English, refers to the immutability of legal principles within a given, reasonable period of time. Ensuring that citizens’ civil rights and property law are protected by such a reliable and objective framework is also essential for investments in the economy. A Turkey where the law does not work well will not be able to attract foreign investment, and it leads to a tendency for even domestic investment to flee the country. The fact that the political polarisation exceeds the level of competition and reaches the levels of conflict and even hostility also politicizes the judiciary, virtually as a necessity, and economic predictability is seriously affected by this situation.

The Challenge of Pragmatic-Rational Politics in an Environment of Social Segregation: The Case of the Netherlands

Turkey, as a remnant of the Ottoman Empire, is a very heterogeneous country in terms of ethnicity, culture and religion as well as sects. The experience of modernization has further increased Turkey’s heterogeneity by adding lifestyle-oriented differentiations to this state of affairs. Accepting these differences and “freezing” them as data, and conducting politics over them, as well as the denial policies that ignore these differences, remove Turkey from rationality and make it a harsh environment. In

yandan siyasi merkezileşme ile kurumsal kapasite zayıflamakta ve Türkiye’deki genel öngörülebilirlik azalmaktadır. Partizan ve popülist siyaset anlayışının güçlenmesiyle —ekonomik öngörülebilirliğin azalmasına paralel olarak— genel kaynak dağılımına yön veren önemli kararlar rasyonel mülahazalarla değil siyasi saiklerle verilmeye başlanmaktadır. Kısacası yönetici kadrolara duyulan güvenin azalması, siyasi kutuplaşma, yerel ve/ya global gerilimlerin artması,⁽¹⁴⁾ siyasi ve toplumsal muhalefetin sertleşmesi, kurumların zayıflaması, yönetimin şahsileşmesi ve keyfileşmesi gibi değişik faktörler siyasi ve ekonomik öngörülebilirliği olumsuz olarak etkilemektedir.

Ekonomik öngörülebilirlik bahsinde tarafsız/bağımsız, objektif, âdil ve hızlı bir yargı düzeni de kritik önem taşır. Fransızca’da **securite juridique** veya İngilizce’de **legal certainty** adı verilen bu kavram, hukuk prensiplerinin makul bir süre içinde değişmezliğini ifade eder. Vatandaşların medeni haklarının ve mülkiyet hukukunun bu tür güvenilir ve objektif bir çerçeve tarafından koruma altına alınması, ekonomi alanındaki yatırımlar için de elzemdir. Hukukun iyi çalışmadığı bir Türkiye dış tasarrufları çekemeyeceği gibi yerli tasarrufların dahi ülke dışına kaçması eğilimine yol açar. Siyasi kampaşmanın rekabet düzeyini çok aşır çatışma ve hatta husumet seviyelerine varması —neredeyse zorunlu olarak— yargıyı da siyasallaştırmakta ve ekonomik öngörülebilirlik bu durumdan ciddi şekilde etkilenmektedir.

Toplumsal Ayrışma Ortamında Pragmatik-Akılci Siyaset Zorluğu: Hollanda Örneği

Türkiye imparatorluk bakiyesi bir ülke olarak etnik, kültürel ve dinî/mezhepsel açıdan epey heterojen bir ülkedir. Modernleşme tecrübesi “hayat tarzı” eksenli farklılaşmaları da bu tabloya ekleyerek Türkiye’nin heterojenliğini daha da arttırmıştır. Bu farklılıkları veri kabul edip dondurarak bunlar üzerinden siyaset yapılması da, bu farklılıkları yok sayan inkârcı siyasetler de Türkiye’yi rasyonaliteden uzaklaştırmakta ve sertleştirmektedir. Türkiye’deki kültürel, siyasi, etnik/zümresel vs. zıtlaşmaların ve kutuplaşmanın patlamaya yol açmaması ancak demokratikleşmeyle ve farklılıkların anayasal güvence altına alınmasıyla mümkün olabilir.

Bu noktada, Türkiye’nin bugün yaşadıklarına benzer bir geçmişi olan Hollanda’nın tarihi tecrübesine bir göz atmak faydalı olacaktır. 1960’ların sonlarına kadar Hollanda mezhepsel ve ideolojik olarak çok derin şekilde bölünmüş ve ayrılmış bir ülke durumundaydı. Flamanca verzuiling, İngilizce pillarization olarak adlandırılan bu ayrışma (her iki kelime de “sütunlaşma” anlamına gelir), toplumun dinî mensubiyetler ve bu

(14) In the reports of global financial institutions and rating agencies on the Turkish economy, “internal and external tensions” frequently take place among the negative factors that make Turkey fragile. For example, see the following report by Rabobank. <https://economics.rabobank.com/publications/2016/may/turkey-ongoing-political-instability/>

(14) Global finans kurumları ve derecelendirme kuruluşlarının Türkiye ekonomisi hakkındaki raporlarında Türkiye’yi kırılganlaştıran negatif faktörler arasında “iç ve dış gerilimler” sık sık yer almaktadır. Örnek olarak Rabobank’ın şu raporuna bkz. <https://economics.rabobank.com/publications/2016/may/turkey-ongoing-political-instability/>

Turkey, only through democratization and the constitutional assurance of differences can conflicts and polarisation related to cultural, political, ethnic or communal etc. issues not lead to an explosion.

It is useful to consider the historical experience of the Netherlands, which has a past similar to Turkey's current experience. Until the late 1960s, the Netherlands was a deeply divided and segregated country, both religiously and ideologically. This separation, called **verzuiling** in Flemish and **pillarisation** in English (both words mean "columnisation"), meant that society grouped around religious affiliations and related political ideas, and lived in disjointed units like pillars.

The Netherlands was divided between Protestant and Catholic pillars; each sect had its own institutions and organizations, and people belonging to these groups could even spend a lifetime without coming into contact with any members of the other group. These segregated groups had their own churches, political parties, schools, universities, hospitals, banks, newspapers, insurance companies, labour unions, markets, holiday camps, publishing houses, radio channels, football teams and football leagues. Dutch society was so divided that Protestant football teams played in the league on Saturday and Catholic teams played in the league on Sunday.

Today, there are two separate football leagues in the Hoofdklasse segment in the Netherlands, known as categories A and B. Matches in category A are played on Saturdays and category B matches are played on Sundays. Although it has nothing to do with sectarian division anymore, it is one of the traces of the division in the past that survived into today.

While not as effective as these, socialists, social democrats and liberals in the Netherlands also had their own "pillars" based on political dissent (and not religion) but these were never as influential as the Protestant and Catholic "pillars".⁽¹⁵⁾

In the 1960s, a group of Protestants and Catholics began to threaten social segregation with their criticism of the order known as "pillarisation". This movement, which later became political party named **1966 Democrats** (or **D66** for short), argued that

mensubiyetlerle bağlantılı politik fikirler etrafında gruplaşması ve sütunlar misali birbirinden kopuk birimler halinde yapılanarak yaşaması anlamına gelmekteydi.

Hollanda Protestan ve Katolik sütunları etrafında bölünmüş durumdaydı; her mezhebin kendi kurum ve kuruluşları mevcuttu ve bu gruplara mensup insanlar diğer gruplardan birilerine hiç temas etmeden bir ömür bile geçirebiliyorlardı. Bu ayrılmış grupların kendi kiliseleri, değişik partileri, okulları, üniversiteleri, hastaneleri, bankaları, gazeteleri, sigorta işletmeleri, işçi-işveren sendikaları, marketleri, tatil kampları, yayınevleri ve radyo kanalları, futbol takımları, hatta futbol ligleri vardı. Hollanda toplumu o kadar bölünmüş durumdaydı ki, Protestan futbol takımları maçlarını cumartesi, Katolik takımları ise Pazar günü ligte oynamaktaydı.

Bugün Hollanda'da Hoofdklasse segmentinde A ve B kategorileri olmak üzere iki ayrı futbol ligi mevcuttur ve A kategorisinde maçlar Cumartesi, B kategorisinde ise Pazar günleri oynanmaktadır. Bugün mezhepçi ayrışma ile ilgisi hiç kalmamış olmakla birlikte bu durum, geçmişteki bölünmüşlüğü bugün hâlâ devam eden izlerinden biridir.

Bunlar kadar etkili olmamakla birlikte, Hollanda'da sosyalistler ve sosyal demokratlar ile liberallerin —din/mezhep değil de— politik görüş ayrılığına dayalı kendi "sütun"ları mevcuttu, fakat bunlar hiçbir zaman Protestan ve Katolik "sütun"ları kadar etkili olmadılar.⁽¹⁵⁾

1960'larda Protestan ve Katoliklerden müteşekkil bir grup bu düzene yönelik eleştirilerle "sütunlaşma" olarak tanımlanan toplumsal ayrışmayı tehdit etmeye başladı. Daha sonra **1966 Demokratları** (kısaca **D66** olarak bilinir) adıyla partileşen bu oluşum, toplumsal ayrışmanın kökeninde Hollanda politik sisteminin yeterince demokratik olmamasının ve bireysel hakları/tercihleri sebebiyle ayrımcılığa maruz kalma durumunda vatandaşları koruyacak objektif/demokratik mekanizmaların eksikliğinin insanları mevcut politik şemsiyeler altında kalmaya mecbur bıraktığı tahlilini yaptı; bu ayrışma sebebiyle zümresel bakışlarda hapsolmuş bir siyasetin ülkeyi rasyonel ve geniş-açılı bir politik perspektiften mahrum bırakarak kısır bir döngüye soktuğunu iddia etti. Çözüm olarak da **radikal demokratlaşma** kavramını önererek Hollanda politik sisteminin **pragmatik ve akılcı** bir şekilde dönüştürülmesini gündeme getirdi; toplumu "herşeyi açıkça ve rahatça konuşma"ya davet etti.

(15) For more detailed information about the social segregation and grouping in the Netherlands, the following studies can be consulted:

- Staf Hellemans (2020), "Pillarization ('Verzuiling'). On Organized 'Self-Contained Worlds' in the Modern World", *The American Sociologist*, 51: 124-147.

<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12108-020-09449-x.pdf>

- Christopher G. A. Bryant (1981), "Depillarisation in the Netherlands", *The British Journal of Sociology*

Vol. 32, No. 1 (March 1981), pp. 56-74, DOI: <https://doi.org/10.2307/589763>

- Marlou Schrover (2010), "Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing. Dutch Migration History and the Enforcement of Essentialist Ideas", *BMGN – Low Countries Historical Review*, 125(2-3), Special Issue: The International Relevance of Dutch History, pp. 329-354. DOI: <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7124>

(15) Hollanda'da yaşanmış olan toplumsal ayrışma ve gruplaşmalarla ilgili daha detaylı bilgi için şu çalışmalara müracaat edilebilir:

- Staf Hellemans (2020), "Pillarization ('Verzuiling'). On Organized 'Self-Contained Worlds' in the Modern World", *The American Sociologist*, 51: 124-147.

<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12108-020-09449-x.pdf>

- Christopher G. A. Bryant (1981), "Depillarisation in the Netherlands", *The British Journal of Sociology*

Vol. 32, No. 1 (Mart 1981), s. 56-74, DOI: <https://doi.org/10.2307/589763>

- Marlou Schrover (2010), "Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing. Dutch Migration History and the Enforcement of Essentialist Ideas", *BMGN – Low Countries Historical Review*, 125(2-3), Special Issue: The International Relevance of Dutch History, s. 329-354. DOI: <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7124>

at the root of social segregation was the fact that the Dutch political system was not sufficiently democratic; and that through the lack of objective, democratic mechanisms in place to protect citizens in case of discrimination due to their individual rights and preferences, compels people to stay under existing political umbrellas. D66 claimed that because of this separation, politics was limited to a narrow, group-based understanding, which deprived the country of a rational and wide-ranging political perspective and placed it in a vicious circle. As a solution, they proposed the concept of **radical democratization** and brought forward a **pragmatic and rational** transformation of the Dutch political system; they invited the public to “discuss everything openly and freely”.

Seeing that the Dutch society, apparently fed up with segregation, was heeding the call of the **D66**, the traditional Protestant and Catholic parties had to take this threat seriously and transform themselves, as well as embrace the reform agenda. Protestant and Catholic parties with similar political ideas first entered into electoral alliances and then merged. As most parties had to embrace the reform agenda democratized and rationalized, the Dutch political system quickly, and the deep-rooted and centuries-old schism in society came to an end in less than 10 years.⁽¹⁶⁾

The Economy in a Segregated Turkey

Evaluating the situation in Turkey from this perspective, as social disintegration and polarisation gain pace and political conflicts gather momentum, overall stability is weakened, and Turkey becomes poorer as political and economic predictability decreases. The cost of the conflictual political climate can be seen when analysing the nominal national income and per capita income in Turkey since 2013. It is easy to explain developments in macro-economic performance by reducing them down to specific, hand-picked causes, however, refusing to acknowledge certain obvious correlations is certainly a form of escapism.

The total economic size, which reached 957 billion 780 million dollars in 2013, decreased to 720 billion dollars by 2020. When Turkey's national income is calculated on a USD basis, we see that it has decreased by 25% in 8 years. Likewise, while Turkey was close to moving from the middle to the upper income group to the category of high-income countries with a national income of 12,615 dollars per capita in 2013, this

(16) **D66** became the second party by making a big leap in the elections held in the Netherlands at the beginning of 2021. I wrote some of my observations about the performance of the party under the leadership of Sigrid Kaag, the new leader of the party, on the Serbestiyet website. Sigrid Kaag provided a concrete example of the transformative impact and power of visionary/bold politics. Those who are interested can read it at this link (in Turkish): <https://serbestiyet.com/yazarlar/sigrid-kaagin-ilham-verici-secim-basarisi-54321/>

Ayrısmadan bıkmış olduğu anlaşılan Hollanda toplumunun **D66**'nın çağrısına kulak kabarttığını gören geleneksel Protestan ve Katolik partileri bu tehdidi ciddiye alıp dönüşmek ve reform gündemini sahiplenmek zorunda kaldı. Siyasi fikirleri benzer olan Protestan ve Katolik partiler ilk önce seçim işbirliklerine girdiler, sonra da birleştiler. Partilerin çoğunun reform gündemini sahiplenmek zorunda kalması, Hollanda politik sistemini hızla demokratikleştirip rasyonelleştirince toplumdaki köklü ve asırlık bölünme veya ayrışma 10 seneye kalmadan sona erdi.⁽¹⁶⁾

Ayrışan Türkiye'de Ekonomi

Türkiye'deki durum bu bakışla değerlendirilecek olursa; toplumsal ayrışma ve kutuplaşma güçlenip politik çatışmalar ivme kazandıkça genel istikrar zayıflamakta, siyasi ve ekonomik öngörülebilirliğin azalmasıyla Türkiye fakirleşmektedir. 2013 yılından bu yana Türkiye'deki nominal milli gelir ve kişi başına milli gelir tabloları incelendiğinde, çatışmacı siyasi iklimin maliyeti açıkça görülecektir. Makro-ekonomik performanstaki gelişmeleri cımbızla seçilmiş muayyen sebeplere indirgeyerek açıklamak kolaycılıktır; ancak bariz bazı korelasyonların inkârı da gerçeklerden kaçmaktır. 2013'de 957 milyar 780 milyon dolara erişen toplam ekonomik büyüklük, 2020 itibarıyla 720 milyar dolar seviyelerine düşmüş durumdadır. Türkiye'nin milli gelirinin USD bazlı olarak hesaplandığında 8 yıl içinde yüzde 25 oranında gerilediği görülmektedir. Keza, Türkiye'nin 2013'de kişi başına 12.615 dolar milli gelir rakamıyla orta-üst gelir grubundan yüksek gelirli ülkeler kategorisine geçmesine ramak kalmışken, bu rakam bugün 8.000 dolarların altına düşmüş durumdadır. 2013 ile 2021 arasındaki nüfus artışı da hesaba katıldığında kişi başına milli gelirdeki düşüşün dolar bazında yüzde 35'lere vardığı görülmektedir. Dolar bazında hesaplandığında gerek toplam gerekse kişi başına milli gelir 2013'den bugüne düzenli olarak ve belirgin biçimde her yıl düşmektedir.⁽¹⁷⁾

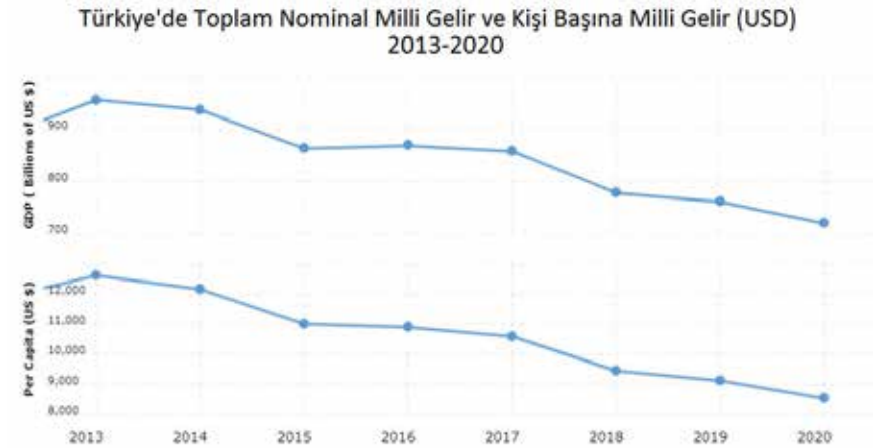
(16) **D66** partisi, Hollanda'da 2021 başında yapılan seçimlerde büyük sıçrama yaparak ikinci parti haline geldi. Partinin yeni genel başkanı Sigrid Kaag liderliğindeki performansı ile ilgili bazı gözlemlerimi Serbestiyet sitesinde yazdım. Sigrid Kaag, vizyoner/cesur siyasetin dönüştürücü etkisi ve gücüne ilişkin somut bir örnek ortaya koymuştu. İlgiilenenler şu linkten okuyabilirler: <https://serbestiyet.com/yazarlar/sigrid-kaagin-ilham-verici-secim-basarisi-54321/>

(17) Milli gelirin dolar bazlı hesaplamalarının cari döviz kurları üzerinden yapılması toplumsal refahı yansıtmakla birlikte Türkiye'nin gerçek ekonomik büyüklüğünü yansıtmayabilir. Kurların seyri, ekonomik büyümeden ayrı bir konudur; bazen kurların düşmesi (yani TL'nin değerinin artması) sebebiyle ülke ekonomisinin toplam büyüklüğü gerçekte olduğundan daha çok artmış gözükabilir. Bazen de tersi olur, döviz kurunun çok yükselmesi (yani TL'nin değer kaybetmesi) sonucunda toplam milli gelir gerçekte büyürken küçülmüş—veya küçülmüş ise dahi, gerçekte küçüldüğünden daha çok küçülmüş—gözükabilir. Döviz kurlarındaki oynaklıktan kaynaklanan bu tür ölçüm hatalarını düzeltmek için toplam milli gelir rakamlarını Reel Efektif Döviz Kuru hesaplamasıyla yapmak daha doğru olacaktır. Bu tür bir hesaplama sonucunda TL'nin reel değerinin çok düştüğü yıllarda toplam milli geliri cari kurlarla yapılan hesaplama göre biraz daha yüksek, TL'nin reel olarak çok değerlendiği yıllarda da biraz daha düşük çıkacaktır. Silahlı çatışmaların ekonomik maliyetleriyle ilgili rakamsal spekülasyon ve hesaplamalarımızın yer aldığı bölümde reel kur konusu daha detaylı olarak ele alınacaktır.

figure has fallen below 8,000 dollars today. When the population growth between 2013 and 2021 is taken into account, it is seen that the decrease in per capita income reaches 35% on a USD basis. When calculated on a USD basis, both the total and per capita income have been falling regularly and significantly every year since 2013.⁽¹⁷⁾

Meanwhile, the indicators published by the World Bank also indicate that Turkey is not doing very well in terms of governance. Within the scope of the project titled *Worldwide Governance Indicators*, which is published regularly by the World Bank, the data collected from more than 200 countries and regions within the framework of 6 main governance indexes are converted into indicators and reported. These indexes, which have been in existence since 1996, are:⁽¹⁸⁾ (i) Freedom of expression and accountability index, (ii) Political stability and absence of violence index, (iii) Government effectiveness index, (iv) Quality of regulatory institutions index, (v) Rule of law index, (vi) Control of corruption index. When examined one by one, it is seen that Turkey is at the bottom of the lists in all of these indices and follows a negative course.

Bu arada Dünya Bankası'nın yayınladığı indikatörler de Türkiye'nin yönetim [governance] açısından pek parlak durumda olmadığına işaret etmektedir. Dünya Bankası'nın düzenli olarak yayınladığı *Worldwide Governance Indicators* başlıklı projesi kapsamında 200'ü aşkın ülke ve bölgeden 6 ana yönetim endeksi çerçevesinde toplanan veriler indikatörlere dönüştürülerek raporlanmaktadır.⁽¹⁸⁾ 1996'dan beridir devam eden bu endeksler şunlardır:⁽¹⁹⁾ (i) İfade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik endeksi, (ii) Politik istikrar ve şiddetin yokluğu endeksi, (iii) Hükümet etkinliği endeksi, (iv) Düzenleyici kurumların kalitesi endeksi, (v) Hukukun üstünlüğü endeksi, (vi) Yolsuzluğun kontrolü endeksi. Teker teker incelendiğinde, Türkiye'nin bu endekslerin tamamında listelerin sonlarında yer aldığı ve negatif bir seyir izlediği görülmektedir.

Kaynak: www.macrotrends.net

(17) Calculations of national income in dollars based on current exchange rates reflect social welfare, but may not reflect the real economic size of Turkey. The course of exchange rates is a separate issue from economic growth; sometimes the total size of the country's economy may seem to have increased more than it actually is, due to the decrease in the exchange rates (i.e. the increase in the value of the TL). Sometimes the opposite happens, as a result of the exchange rate rising too much (i.e. the depreciation of the TL), it may seem that the total national income has shrunk while actually growing—or, even if it has, it has shrunk more than it actually shrunk. In order to correct such measurement errors caused by the volatility in exchange rates, it would be more accurate to calculate the total national income figures by calculating the Real Effective Exchange Rate. As a result of such a calculation, the total national income will be slightly higher in years when the real value of TL is very low compared to the calculation made with current exchange rates, and slightly lower in years when TL is highly valued in real terms. The real exchange rate issue will be discussed in more detail in the section where our numerical speculations and calculations regarding the economic costs of armed conflicts are included.

(18) Daniel Kaufmann, Aart Kraay, Massimo Mastruzzi (2010), *The Worldwide Governance Indicators Methodology and Analytical Issues*, World Bank Policy Research Working Paper 5430

(19) <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>

(18) Daniel Kaufmann, Aart Kraay, Massimo Mastruzzi (2010), *The Worldwide Governance Indicators Methodology and Analytical Issues*, Dünya Bankası Policy Research Working Paper 5430

(19) <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>

iii. The Kurdish Issue in the Grip of Confrontational and Narrow-Minded politics

The Kurdish issue is a complex area of conflict with a centuries-old history and various dimensions. The Kurds became a part of the Ottoman Empire at the beginning of the 16th century, during the reign of Selim I. The Kurds, the majority of whom are Sunni, became a part of the Ottoman Empire in a loose or semi-attached fashion by making an alliance with the Ottomans in the conflict between the Sunni Ottomans and Shiite Iran. Idris-i Bitlisi, who was a quasi-federal Kurdish sultan at that time, formed a coalition with Selim I. Consequently, a buffer zone consisting of Sunni Kurds was created between the territories of the Turkish-speaking Sunni Ottomans and the Shiite Safavids, and thus the contact between Sunni Anatolian and Shiite Western Iranian Turks was severed. From then to the beginning of the 19th century, the Kurdish territory has been a part of the Ottoman Empire, accorded an autonomous status in its internal affairs for about 300 years.

From the beginning of the 19th century, and especially with the Tanzimat (1839), the Ottoman state's attempts to centralize and gradually abolish local autonomy created disturbances in various parts of the empire. In the Kurdish regions, known as Kurdistan by the Ottomans, locals experienced a loss of autonomy, and feudal reactions were seen. By the beginning of the 20th century, an Islamic-inflected and moderate ethnic consciousness was gaining strength among the Kurds, simultaneously with the rise of nationalist movements, however, the vast majority of the Kurdish population, including those with highly nationalist sensibilities, saw themselves as part of the Ottoman unity. The fact that the Kurds acted almost as a single block with the Turks during the First World War (1914-1918) and the National Struggle (1920-1922) attests to this understanding.

In the First Assembly (1920-1923), which carried out the National Struggle, there was a very liberal attitude and a realistic climate of acceptance towards the various ethnic groups in Turkey. In this sense, it would not be wrong to claim that the Grand National Assembly of Turkey during the National Struggle was the most pluralistic parliament in Turkey's during the last hundred years. To give an example, when the parliament had just been opened, in the session on May 1, 1920, the Sivas deputy Emir Pasha, who was of Circassian origin, was disturbed by the emphatic and repeated use of the word "Turkish" by some deputies, and objected as follows:

I kindly ask you to not use the word "Turk" alone. Because we did not gather here in the name of Turkishness. Please, sir, it suffices to say not Turks, but Muslims,

iii. Çatışmacı ve Dar-Görüşlü Siyaset Kışkıracındaki Kürt Sorunu

Kürt meselesi asırlık geçmişi ve çok değişik boyutları olan kompleks bir ihtilaf alanıdır. Kürtlerin Osmanlı dünyasının bir parçası haline gelmesi 16. asır başlarında, Yavuz Sultan Selim zamanında gerçekleşmiştir. Büyük çoğunluğu Sünni olan Kürtler, Sünni Osmanlılar ile Şii İran arasındaki çatışmada Osmanlılar ile ittifak yaparak gevşek bağlarla Osmanlı'nın bir parçası haline gelmişlerdir. Dönemin bir tür federal Kürt sultanı olduğunu söyleyebileceğimiz İdris-i Bitlisi'nin Yavuz Sultan Selim'le bir koalisyon oluşturduğundan bahsedilebilir; ikisi arasında yapılan mutabakatla, anadili Türkçe olan Sünni Osmanlı ile Şii Safevi coğrafyaları arasında Sünni Kürtlerden müteşekkil bir tampon bölge oluşturulduğu, böylelikle Sünni Anadolu ve Şii Batı İran Türkmenleri arasındaki irtibatın önemli ölçüde koparıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerden 19. yüzyıl başlarına kadar yaklaşık 300 sene boyunca Kürt coğrafyası, iç işlerinde özerk bir statüde Osmanlı'nın parçası olmuştur.

19. yüzyıl başlarından itibaren ve özellikle Tanzimat'la (1839) birlikte Osmanlı devletinin merkezileşme hamlelerine girip yerel özerklikleri peyderpey ortadan kaldırması, imparatorluğun değişik bölgelerinde rahatsızlıklar oluşturmuştu. Osmanlılarda Kürdistan olarak bilinen Kürt bölgelerinde de, temelde bu özerkliklerin iptalinden kaynaklanan ve feodal denebilecek mahiyette tepkiler doğdu. 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde —güçlenen milliyetçilik akımlarına paralel şekilde— Kürtler arasında İslami tonlu ve ılıman bir etnik bilinç güçlenmekteydi; buna rağmen, milliyetçi hassasiyeti yüksek olanlar da dahil olmak üzere Kürt nüfusun büyük çoğunluğu kendini Osmanlı bütünlüğünün bir parçası olarak görmekteydi. I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve Milli Mücadele (1920-1922) dönemlerinde Kürtlerin neredeyse blok halinde Türklerle beraber hareket etmiş olması bu durumun bir sonucudur.

Milli Mücadele'yi yürüten Birinci Meclis'te (1920-1923), Türkiye'deki değişik etnik gruplarla ilgili çok liberal bir tutum ve realist bir kabullenme iklimi mevcuttu. Milli Mücadele dönemindeki TBMM'nin bu anlamda Türkiye'nin son bir asırlık tarihindeki en çoğulcu parlamento olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Bir örnek verecek olursak, meclisin daha yeni açıldığı dönemde, 1 Mayıs 1920 günkü oturumda bazı vekillerin vurgulu Türk kullanımından rahatsız olan Çerkes asıllı Sivas milletvekili Emir Paşa şöyle itirazda bulunmuştu:

Rica ederim ki, yalnız Türklük nâmını istimâl etmiyelim [kullanmayalım]. Çünkü, Türklük nâmına biz buraya cemolmadık [toplanmadık]. Rica ederim yalnız Türkler değil, Müslümanlar demek, hattâ Osmanlı demek kâfidir efendim. .. Bu vatan da Çerkes, Çeçen, Kürd, Lâz ve daha birtakım kabâil-i İslâmiye [Müslüman etnik

and even Ottomans. ... There are Circassians, Chechens, Kurds, Laz and some other Muslim ethnic groups in this country. Let's not utter a word which would exclude them, and which would lead to separation. ... Again, I hope that no words will be said that will lead to separation.⁽²⁰⁾

The Speaker of the Assembly Mustafa Kemal Pasha, who came to the podium as a result of this debate, would put an end the issue by saying the following:

*In the first atlas printed in the Ottoman Empire, we see that the vicinity of Lake Van and its south (the pink part on the map) were named Kurdistan. **Cedid (New) Atlas**, which was prepared by [Reisü'l Küttâb, or chief of the scribes] Mahmud Raif Efendi, who was the head clerk of the Ottoman Embassy in London between 1793 and 1797 and later the Ottoman Minister of Foreign Affairs, was printed in the Mühendislikhane Printing House in Üsküdar, Istanbul (1803). Another interesting thing about this map is that the green coloured region north of the red-coloured Kurdistan, that is, north-eastern Anatolia, is marked in its entirety as Armenia. The digital version of this rare atlas, which has very few copies with only 20 known to exist, is available in the US Library of Congress at the following link: <https://www.loc.gov/item/2004626120/>*

The people who make up your high council, and who are meant by the expression, are not only Turks, not only Circassians, not only Kurds, and not only Laz. They are a composition of Muslim elements; it is a sincere mix. Consequently, the ambitions represented by this supreme delegation and which we are determined to save in law, life, honour and glory are not exclusive to merely one Muslim element. It belongs to a mass composed of all these Muslim groups. We all know that this is so. One of the principles we have always known to be true, perhaps the first, is that in determining the issue of the borders, we said that our national border passes from the south of Iskenderun, extending towards the East, and contains Mosul, Sulaymaniyah and Kirkuk. We said that this is our national border! However, in the north of Kirkuk, there are Kurds as well as Turks. We did not separate them. Consequently, the nation that we are protecting, and defending is of course not composed of merely one element. It is composed of various Muslim groups. Every single Muslim element of this composition is our brother and our citizen, whose interests are joint with ours. According to the very first lines of the principles we accept, these various Muslim groups are citizens, they bound with mutual respect to one another, and we reaffirm that they shall always abide by all kinds

grupları] vardır. Bunları hariçte bırakacak, tefrikaya bâis olacak [ayrılığa yol açacak] söz söylemiyelim. ... Tefrikayı [ayrışmayı] icabedecek hiçbir söz söylenilmesini tekrar temenni ediyorum.⁽²⁰⁾

Bu tartışmalar üzerine kürsüye gelen Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa şu sözleri söyleyerek konuyu kapatacağı:

*Osmanlı İmparatorluğu'nda basılan ilk atlasta, Van gölü civarının ve güneyinin (haritadaki pembe kısım) **Kürdistan** olarak adlandırıldığı görülmektedir. 1793-1797 arasında Londra'da Osmanlı elçilik başkâtipliği ve sonrasında Osmanlı Dışişleri Bakanlığı yapan [Reisü'l Küttâb] Mahmud Raif Efendi tarafından hazırlanmış olan **Cedid Atlas**, İstanbul'da Üsküdar'daki Mühendishâne Matbaası'nda basılmıştır (1803). Bu haritadaki bir başka ilginçlik, kırmızı renkli **Kürdistan**'ın kuzeyindeki yeşil ile renklendirilmiş bölgenin, yani kuzeydoğu Anadolu'nun komple **Ermenistan** olarak işaretlenmesidir. Çok az basılan ve şu an yalnızca 20 kadar nüshası kaldığı bilinen bu nâdir atlasın ABD Kongre Kütüphanesi'nde yer alan nüshasının dijital versiyonuna şu linkten ulaşılabilir: <https://www.loc.gov/item/2004626120/>*

(20) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/b008/tbmm010010080165.pdf>

(20) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/b008/tbmm010010080165.pdf>

Burada maksud olan ve Meclis-i Âlinizi teşkil eden zevat [yüksek meclisinizi oluşturan kişiler] yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep [oluşan] anâsır-ı İslâmiyedir [Müslüman unsurlardır], samimî bir mecmuadır. Binaenaleyh, bu Hey'et-i Âliyenin [bu yüce heyetin] temsil ettiği, hukûkunu, hayatını, şeref ve şânını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u İslama [Müslüman unsura] münhasır değildir. Anâsır-ı İslâmiyeden [Müslüman unsurlardan yani gruplardan] mürekkep bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan, hudut meselesi tâyin ve tesbit edilirken, hudud-u millîmiz [milli sınırlarımız] İskenderun'un cenubundan [güneyinden] geçer, Şarka [doğuya] doğru uzanarak Musul'u, Süleymâniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudûd-u millîmiz budur dedik! Halbuki Kerkük şimalinde [kuzeyinde] Türk olduğu gibi Kürd de vardır. Biz onları tefrik etmedik [ayırmadık]. Binaenaleyh, muhafaza ve müdafaa-iyle iştilal ettiğimiz millet bittabiî [tabii ki] bir unsurdan [gruptan] ibaret değildir. Muhtelif anâsır-ı İslâmiyeden mürekkeptir [değişik Müslüman gruplardan oluşmaktadır]. Bu mecmuayı teşkil eden [topluluğu oluşturan] her bir unsûr-u İslâm [Müslüman grup], bizim kardeşimiz ve menâfii [menfaatleri] tamamiyle müşterek olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esâsâtın [esasların] ilk satırlarında bu muhtelif anâsır-ı İslâmiye [Müslüman gruplar] ki: Vatandaşlırlar, yekdiğerine [diğerlerine] karşı hürmet-i mütেকâbile ile [karşılıklı saygıyla] riayetkârdırlar ve yekdiğerinin her türlü hukûkuna, ırkî, içtimaî, coğrafi hukûkuna daima riayetkâr olduğunu tekrar ve teyid ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Binaenaleyh, menâfiimiz müşterektir [menfaatlerimiz ortaktır]. Tahlîsine azmettiğimiz vahdet [kurtarmayı amaçladığımız birlik], yalnız Türk, yalnız Çerkes değil, hepsinden memzûç [hepsinin karışımından oluşan] bir unsûr-u İslâmdır. Bunun böyle telâkkisini ve suitefehhümâta [yanlış anlaşılmalara] meydan verilmemesini rica ediyorum.⁽²¹⁾

Sembolik önemi yüksek olan bu metnin, Türkiye'nin kurucu değerleri olduğu sık sık vurgulanan Kemalist **milliyetçilik** ve **laiklik** ilkelerinin çok uzağında olduğu açıktır. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayla ülkenin etnik ve kültürel heterojenliğini kabul etmekle kalmamış, bütün etnik grupların "ırkî, içtimaî, coğrafi" hukukuna "dâimâ riayetkâr" olduklarını ve bunu "samimiyetle kabul ettik"lerini belirterek **etnik ve bölgesel hakları** dahi savunmuştur. Nitekim daha sonraları Lozan görüşmelerinde Türkiye tarafını temsil eden İsmet İnönü'nün tezlerini savunurken "biz Türkler ve Kürtler diye

(21) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/b008/tbmm010010080165.pdf>

(22) Bu konu üzerinden yazılmış bir kitap için bkz. İsmail Gökdaş (2000), Lozan, 'Biz Türkler ve Kürtler', Avesta Yayınları, İstanbul.

(23) age, s. 106

of laws - racial, social and geographical laws belonging to the others; and we all sincerely recognise this. Therefore, our interests are common. The unity we aim to recover is not only Turkish, not only Circassian, but an element of Islam composed of a mixture of all of these. I request that this be considered as such and that misunderstandings not be allowed.⁽²¹⁾

It is clear that this highly symbolic text is a far cry from the Kemalist principles of **nationalism** and **secularism**, which are often emphasized as the founding values of Turkey. With this speech, Mustafa Kemal Pasha not only accepted the ethnic and cultural heterogeneity of Turkey, but also defended **ethnic and regional rights** by stating that they “always abided by” the “racial, social, geographical” law of all ethnic groups and “sincerely accepted”. Sometime later, İsmet İnönü, who represented the Turkish party in the Lausanne negotiations, used the expressions “we as a nation called Turks and Kurds” while defending his theses.⁽²²⁾ Again, İsmet İnönü made the following statements in Lausanne on January 23, 1923: “The government of the Turkish Grand National Assembly is the government of the Kurds as well as the Turks; because the real and legitimate representatives of the Kurds have entered the National Assembly and participate in the government and administration of the country to the same extent as the Turkish representatives”.⁽²³⁾

However, the founding cadres of the Republic made the exact opposite policy choices in the following periods. Many researchers agree that the relatively pluralistic political climate which prevailed in Turkey during the National Struggle swiftly disappeared with the establishment of the Republic. Within the framework of the top-down Kemalist modernization, policies were undertaken to eliminate social diversity and homogenize society.⁽²⁴⁾

Regardless of their political views, the majority of the Kurdish population in Turkey believe that although they were the founding partners of the country, their rights have been ignored and the Kurds have been assimilated through denial policies. The speech that Mustafa Kemal Pasha gave in the Grand National Assembly of Turkey in 1920, when assessed alongside the official nationalism policies implemented in the following period and the occasional chauvinism, is enough to understand the feeling of **betrayal** and having been **used** on the part of the Kurds.

(21) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/b008/tbmm010010080165.pdf>

(22) For a book on the subject, see İsmail Göldaş (2000), *Lozan, 'Biz Türkler ve Kürtler', (Lausanne, 'Us Turks and Kurds')* Avesta Yayınları, İstanbul.

(23) *ibid*, p. 106

(24) For details, see Mesut Yeğen (1999), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu (The Kurdish Issue in State Discourse)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

bir millet olarak” ifadelerini kullandığı da bilinmektedir, yani Lozan’da Türk tarafı kendisinin aynı zamanda Kürtlerin tarafı olduğunu da beyan etmiştir.⁽²²⁾ Yine İsmet İnönü, 23 Ocak 1923’de Lozan’da okuduğu bildiride şu ifadeleri kullanmıştır: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü, Kürtlerin gerçek ve meşrû temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türk temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar.”⁽²³⁾

Ne var ki, Cumhuriyet’in kurucu kadroları sonraki dönemlerde bu sözlerin tam tersi politika tercihlerinde bulunmuşlardır. Milli Mücadele döneminde Türkiye’ye hakim olan nispeten çoğulcu politik iklimin Cumhuriyet’in kurulmasıyla hızla buharlaşmış olduğu pek çok araştırmacının ortak tespitidir. Tepeden inmece Kemalist modernleşme tercihleri çerçevesinde toplumsal çeşitliliği ortadan kaldırma ve toplumu homojenleştirme politikalarına girilmiştir.⁽²⁴⁾

Sahip oldukları siyasi görüşlerden bağımsız olarak, Türkiye’deki Kürt nüfusun büyük çoğunluğu ülkenin esasında kurucu ortağı olmalarına rağmen bu haklarının yok sayılmış ve Kürtlerin inkâr politikalarıyla asimile edilmeye çalışılmış olduğu düşüncesindedir. Tek başına Mustafa Kemal Paşa’nın 1920’de TBMM’de yapmış olduğu konuşma dahi —sonraki dönemde uygulanan ve zaman zaman şovenizme varan resmi milliyetçilik politikalarıyla beraber değerlendirildiğinde— büyük Kürt kitleleri arasındaki **aldatılmış** ve **kullanılmışlık** duygusunu anlayabilmek için yeterli gelecektir.

Nüfusları sınırlı olan farklı birçok etnik grup Kemalist milliyetçi politikalara boyun eğerek asimile olmak zorunda kalmışsa da, dikkate değer bir nüfusu olan Kürtlerin asimilasyonu —belki de nüfuslarının çokluğu sebebiyle— epey sınırlı kalmış, Kürtler direnmişlerdir. Buradan bakıldığında Türkiye’nin Kürt sorununun temelde **siyasi bir sorun** olduğu söylenebilir.⁽²⁵⁾ Kürtler Milli Mücadele döneminde (1920’lerin başında) yapılmış olan bir mutabakatın devlet tarafından yok sayıldığını ve Türkiye’nin kurucu ortaklarından olan bir grubun tarihi haklarının gasp edildiğini düşünmektedirler. Resmi görüş Kürt Sorunu’nu temelde **bir asayiş sorunu** olarak göstermeye çalışıyor olsa da, bu meseleyi yukarıda çerçevesi çizilen geçmiş bağlamında şekillenmiş —ve aynı zamanda asayişe ait ciddi komplikasyonları da olan— **siyasi bir sorun** olarak tanımlamak daha doğru gözükmemektedir.

(24) Detaylar için bkz. Mesut Yeğen (1999), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

(25) Konuyla ilgili en kapsamlı çalışmalardan birisi, Prof. Ahmet Yıldız’ın *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)* başlıklı çalışmasıdır (İletişim Yayınları, son baskısı: 2019). Bu önemli ve kıymetli eser Prof. Yıldız’ın doktora çalışmasının genişletilmiş ve kitaplaştırılmış halidir.

Many ethnic groups with small populations had to assimilate by yielding to Kemalist nationalist policies. Though, the assimilation of the Kurds, who had a significant population, was rather limited, perhaps due to their large population, and the Kurds resisted. It may be argued that Turkey's Kurdish problem is simply a **political** one.⁽²⁵⁾ Kurds think that an agreement made during the National Struggle (in the early 1920s) was ignored by the state and that the historical rights of a group that was one of the founding partners of Turkey were usurped. Although the official view portrays the Kurdish issue fundamentally as **a problem of public order**, it seems more appropriate to define it as a **political issue** which took shape in the context of Turkey's history, and which also has serious complications related to public order.

With the rapid transformation of the circumstances and the official preferences of the First Assembly and the National Struggle period, the Kurdish presence began to be seen as a **threat** to the state, starting from the mid-1920s. As for state policies, repression and intimidation were seen as the only way to deal with Kurdish demands, which occasioned a number of reactions among the Kurdish population. It would not be incorrect to assume that the emergence of the PKK was, in essence, a late-stage development within this intricate process. When evaluated from this perspective, it is obvious that the official position does not understand the sociological grounds from which the PKK emerged.

The **PKK** or **Partiya Karkerên Kurdistanê** (that is, the Kurdistan Workers' Party) is an armed organization operating in eastern and south-eastern Turkey, where the Kurdish population is concentrated, as well as in the northern parts of Syria and Iraq, and in Western Iran. The PKK, which previously defined its declared objective as establishing an independent Kurdistan, later revised it as "democratic confederalism".⁽²⁶⁾ Although it initially had a Marxist-Leninist line, the PKK later abandoned this position and adopted an eclectic political stance with more socialist features.

The armed conflict between PKK militants and Turkish security forces, which started in 1984 and still continues, has gone on for more than 35 years and more than 40,000 people (on both sides and including the civilians) have lost their lives in the conflict. In this process, the mutual violence of PKK militants and state forces formed an intricate and mutually reinforcing spiral. Influenced by the "revolutionary violence" line of various armed leftist movements, the PKK adopted armed action as a policy tool

İlk Meclis'teki ve Mili Mücadele dönemindeki iklimin ve resmi tercihlerin hızla dönüşmesiyle, 1920'lerin ortasından itibaren Kürt varlığı devlet nezdinde daha ziyade bir **tehdit** olarak görülmeye başlanmıştır. Devlet politikalarına bakıldığında; Kürt talepleriyle "başa çıkma"nın tek yolu olarak baskı ve sindirme yöntemleri tercih edilmiş, bu da Kürt nüfus arasında değişik karşı reaksiyonlar doğurmuştur. PKK'nın ortaya çıkışının, temelde, bu girift sürecin son halkalarından biri olduğunu varsaymak pek yanlış olmaz. Bu perspektiften değerlendirildiğinde, resmi bakışın PKK'nın üzerinde filizlendiği sosyolojik zemini anlayabildiğini söyleyebilmek açıkçası pek mümkün gözükmemektedir.

PKK veya tam adı ile **Partiya Karkerên Kurdistanê** (Türkçesi: Kürdistan İşçi Partisi) Kürt nüfusun yoğun olduğu Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda, Suriye'nin ve Irak'ın kuzey kesimlerinde ve Batı İran'da faaliyet gösteren silahlı bir örgüttür. Önceleri dek-lare hedefini bağımsız bir Kürdistan kurmak olarak tanımlayan PKK, hedefini daha sonraları "demokratik konfederalizm" olarak revize etmiştir.⁽²⁶⁾ Bu arada, başlangıçta Marksist-Leninist çizgideki PKK, bilahare bu çizgiden vazgeçmiş ve daha sosyalizan özellikleri olan eklektik bir politik tutumu benimsemiştir.

PKK militanları ile Türk güvenlik güçleri arasında 1984 yılında başlayan ve hâlâ devam eden silahlı çatışmalar 35 seneyi aşmış ve çatışmalarda —her iki taraftan ve sivil-lerden— 40 bini aşkın insan hayatını kaybetmiş durumdadır. Bu süreçte PKK militanlarının ve devlet güçlerinin karşılıklı şiddeti girift ve birbirini besleyen bir sarmal oluşturmuş; bazı silahlı sol hareketlerin "devrimci şiddet" çizgisinden etkilenmiş olan PKK, silahlı eylemleri bir politika olarak aracı olarak benimsemiş ve kanırtarak kullanmıştır. PKK şiddeti yalnız devlet güçlerine karşı değil, aynı zamanda örgüt içinde farklı duruşu olan figürlere veya Kürt hareketi içindeki PKK muhaliflerine de yönelmiş; Kürtler adına konuşabilecek bağımsız ve şiddet karşıtı aydınlar veya kanaat önderleri hem devlet hem de örgüt tarafından baskılanmıştır. Bir taraftan askerî yöntem ve araç-larla "sorun"u çözebileceğini zanneden devlet güçlerinin tutumu, bir taraftan silahlı eylemleri ve şiddeti bir politika aracı olarak benimseyen, yücelten ve neredeyse kutsa-yan örgütün yaklaşımı karşılıklı olarak birbirini besleyerek sorunu iyice büyümüştür. Sonuçta, Türkiye ve özellikle Kürt nüfusun daha yoğun yaşadığı coğrafya yaklaşık 40 yıldır çok yakıcı bir şiddet sarmalının ateşinde kavrulmaktadır. Bu açıdan bakıldığın-da, sözkonusu çatışmanın "düşük yoğunluklu savaş" olarak tanımlanması isabetsiz sayılmaz.

(25) One of the most comprehensive studies on the subject is Professor Ahmet Yıldız's work titled *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları* (1919-1938) ("How Happy is He Who Can Say He is a Turk": *Ethno-Secular Boundaries of Turkish National Identity 1919-1938*) (İletişim Yayınları, latest edition: 2019). This important and valuable work is the expanded and book version of Yıldız's doctoral dissertation.

(26) https://tr.wikisource.org/wiki/KCK_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi

(26) https://tr.wikisource.org/wiki/KCK_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi

and used it to full extent. PKK's violence is directed not only against state forces, but also against figures within the organization itself who have an unorthodox stance, or against opponents of the PKK within the Kurdish movement. Independent and non-violent intellectuals and opinion leaders who could have spoken on behalf of the Kurds were suppressed by both the state and the organization. The attitude of the state forces, who think that they can solve the "problem" with military methods and tools, and the approach of the organization, which adopts, glorifies and almost sanctifies armed actions and violence as a policy tool, mutually fed into each other and aggravated the problem. As a result, Turkey, and the region where the Kurdish population is more concentrated, has been scorched by an unending spiral of violence for about 40 years. From this point of view, it is not wrong to define the conflict in question as a "low-intensity war".

Diyarbakır Military Prison in the September 12 era: In Diyarbakır Prison, where mostly leftist and political Kurdish figures were imprisoned, prisoners who were severely tortured were also subjected to intense "Turkist" indoctrination. However, the authoritarian and repressive policies of the September 12 regime had the opposite of its intended purpose. Since the mid-1980s, the practices of September 12 and especially the violence in Diyarbakır Prison has had a serious impact on the rise of Kurdish ethnic and political consciousness, which spread among the leftist/educated Kurds, and later among the general Kurdish population. The Turkish state failed to understand the sociological framework in which the PKK came into being. The security approach based on the military methods adopted by the state in the fight against the PKK ultimately led to an increase in sympathy and support for the PKK among the Kurds.⁽²⁷⁾

In the 1990s, Chief of General Staff Doğan Güneş used the very same expression. Although there are, and have been civil wars and conflicts in a number of countries, Turkey is unique as it has experienced conflict for such a lengthy period of time, to such a devastating effect. Clashes between Turkish security forces and PKK militants have inflicted extraordinary damage on Turkey, as well as on the organization and the civilian population living in the conflict zone. Although the majority of Western countries, especially the US,⁽²⁸⁾ consider the PKK a "terrorist organization", there are also many countries that do not consider the PKK a "terrorist organization"; for example, Russia, China, India and Saudi Arabia.

(27) For a study examining the effects of the September 12 coup in the Kurdish issue's transformation into a protracted spiral of violence see Laura Meijer (2015), "The Turn to Violence in the Kurdish-Turkish Conflict —Using Framework Theory to Explain Why the Turkish-Kurdish Conflict Turned Violent," *The Maastricht Journal of Liberal Arts*, Vol. 6, pp. 37-47

(28) <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/>

12 Eylül döneminde Diyarbakır Askeri Cezaevi: Çoğunlukla solcu ve politik Kürt figürlerin hapsedilmiş olduğu Diyarbakır Cezaevi'nde çok ağır işkence gören mahpuslar aynı zamanda yoğun bir Türkçü endoktrinasyona da maruz bırakılıyorlardı. Lakin 12 Eylül rejiminin otoriter ve baskıcı politikaları amacının tam tersi sonuçlara yol açtı. 1980'lerin ortasından itibaren başta solcu/egitimli Kürtler, daha sonraları genel Kürt kitleler arasında yayılan Kürtçü etnik ve politik bilincin yükselmesinde 12 Eylül dönemi uygulamalarının ve özellikle Diyarbakır Cezaevi'nde uygulanan şiddetin ciddi etkisi olmuştur. Türkiye PKK'nın üzerinde filizlendiği sosyolojik zemini anlayamamış; PKK ile mücadelede devletin benimsediği askeri yöntemlere dayalı güvenlikçi yaklaşım sonuç olarak Kürtler arasındaki PKK sempati ve desteğinin artmasına yol açmıştır.⁽²⁷⁾

Nitekim, 1990'lı yıllarda Genelkurmay başkanı Org. Doğan Güreş'in de bu tabiri aynen kullanmış olduğunu not etmek gerekir. Değişik ülkelerde iç savaş ve çatışmalar olmakla birlikte, Türkiye ölçeğindeki ülkeler arasında bu kadar uzun sürmüş ve yıkıcı olmuş başkaca bir çatışma yoktur. Türk güvenlik güçleri ile PKK militanları arasında çatışmalar Türkiye'ye, örgüte ve çatışma bölgesinde yaşayan sivil insanlara olağanüstü büyüklükte zararlar vermiştir. Başta ABD olmak üzere⁽²⁸⁾ Batılı ülkelerin çoğunluğunun PKK'yı "terör örgütü" kabul etmelerine rağmen PKK'yı "terör örgütü" olarak görmeyen ülkeler de çoktur; meselâ Rusya, Çin, Hindistan ve Suudi Arabistan PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmeyen ülkelerden bazılarıdır.

(27) Kürt meselesinin çok güçlü bir şiddet sarmalına dönüşmesinde 12 Eylül darbesinin etkilerini inceleyen bir çalışma için bkz. Laura Meijer (2015), "The Turn to Violence in the Kurdish-Turkish Conflict —Using Framework Theory to Explain Why the Turkish-Kurdish Conflict Turned Violent," *The Maastricht Journal of Liberal Arts*, Cilt 6, s. 37-47

(28) <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/>

Until 2007, Turkey saw a “military solution” as the only possible answer to the conflict with the PKK and did not consider an alternative resolution other than the military defeat and destruction of the organization.⁽²⁹⁾ However, in 2005, some entities within the state started negotiations with the PKK and started to seek a political solution to the conflict. Making an assessment of the situation during that time, the Undersecretary of the National Intelligence Organization (MIT), Emre Taner, presented a project to Prime Minister Erdoğan which envisaged direct contact with the organization for the complete removal of the PKK from its mountain base. Erdoğan warmly received the project and asked Taner to come and inform the Council of Ministers. Taner first conveyed the details of the solution strategy to the Council of Ministers and then to President Sezer. Speaking later on the subject, Emre Taner said, “I openly admit that we entered the Oslo Process so that foreigners would not be able to instrumentalize the Kurdish issue and benefit from it”.⁽³⁰⁾ After a few attempts, a partial ceasefire began,⁽³¹⁾ however, in mid-2015, the conflict resumed violently.⁽³²⁾ A full trust between the parties during the Resolution Process could not be established, and in the words of one of the most important actors of the period, AK Party’s Adıyaman Deputy Adnan Boynukalın;

“The inability of the cadres who dominate the state apparatus and political parties to understand the depth of the advantages and political benefits that the final solution of the Kurdish issue would bring to the society has been both a deficiency and a big problem”.⁽³³⁾

The ongoing conflicts continue to impose serious costs on the parties, the people of the region and the whole of Turkey. At the same time, discussions on the factors leading to failure of political solution attempts continue.

Turkey can eliminate these problems to some extent, or at worst, reduce them, with rational and reasonable policy choices and by approaching issues with a pragmatic flexibility rather than ideologically. In this study, the scope - scale of the human and material cost of the Kurdish issue, and the conflict environment it engenders for Turkey will be analysed, and alternatives and scenarios that may come to the forefront depending on the realisation or non-realisation of the “Kurdish Peace” will be discussed.

(29) Mustafa Coşar Ünal (2015), “Is it ripe yet? Resolving Turkey’s 30 years of conflict with the PKK,” *Turkish Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1124020>

(30) Ecevit Kılıç (2020), *Yeni Derin Devlet*, Doğan Kitap, s. 47

(31) On the Resolution Process, see Vahap Coşkun (2015), *The Resolution Process: Gains and Risks*, Democratic Progress Institute, London.

(32) For a study on the details of the political solution attempts based on negotiations between the state and the PKK, see Arin Savran (2020), “The Peace Process between Turkey and the Kurdistan Workers’ Party, 2009-2015”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, <https://doi.org/10.1080/19448953.2020.1801243>

(33) Adnan Boynukara, “Çözüm Süreci Neden Bitti?” (“Why Did the Resolution Process End?”), Perspektif Online, 26 July 2021, <https://www.perspektif.online/cozum-sureci-neden-bitti/>

Türkiye 2007 senesine kadar PKK ile çatışmada “askeri çözüm”ü tek yol olarak görmüş ve örgütün askeri olarak mağlup ve yok edilmesi dışında bir alternatifi gündemine almamıştır.⁽²⁹⁾ Ancak 2005’de devlet içindeki bazı odaklar PKK ile görüşmeler başlatıp çatışmalara siyasi çözüm bulma arayışına başlamış durumdadırlar. Bu tarihte bir durum değerlendirmesi yapan Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) müsteşarı Emre Taner, Başbakan Erdoğan’a PKK’nın dağdan tümüyle indirilmesi için örgüt ile doğrudan teması öngören bir proje sunmuş, Erdoğan projeye sıcak bakarak Taner’den gelip Bakanlar Kurulu’nu bilgilendirmesini istemiştir. Taner önce Bakanlar Kurulu’na, ardından Cumhurbaşkanı Sezer’e çözüm için izlenecek stratejinin detaylarını aktarmıştır. Konuyla ilgili olarak daha sonra konuşan Emre Taner, “Açıkça itiraf ediyorum; biz Oslo Sürecine yabancılar Kürt meselesini oyuncak yapmasın diye girdik” diyecektir.⁽³⁰⁾ Yapılan birkaç denemeye kısmi ateşkes süreçlerine girilmiş;⁽³¹⁾ ancak 2015 ortalarında çatışmalar şiddetli şekilde yeniden başlamıştır.⁽³²⁾ Çözüm Süreci sırasında taraflar arasında tam bir güven bir türlü tesis edilememiş, dönemin önemli aktörlerinden Ak Parti Adıyaman milletvekili Adnan Boynukalın’ın ifadesiyle, “Devlet aygıtına ve siyasi partilere egemen olan kadroların Kürt Meselesi’nin nihai çözümünün topluma, ülkeye ve devlete kazandıracağı avantajları ve siyasal derinliği idrak edememeleri hem eksiklik hem de büyük bir sorun olmuştur.”⁽³³⁾ Çatışmaların hâlâ devam ediyor olması taraflara, bölge insanlarına ve bütün Türkiye’ye ciddi maliyetler yüklemeye devam etmekte; öte yandan siyasi çözüm teşebbüslerinin akim kalmasına yol açan faktörlerle ilgili tartışmalar sürmektedir.

Türkiye’nin rasyonel/akılcı politika tercihleriyle ve meselelere ideolojik değil pragmatik bir esneklikle yaklaşarak bu olumsuzlukları bir ölçüde ortadan kaldıracılabileceği —en kötü ihtimalle azaltılabileceği— söylenebilir. Bu çalışmada, Kürt meselesi eksikliğini çatışma ortamının Türkiye’ye oluşturduğu beşeri ve maddi maliyetin kapsamı/çapı analiz edilecek, “Kürt Barışı”nın gerçekleşmesine veya gerçekleşmemesine bağlı olarak gündeme gelebilecek alternatifler ve senaryolar tartışılacaktır.

(29) Mustafa Coşar Ünal (2015), “Is it ripe yet? Resolving Turkey’s 30 years of conflict with the PKK,” *Turkish Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1124020>

(30) Ecevit Kılıç (2020), *Yeni Derin Devlet*, Doğan Kitap, s. 47

(31) Çözüm Süreci ile ilgili olarak bkz. Vahap Coşkun (2015), *Çözüm Süreci: Kazanımlar ve Tehditler*, Democratic Progress Institute, Londra.

(32) Devlet ile PKK arasında müzakerelere dayalı siyasi çözüm teşebbüsleriyle ilgili detayları bir etüd için bkz. Arin Savran (2020), “The Peace Process between Turkey and the Kurdistan Workers’ Party, 2009-2015”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, <https://doi.org/10.1080/19448953.2020.1801243>

(33) Adnan Boynukara, “Çözüm Süreci Neden Bitti?”, Perspektif Online, 26 Temmuz 2021, <https://www.perspektif.online/cozum-sureci-neden-bitti/>

II. THE UNSOLVED KURDISH QUESTION: THE ECONOMIC COST OF CONFLICTS

i. How do Armed Conflicts Affect Economies?

Clashes or low-intensity warfare between Turkish security forces and PKK militants have resulted in extraordinarily large losses. The most direct and incalculable costs of civil wars and armed conflicts are human casualties.⁽³⁴⁾ Additionally, protracted periods of armed conflict create social and political costs that are difficult to estimate and measure. For example, the feelings of insecurity and psychological traumas that occur in people who have taken part in conflicts themselves, who have fallen into conflict by chance or who have been affected by the conflict because they live in conflict areas, effects which may perhaps continue for a lifetime, have a serious cost to societies, but it is not possible to measure this cost and turn it into figures in practice. Likewise, the enmity and distrust caused by the social disintegration resulting from the conflicts or the complications arising from the disruptions in education and health services due to the conflicts cannot be measured; however, there are certain factors that negatively affect economic growth.

However, there are many measurable aspects of the material costs of armed conflicts, and the interaction between conflicts and economic growth is a widely studied topic in the academic literature.⁽³⁵⁾ While a widespread and persistent environment of armed conflict always negatively affects economic growth,⁽³⁶⁾ weak economic performance can sometimes fuel armed conflict; widespread poverty, deprivation of economic opportunities and unemployment can increase participation in armed organizations. It is known that armed actions and conflicts increase political and economic uncertainties and lead to negative expectations, undermining investment

(34) For instance, see International Crisis Group (2016), *The Human Cost of the PKK Conflict in Turkey: The Case of Sur*, Crisis Group Europe Briefing No:80, Diyarbakır/Istanbul/Brussels, 17 March 2016

(35) For useful and concise literature on the relationship between political instability and economic growth in the Turkish context see Selim Şanlısoy (2020), "Türkiye'de Politik İstikrarsızlık ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi," *Bilgi - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (92), p. 95-97.

Also, for a summary list of academic studies investigating the relationship between terrorism and growth see Mehmet Zeki Ak, M. Kemal Aydın, Mustafa Dindar (2015), "Terör ile Büyüme Arasındaki İlişki: Literatür İncelemesi," *Bilgi* (31), 2015 Kış/Winter : p. 1-16

(36) See Bahar Araz-Takay, K. Peren Arın, Tolga Omay (2007), "The Endogenous and Non-linear Relationship Between Terrorism and Economic Performance: Turkish Evidence," *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Vol. 9, Sept. 2007

II. ÇÖZÜLEMİYEN KÜRT SORUNU: ÇATIŞMALARIN EKONOMİK MALİYETİ

i. Silahlı Çatışmalar Ekonomileri Nasıl Etkiler?

Türk güvenlik güçleri ile PKK militanları arasında yaşanan çatışmalar veya düşük yoğunluklu savaş olağanüstü büyük kayıplara yol açmıştır. İç savaşların ve silahlı çatışmaların en direkt ve parayla hesap edilemeyecek maliyeti insan kayıplardır.⁽³⁴⁾ Bunların yanı sıra, uzun süren silahlı çatışma süreçleri tahmin edilmesi ve ölçülmesi zor sosyal ve politik maliyetler de oluşturmaktadır. Mesela çatışmaların içinde bizzat yer almış, tesadüfen içine düşmüş veya çatışma bölgelerinde yaşadığı için bunların etkisinde kalmış insanlarda oluşan ve belki de bir ömür boyu devam eden güvensizlik duygusunun ve psikolojik travmaların toplumlara ciddi bir maliyeti olmakla birlikte bu maliyetin ölçülerek rakamlara dönüştürülmesi pratikte mümkün değildir. Keza, çatışmalar sonucunda ortaya çıkan toplumsal ayrışmanın yol açtığı husumet ve güvensizlik veya çatışmalar sebebiyle eğitim ve sağlık hizmetlerinde yaşanan aksamalardan kaynaklanan komplikasyonlar da ölçülemeyecek; ancak ekonomik büyümeyi negatif etkilediği kesin olan faktörlerdir.

Bununla birlikte, silahlı çatışmaların maddi maliyetinin ölçülebilen tarafları da çoktur ve çatışmalarla ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu akademik literatürde çokça çalışılmış bir konudur.⁽³⁵⁾ Yaygın ve sürekli bir silahlı çatışma ortamı ekonomik büyümeyi her zaman olumsuz etkilemekle birlikte,⁽³⁶⁾ zayıf ekonomik performans zaman zaman silahlı çatışmaları körükleyebilmekte; yaygın fakirlik/sefalet, ekonomik fırsatlardan mahrumiyet ve işsizlik silahlı örgütlere katılımı arttırabilmektedir. Silahlı eylem ve çatışmaların politik ve ekonomik belirsizlikleri arttırıp negatif beklentilere yol açarak yatırım ve tüketim güvenliğini sarstığı bilinmektedir. Formel veya

(34) Örnek olarak bkz. International Crisis Group (2016), *The Human Cost of the PKK Conflict in Turkey: The Case of Sur*, Crisis Group Europe Briefing No:80, Diyarbakır/Istanbul/Brüksel, 17 Mart 2016

(35) Türkiye bağlamında politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme ilişkisiyle ilgili faydalı ve özet literatür için bkz. Selim Şanlısoy (2020), "Türkiye'de Politik İstikrarsızlık ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi," *Bilgi - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (92), s. 95-97.

Ayrıca, terör ile büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı akademik çalışmaların özet bir listesi için bkz. Mehmet Zeki Ak, M. Kemal Aydın, Mustafa Dindar (2015), "Terör ile Büyüme Arasındaki İlişki: Literatür İncelemesi," *Bilgi* (31), 2015 Kış/Winter : s. 1-16

(36) Bkz. Bahar Araz-Takay, K. Peren Arın, Tolga Omay (2007), "The Endogenous and Non-linear Relationship Between Terrorism and Economic Performance: Turkish Evidence," *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Cilt. 9, Eylül 2007

and consumption confidence. While the institutional capacity in Turkey, in formal or informal terms, is not sufficiently supportive of economic growth,⁽³⁷⁾ adding the factor of “armed conflicts” to the situation further aggravates the problem.

In the context of the literature on the economic and social costs of terrorist acts and armed conflicts, P. Collier has studied the impact of civil wars on economic performance.⁽³⁸⁾ As previously noted, it is possible to view the 35-year-old conflict between PKK militants and Turkish state forces as a low-intensity civil war, considering its scope and continuity. Collier lists the economic costs that occur in civil war or intense conflict environments as follows: people who lose their lives or get injured, destruction and evaporation of fixed capital, rising transaction costs in the economy, decreased savings, increased risks and uncertainties, capital flight from the country, brain drain, increased social insecurity, the decrease or cessation of investments in productive areas, the shift of resources from productive areas to non-productive areas in macro resource allocation.

J. Dreze,⁽³⁹⁾ one of the researchers working on the economic costs of conflicts, emphasizes that armed conflicts cause extra costs by causing dramatic increases in health expenditures. The economic cost of conflicts does not only waste the material resources of countries; damage to physical infrastructure and human losses also significantly limit economic capacity. Damage to the country’s transportation and communication infrastructure, in particular, will reduce trade, increase transaction costs,⁽⁴⁰⁾ lead to capital outflows and mass migration, and may even lead to a collapse in institutional capacity as a result of increased uncertainty. The conflict environment reduces capital productivity and physical capital wears out much faster than normal. This also affects resource allocation decisions and mechanisms. On the one hand, production capacity and on the other hand, the appetite for new investments

informel anlamıyla Türkiye’deki kurumsal kapasite ekonomik büyümeyi zaten yeterince destekleyici mahiyette değil iken,⁽³⁷⁾ bu tabloya “silahlı çatışmalar” faktörünün eklenmesi olumsuzluğu iyice büyötmektedir.

Terör eylemlerinin ve silahlı çatışmaların ekonomik ve sosyal maliyetleriyle ilgili literatür kapsamında, P. Collier iç savaşların ekonomik performans üzerindeki etkisini çalışmıştır.⁽³⁸⁾ PKK militanlarıyla Türkiye devlet güçleri arasında 35 yıldır devam eden çatışmayı da —kapsamı ve sürekliliği dikkate alındığında— daha önce vurguladığımız gibi düşük yoğunluklu bir iç savaş olarak görmek mümkündür. Collier iç savaş veya yoğun çatışma ortamlarında oluşan ekonomik maliyet unsurlarını şöyle listelemiştir: hayatını kaybeden ve yaralanan insanlar, sabit sermayenin imhası ve buharlaşması, ekonomide yükselen işlem maliyetleri, tasarrufların azalması, risklerin ve belirsizliklerin artması, ülkeden sermaye kaçıışı, beyin göçü, toplumsal güvensizliğin artması, üretken alanlardaki yatırımların azalması veya durması, makro kaynak dağılımında kaynakların üretken alanlardan üretken olmayan alanlara kayması.

Çatışmaların ekonomik maliyetleri konusunu çalışan araştırmacılardan J. Dreze⁽³⁹⁾ silahlı çatışmaların sağlık harcamalarında dramatik artışlara yol açarak ekstra maliyetler oluşturduğunu vurgulamaktadır. Çatışmaların ekonomik maliyeti ülkelerin maddi kaynaklarını israf etmekle kalmaz; fiziki altyapının zarar görmesi ve insan kayıpları ekonomik kapasiteyi önemli ölçüde sınırlandıracaktır. Ülkenin özellikle ulaşım ve iletişim altyapısının zarar görmesi ticareti azaltacak, işlem maliyetlerini⁽⁴⁰⁾ yükseltecek, sermaye çıkışlarına ve kitlesel göçlere yol açacak, belirsizliğin artmasıyla kurumsal kapasite çöküşüne dahi neden olabilecektir. Çatışma ortamı sermaye üretkenliğini düşürecek ve sahip olunan fiziki sermaye normalden çok daha hızlı şekilde yıpranacaktır. Bu durum kaynak tahsis karar ve mekanizmalarını da etkileyecek; bir taraftan üretim kapasitesi, öte taraftan yeni yatırım iştahı düşecektir.⁽⁴¹⁾ Bu kapsamdaki akade-

(37) In academic studies on the subject, the evaluation of institutional quality is mostly evaluated on the basis of criteria such as property rights, binding and enforceability of contracts, freedoms, bureaucratic quality, corruption, political stability, informality and the existence of an effective judicial system.

(38) P. Collier (1999), *Doing Well Out of War*, read in the “Economic Agendas in Civil Wars” conference held in London.

(39) J. Dreze (2000), “Militarism, development and democracy,” *Economic and Political Weekly*, 35 (14), pp. 1171–1183.

(40) On the concept of “transaction cost” see D. C. North (1985), “Transaction Costs in History,” *Journal of European Economic History*; Rome Vol. 14, No:3, (Winter 1985)

(37) Konuyla ilgili akademik çalışmalarda, kurumsal kalitenin değerlendirilmesi çoğunlukla mülkiyet hakları, sözleşmelerin bağlayıcılığı ve uygulanabilirliği, özgürlükler, bürokratik kalite, yolsuzluk, siyasi istikrar, kayıt dışılık ve etkin bir yargı sisteminin varlığı gibi kriterler üzerinden değerlendirilmektedir.

(38) P. Collier (1999), *Doing Well Out of War*, Londra’da düzenlenen “Economic Agendas in Civil Wars” konferansında sunulan bildiri.

(39) J. Dreze (2000), “Militarism, development and democracy,” *Economic and Political Weekly*, 35 (14), s. 1171–1183.

(40) “İşlem maliyeti” kavramı için bkz. D. C. North (1985), “Transaction Costs in History,” *Journal of European Economic History*; Rome Cilt. 14, Sayı:3, (Kış 1985)

decreases.⁽⁴¹⁾ Within the framework of academic studies within this scope, researchers⁽⁴²⁾ such as Eckstein and Tsiddon,⁽⁴³⁾ Naor⁽⁴⁴⁾ and Mirza and Verdier⁽⁴⁵⁾ have made empirical findings that civil wars, acts of terrorism and widespread armed conflict negatively affect economic growth and performance.⁽⁴⁶⁾

It is also among the findings of these studies that the financial sector, which has a higher global circulation than the circulation of goods and labour, is more sensitive to the risks of terrorism and violence, and that countries that are more exposed to violence and terrorism risks have less access to financing, and risk premiums increase as a result.⁽⁴⁷⁾ In addition, it is a known fact that the intense conflict environment limits foreign trade by restricting trade, especially with neighbouring countries close to conflict areas, and economies have been damaged in this way.⁽⁴⁸⁾ In addition, neighbouring countries may be directly affected by conflicts from time to time,⁽⁴⁹⁾ as conflicts spread to their own lands; such developments can lead to the need for compensation or to political and commercial tensions with neighbours, resulting in costs.

mik çalışmalar çerçevesinde; Eckstein ve Tsiddon,⁽⁴²⁾ Naor⁽⁴³⁾ ile Mirza ve Verdier⁽⁴⁴⁾ gibi araştırmacılar⁽⁴⁵⁾ iç savaşların, terör eylemlerinin ve yaygın silahlı çatışmaların ekonomik büyüme ve performansı negatif şekilde etkilediği yolunda ampirik tespitlerde bulunmuşlardır.⁽⁴⁶⁾

Mal ve işgücü dolaşımından daha yüksek bir global dolaşımı olan finans sektörünün terör ve şiddet risklerine karşı daha duyarlı olduğu ve şiddet/terör riskine daha çok maruz kalan ülkelerin finansmana erişim imkânlarının azalarak risk primlerinin yükseldiği yine bu çalışmaların bulguları arasındadır.⁽⁴⁷⁾ Bunlardan başka, yoğun çatışma ortamının özellikle çatışma bölgelerine yakın olan komşu ülkelerle ticareti de kısıtlayarak dış ticareti daralttığı ve ekonomilerin bu şekilde de zarar gördüğü tespiti yapılmıştır.⁽⁴⁸⁾ Ayrıca, komşu ülkelerin zaman zaman çatışmaların kendi topraklarına sıçraması sebebiyle çatışmalardan direkt olarak etkilenmesi de sözkonusu olabilmekte;⁽⁴⁹⁾ bu tür gelişmeler tazminat zaruretine veya komşularla politik ve ticari gerilimlere yol açarak maliyetler doğurabilmektedir.

(41) David Fielding (2004), "How does violent conflict affect investment location decisions? Evidence from Israel during the Intifada", *Journal of Peace Research*, 41 (4), pp. 465-484.

(42) The Following two studies may also be consulted:
- R. Barry Johnston and Dana M. Nedelescu (2005), *The Impact of Terrorism on Financial Markets*, IMF Working Paper (WP/05/60), Monetary and Financial Systems Department, March 2005
- Sanjeev Gupta, Benedict Clements, Rina Bhattacharya and Shomit Chakravati (2002), *Fiscal Consequences of Armed Conflict and Terrorism in Low- and Middle-Income Countries*, IMF Working Paper (WP/02/142), August 2002

(43) Z. Eckstein & D. Tsiddon (2004), "Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel," *Journal of Monetary Economics*, 51(5), 971-1002.

(44) Z. Naor (2006), "Untimely Death, the Value of Certain Lifetime and Macroeconomic Dynamics," *Defence and Peace Economics*, 17(4), pp. 343-359.

(45) D. Mirza & T. Verdier (2008), "International Trade, Security and Transnational Terrorism: Theory and a Survey of Empirics," *Journal of Comparative Economics* 36, pp. 179-194.

(46) In a study in which panel data analysis method was used in the context of several Middle Eastern countries including Turkey, the negative effects of terrorism on all economic variables analysed, especially tourism, were identified very clearly. See Hüseyin Altay, Aykut Ekinci, M. Akif Peçe (2013), "Ortadoğu'da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Üzerine bir İnceleme," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 37, July 2013, pp. 267-288.

(47) In a study investigating the effects of the ongoing armed conflicts in the eastern and southeastern regions of Turkey on the stock market and Turkish stock markets, it was concluded that foreign investors in the stock market were negatively affected by the intensification of the conflicts. While domestic investors are almost used to the ongoing conflicts in a certain and limited region, the increase in the intensity of armed conflicts increases the anxiety of foreign investors. See Mine Aksoya and Sercan Demiraley (2017), "The Effects of Terrorism on Turkish Financial Markets," *Defence and Peace Economics*, <https://doi.org/10.1080/10242694.2017.1408737>

(48) J. Murdoch and T. Sandler (2002), "Economic Growth, Civil Wars and Spatial Spillovers," *Journal of Conflict Resolution*, 46 (1), pp. 91-110.

(49) For example, for the news that the military operations organized by the Turkish army against PKK elements hiding in the mountainous hills of the border region of Kurdistan in Northern Iraq have damaged the agricultural lands of Kurdish villages, and the Kurdistan region and Iraq have suffered a loss of approximately 6 billion dollars, see <https://www.basnews.com/tr/babat/695365>

(41) David Fielding (2004), "How does violent conflict affect investment location decisions? Evidence from Israel during the Intifada", *Journal of Peace Research*, 41 (4), s. 465-484.

(42) Z. Eckstein & D. Tsiddon (2004), "Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel," *Journal of Monetary Economics*, 51(5), 971-1002.

(43) Z. Naor (2006), "Untimely Death, the Value of Certain Lifetime and Macroeconomic Dynamics," *Defence and Peace Economics*, 17(4), s. 343-359.

(44) D. Mirza & T. Verdier (2008), "International Trade, Security and Transnational Terrorism: Theory and a Survey of Empirics," *Journal of Comparative Economics* 36, s. 179-194.

(45) Ayrıca şu 2 çalışmaya da bakılabilir:
- R. Barry Johnston ve Dana M. Nedelescu (2005), *The Impact of Terrorism on Financial Markets*, IMF Working Paper (WP/05/60), Monetary and Financial Systems Department, Mart 2005
- Sanjeev Gupta, Benedict Clements, Rina Bhattacharya ve Shomit Chakravati (2002), *Fiscal Consequences of Armed Conflict and Terrorism in Low- and Middle-Income Countries*, IMF Working Paper (WP/02/142), Ağustos 2002

(46) Türkiye'nin de dahil olduğu birkaç Ortadoğu ülkesi bağlamında panel veri analizi (panel data analysis) yönteminin kullanıldığı bir çalışmada terörün turizm başta olmak üzere analize tâbi tutulan tüm ekonomik değişkenler üzerindeki olumsuz etkileri çok net şekilde tespit edilmiştir. Bkz. Hüseyin Altay, Aykut Ekinci, M. Akif Peçe (2013), "Ortadoğu'da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Üzerine bir İnceleme," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 37, Temmuz 2013, s. 267-288.

(47) Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde devam eden silahlı çatışmaların borsaya ve Türk hisse senedi piyasalarına etkisinin araştırıldığı bir çalışma, borsadaki yabancı yatırımcıların çatışmaların yoğunlaşmasından olumsuz olarak etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Yerli yatırımcılar muayyen ve kısıtlı bir bölgede devam eden çatışmaları artık neredeyse kanıksamış iken, silahlı çatışmaların yoğunluğunun artması yabancı yatırımcıların tedirginliğini arttırmaktadır. Bkz. Mine Aksoya ve Sercan Demiraley (2017), "The Effects of Terrorism on Turkish Financial Markets," *Defence and Peace Economics*, <https://doi.org/10.1080/10242694.2017.1408737>

(48) J. Murdoch ve T. Sandler (2002), "Economic Growth, Civil Wars and Spatial Spillovers," *Journal of Conflict Resolution*, 46 (1), s. 91-110.

(49) Meselâ, Kuzey Irak'taki Kürdistan bölgesinin sınırdaki dağlık tepelerinde gizlenen PKK unsurlarına yönelik Türk ordusunun düzenlediği askeri operasyonların Kürt köylerinin tarım arazilerine zarar verdiği, Kürdistan bölgesinin ve Irak'ın yaklaşık 6 milyar dolar zarara uğradığı yolundaki haberler için bkz. <https://www.basnews.com/tr/babat/695365>

It has been calculated that the conflicts between ETA and the Spanish state forces, which went on in the Basque region of Spain from 1968 until the 2000s, shrank the economy in the Basque region by at least 10 percent.⁽⁵⁰⁾ Considering that the number of people who lost their lives as a result of the actions of ETA between 1968 and 2011 is 829,⁽⁵¹⁾ and comparing this to the fact that more than 40 thousand people lost their lives in the clashes between the Turkish security forces and the PKK,⁽⁵²⁾ it will be understood that the conflicts in Turkey have been much more extensive and devastating.

The Economic Cost of Conflicts and the Calculation Method

Civil wars or persistent armed conflict environments have basically two different types of costs: direct and indirect costs. Direct costs are the costs incurred due to armed conflict: for example, the costs of fuel and maintenance of bombing aircraft,⁽⁵³⁾ the costs of rockets fired, a destroyed bridge, or a mining facility that remains idle and is out of operation because it remains in the conflict zone are some instances of direct costs. Likewise, the costs of burning down villages, ending animal husbandry and beekeeping in the region, and resettling people who were forcibly displaced from their villages are other examples of direct costs. Indirect costs are the sum of the alternative costs of capital flight resulting from conflicts and of the extra resources allocated for security - defence purposes. By alternative cost, we understand the deprivation of what would be gained by using resources spent on conflict in more productive places had there been no conflict. Meanwhile, since the resistance of the militants also requires a considerable budget, the financial means and resources they collect from within the country should be counted among the losses of the country, together with the opportunity cost.

İspanya'daki Bask bölgesinde 1968 yılında başlattığı silahlı eylemleri 2000'lere kadar sürdüren ETA örgütü ile İspanyol devlet güçleri arasındaki çatışmaların Bask bölgesindeki ekonomiyi minimum yüzde 10 oranında küçülttüğü hesaplanmıştır.⁽⁵⁰⁾ ETA'nın 1968 ilâ 2011 yılları arasında devam eden eylemlerinde hayatını kaybeden insan sayısının 829⁽⁵¹⁾ olduğu dikkate alındığında; Türk güvenlik güçleriyle PKK arasındaki çatışmalarda toplamda 40 bini aşkın insanın hayatını kaybetmesine⁽⁵²⁾ nazaran Türkiye'deki çatışmaların çok daha kapsamlı ve yakıcı olduğu anlaşılabacaktır.

Çatışmaların Ekonomik Maliyeti ve Hesaplama Yöntemi

İç savaşların veya süreklilik arzeden silahlı çatışma ortamlarının temelde iki farklı maliyet türü vardır: doğrudan ve dolaylı maliyetler. Doğrudan maliyetler, silahlı çatışmalar sebebiyle ortaya çıkan maliyetlerdir: meselâ bombalama yapan uçakların yakıt ve bakım masrafları,⁽⁵³⁾ atılan roketlerin, yıkılan bir köprünün veya çatışma bölgesinde kaldığı için âtil kalıp işletilemeyen ve devre dışı kalan bir maden ocağının maliyetleri doğrudan maliyetler kapsamındadır. Keza yakılan köylerin, bölgede hayvancılığın ve arıcılığın bitmesinin, köylerinden zorla göçürülen insanların yeniden iskân edilmesinin maliyetleri doğrudan maliyetlerin başka örnekleridir. Dolaylı maliyetler ise çatışmalar sebebiyle ortaya çıkan sermaye kaçıışı ve güvenlik/savunma amaçlarına tahsis edilen ekstra kaynakların alternatif maliyeti toplamıdır. Alternatif maliyet deyince —eğer çatışmalar olmasaydı— çatışmalar için harcanan kaynakların daha üretken yerlerde kullanılması ile kazanılacaklardan mahrumiyeti anlamaktayız. Bu arada militanların direnişi de ciddi bir bütçe gerektirdiğinden, ülke içinden toparladıkları maddi imkân ve kaynakları da —fırsat maliyetiyle birlikte— ülkenin kayıpları arasında hesap etmek gerekir.

(50) Alberto Abadie and Javier Gardeazabal (2001), *The Economic Cost of Conflict: A Case-Control Study for the Basque Country*, NBER Working Paper, No: 8478, Cambridge, Massachusetts. National Bureau of Economic Research.

(51) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111020_eta_arms

(52) <https://www.crisisgroup.org/tr/content/grafik-ve-haritalarla-t%C3%BCrkiyedeki-pkk-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1>

(53) As an example: In 2007, there were reports in the national press that the cost of the 4-hour bombardment of the PKK camps in Northern Iraq by 52 planes by the Turkish Armed Forces was around 20 million dollars. See https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/pkk-ya-bombalar-20-milyon-dolara-yagdi_ID624951/

(50) Alberto Abadie ve Javier Gardeazabal (2001), *The Economic Cost of Conflict: A Case-Control Study for the Basque Country*, NBER Working Paper, No: 8478, Cambridge, Massachusetts. National Bureau of Economic Research.

(51) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111020_eta_arms

(52) <https://www.crisisgroup.org/tr/content/grafik-ve-haritalarla-t%C3%BCrkiyedeki-pkk-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1>

(53) Örnek olarak: 2007 yılında ulusal basında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'taki PKK kamplarına 52 uçakla yaptığı 4 saatlik bombardımanın maliyetinin yaklaşık 20 milyon dolar civarında olduğu yolunda haberler çıkmıştı. Bkz. https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/pkk-ya-bombalar-20-milyon-dolara-yagdi_ID624951/

A protracted civil war or armed conflict environment damages economies in four main ways:

(1) Increasing economic and political fragility and instability: As the increase in uncertainties leads to negative expectations, economic activities slow down, investor and consumer confidence decreases; capital, whether foreign or domestic, flees the country, limiting economic capacity, increasing risk premiums, making financing more difficult and financing costs higher. Meanwhile, for developing countries, foreign direct investment may be important not only in terms of financing opportunities and employment, but also in terms of advanced technology, management techniques and global relations and contacts that this capital brings to the country. The flight of foreign capital may have a suppressive effect on the economy by limiting the capacity of the country in these respects as well.

(2) Loss of human and physical capital: People killed and injured, loss of workforce, destruction or damage to important facilities (power plants, dams, roads and bridges, railways, factories, mines, communication infrastructure, etc.); it also includes indirect costs incurred through the paralysis of the economy.⁽⁵⁴⁾ Although it is difficult to measure the damage to the environment and nature due to conflicts, it can be evaluated within this framework.⁽⁵⁵⁾

(3) Increase in defence expenditures: The increase in security expenditures affects the economies mostly negatively. Sudden expenditures, not planned beforehand, likely lead to increases in public debt and budget balances deteriorate as a result. In countries where capital is scarce, such as Turkey, large-scale increases in public borrowings are also likely to create an upward pressure on market rates. The rise in interest rates will, therefore, cause a slowdown in investments on one hand, and suppress economic growth by curbing interest-sensitive domestic demand, on the other. Consequently, the need to allocate more resources to secu-

(54) As an example of the costs in this context, the Iraqi Kurdish Regional Government, for example, announced that they had lost 250 million dollars in 2015 due to the PKK attack on the Kirkuk-Yumurtalık oil pipeline, See <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kerkuk-yumurtalik-saldirisinin-maliyeti-250-milyon-dolar/20252>. The damage caused by such attacks to the economy by disrupting the energy supply may be far greater than the damage to the energy transmission and oil pipelines.

(55) For some studies that deal with the environmental damage caused by armed conflicts in Turkey from different perspectives, see - Jacob van Etten, Joost Jongerden, Hugo J. de Vos, Annemarie Klaasse, Esther C.E. van Hoeve (2008), "Environmental destruction as a counterinsurgency strategy in the Kurdistan region of Turkey," *Geoforum* <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2008.05.001>
- Mehmet Gurses (2012), "Environmental Consequences of Civil War: Evidence from the Kurdish Conflict in Turkey," *Civil Wars*, Vol.14, No.2 (June 2012), pp.254-271.
- Ögüz Güngörmez and Aslıhan Alkanat (2019), *Çevre Terörizmi ve PKK'nın Orman Sabotajları*, SETA Analiz, October 2019.

Uzun süren bir iç savaş veya silahlı çatışma ortamı ekonomilere dört ana kanaldan zarar verir:

(1) Ekonomik ve politik kırılganlığın ve istikrarsızlığın artması: Belirsizliklerin artması beklentilerin negatife dönmesine yol açacağından ekonomik faaliyetler yavaşlar, yatırımcı ve tüketici güveni düşer —yabancı veya yerli olsun— sermaye ülkeden kaçarak ekonomik kapasiteyi sınırlandırır, risk primlerinin yükselmesiyle finansman temini zorlaşır ve finansman maliyetleri yükselir. Bu arada, gelişmekte olan ülkeler açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımları yalnızca finansman imkânları ve istihdam noktasında değil, bu sermayenin ülkeye getirdiği ileri teknoloji, yönetim teknikleri ve sağladığı global ilişki ve irtibatlar açısından da önemli olabilir. Yabancı sermayenin kaçmasının, ülkenin kapasitesini bu açılardan da sınırlandırarak ekonomiyi baskılayıcı etkisi olabilecektir.

(2) Beşerî ve fizikî sermayenin kaybı: Ölen ve yaralanan insanlar, oluşan işgücü kaybı, önemli tesislerin (santraller, barajlar, yollar ve köprüler, demiryolları, fabrikalar, madenler, iletişim altyapısı vs.) imhası veya zarar görmesi; ayrıca ekonominin felce uğraması yoluyla oluşan dolaylı maliyetler bu kapsamdadır.⁽⁵⁴⁾ Çevrenin ve tabiatın çatışmalar sebebiyle gördüğü zararlar ölçülmesi zor olsa da bu çerçevede değerlendirilebilir.⁽⁵⁵⁾

(3) Savunma harcamalarının artması: Güvenlik harcamalarının artması ekonomileri çoğunlukla olumsuz olarak etkilemektedir. Daha önce planda olmayan ani harcamalar muhtemelen kamu borçlarında yükselmelere yol açacak ve bütçe dengeleri bozulacaktır. Türkiye gibi sermayenin kıt olduğu ülkelerde kamu borçlanmalarındaki büyük ölçekli artışların piyasa faizlerini yükseltici bir basınç oluşturması da muhtemeldir. Faizlerdeki yükselme, dolayısıyla, bir taraftan yatırımlarda yavaşlamaya yol açacak, bir taraftan da faize duyarlı iç talebi frenleyerek ekonomik büyümeyi baskılayacaktır. Ayrıca, güvenliğe daha çok kaynak ayırma ihtiyacının

(54) Bu kapsamdaki maliyetlere örnek olarak, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi meselâ 2015'de PKK'nın, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattına düzenlediği saldırı nedeniyle İKBY'nin 250 milyon dolar zarar ettiğini açıklamıştı, bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kerkuk-yumurtalik-saldirisinin-maliyeti-250-milyon-dolar/20252>. Bu tür saldırıların enerji tedariğini sıkıntıya düşürerek ekonomiyi verdiği zararlar, enerji nakil ve petrol boru hatlarının görmüş olduğu zararın çok çok üstünde olabilir.

(55) Türkiye'deki silahlı çatışmaların çevreye verdiği zararları farklı perspektiflerle ele alan bazı çalışmalar için bkz. - Jacob van Etten, Joost Jongerden, Hugo J. de Vos, Annemarie Klaasse, Esther C.E. van Hoeve (2008), "Environmental destruction as a counterinsurgency strategy in the Kurdistan region of Turkey," *Geoforum* <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2008.05.001>
- Mehmet Gurses (2012), "Environmental Consequences of Civil War: Evidence from the Kurdish Conflict in Turkey," *Civil Wars*, Cilt.14, No.2 (Haziran 2012), s.254-271.
- Ögüz Güngörmez ve Aslıhan Alkanat (2019), *Çevre Terörizmi ve PKK'nın Orman Sabotajları*, SETA Analiz, Ekim-2019.

rity will upset the budget balances, which may lead to an increase in inflation in addition to interest rates. The increase in defence expenditures result in less resources being allocated to sectors that can grow the economy more in macro resource distribution, thus reducing the growth rate. It is also possible that the increase in defence expenditures will put pressure on foreign debts and current account balance, depending on the burden of supplying weapons and military ammunition from abroad through imports. As an indirect result of all these factors, an increase in the unemployment rate can be expected.

In the academic literature, there are many studies examining the relations between defence expenditures and economic growth, external debts, employment, budget deficits, current account balance and technological development.⁽⁵⁶⁾ Most of them highlight the negative effects of high defence expenditures on the economy, especially in developing countries. Experts researching the subject state that the decrease in defence expenditures has a serious impact on resource allocation mechanisms, and that it triggers economic growth by supporting capital formation⁽⁵⁷⁾ and capital productivity by allocating a larger share to productive investments.

(4) Decrease in tourism revenues: The existence, prevalence and continuity of armed actions and conflicts curbs the desire of foreign tourists to visit the country and the revenues of the tourism sector decrease as a result. Since the multiplier effect of tourism revenues is quite high, the decrease in the number of tourists and their revenues also has a degrading effect on other sectors fed by tourism.⁽⁵⁸⁾

Further analysis and more examples can be given to explain the cost of a long term conflict. This paper will next offer an explanation for the economic cost of the conflicts to Turkey by going over the various economic losses and estimated opportunity costs calculations made within the scope of the four items we have mentioned above since 1985, when PKK' actions began in an extensive and widespread capacity.

bütçe dengelerini sarsması faizlere ilaveten enflasyonda da bir yükselmeye yol açabilir. Bundan başka, savunma harcamalarının artması makro kaynak dağılımda ekonomiyi daha çok büyütebilecek sektörler daha az kaynak ayrılması sonucunu doğurarak büyüme hızını düşürebilecektir. Silah ve askeri mühimmat ihtiyacının ithalat yoluyla yurtdışından temin edilmesi ağırlığına bağlı olarak savunma harcamalarındaki artışın dış borçlar ve cari denge üzerinde bir baskı oluşturması da mümkündür. Bütün bu faktörlerin dolaylı sonucu olarak işsizlik oranında bir yükselme de beklenebilir.

Akademik literatürde, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme, dış borçlar, istihdam, bütçe açıkları, cari denge ve teknolojik gelişme arasındaki ilişkilerin etüd edildiği pek çok çalışma mevcuttur.⁽⁵⁶⁾ Bunların çoğu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki negatif etkilerini vurgulamaktadır. Konuyu araştıran uzmanlar savunma harcamalarının azalmasının kaynak tahsis mekanizmaları üzerinde ciddi etkisi olacağını; üretken yatırımlara daha büyük bir pay ayrılabilmesi yoluyla sermaye oluşumunu⁽⁵⁷⁾ ve sermaye verimliliğini destekleyerek ekonomik büyümeyi tetiklediğini belirtmektedirler.

(4) Turizm gelirlerinin azalması: Silahlı eylem ve çatışmaların varlığı, yaygınlığı ve sürekliliği yurtdışı turistlerin ülkeyi ziyaret isteğini azaltacak ve turizm sektörünün gelirleri düşecektir. Turizm gelirlerinin çarpan etkisi epey yüksek olduğundan, turist sayısının ve gelirlerinin azalmasının turizmin beslediği sair sektörler üzerinde de küçültücü etkisi olacaktır.⁽⁵⁸⁾

Bu detayları çok uzatmak mümkün olmakla birlikte kısa kesecek; kapsamlı ve yaygın PKK eylemlerinin başladığı 1985'den bugüne yukarıda işaret ettiğimiz dört madde kapsamında yapılmış olan muhtelif ekonomik kayıplar ve tahmini fırsat maliyetleri hesaplamalarının üzerinden geçerek çatışmaların Türkiye'ye ekonomik maliyetini yorumlamaya çalışacağız.

(56) For instance, see ChienChiang Lee & ShengTung Chen (2007), "Do Defence Expenditures Spur GDP? A Panel Analysis from OECD and non-OECD Countries," *Defence and Peace Economics*, 18:3, 265-280, DOI: 10.1080/10242690500452706

(57) For a summary of the empirical literature on the relationship between acts of violence and armed conflict on the one hand, and capital formation and investment on the other, see Süleyman Uğurlu & Kerem Karabulut (2020), "Terörizmin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği," *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAUJEASF*, 11(22), pp. 921-922

(58) The effect of armed conflicts and terrorist acts on tourism is a widely studied subject in the academic literature. For a comprehensive and detailed study on this subject in the context of Turkey, see Julio A. Afonso-Rodríguez (2016), "Evaluating the Dynamics and Impact of Terrorist Attacks on Tourism and Economic Growth for Turkey," *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, DOI: 10.1080/19407963.2016.1231196

(56) Örne olarak bkz. ChienChiang Lee & ShengTung Chen (2007), "Do Defence Expenditures Spur GDP? A Panel Analysis from OECD and non-OECD Countries," *Defence and Peace Economics*, 18:3, 265-280, DOI: 10.1080/10242690500452706

(57) Şiddet eylemleri ve silahlı çatışmalar ile sermaye oluşumu ve yatırımlar arasındaki ilişkiyle ilgili ampirik literatür özeti için bkz. Süleyman Uğurlu & Kerem Karabulut (2020), "Terörizmin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği," *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAUJEASF*, 11(22), s. 921-922

(58) Silahlı çatışmaların ve terör eylemlerinin turizme etkisi akademik literatürde çokça çalışılmış bir konudur. Bu konuyla ilgili olarak Türkiye bağlamında yapılmış etraflı ve detaylı bir çalışma için bkz. Julio A. Afonso-Rodríguez (2016), "Evaluating the Dynamics and Impact of Terrorist Attacks on Tourism and Economic Growth for Turkey," *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, DOI: 10.1080/19407963.2016.1231196

ii. Increasing Vulnerabilities Due to Conflicts and Economic Performance

Political stability is one of the most important determinants of economic predictability, and in its simplest form, it is defined as the tendency of governments and administrations to change or not to change, whether on constitutional grounds or otherwise. However, the impact of social-political unrest and tensions and vulnerabilities that cast a shadow on future expectations on political stability can be even higher than direct government changes in some cases, whether they involve violence or not, and even if they do not lead to direct changes in the government.

In an attempt to make such “tensions and vulnerabilities” measurable and indexable, economist Richard Jong-A-Pin of the University of Groningen in the Netherlands has proposed 25 different indicators of political instability;⁽⁵⁹⁾ guerrilla wars, revolutions, civil war, chaotic developments, internal small-scale civil unrest that does not reach the level of war, ethnic and religious and sectarian tensions, sectarian structures, social polarisation, frequency of elections, political assassinations and arrests, popular movements that can be described as rebellion, comprehensive constitutional changes, regime changes, widespread mass protests and demonstrations, resignation or forced resignation, coups and coup attempts, duration of a party in power and ministerial changes. Other researchers have suggested that besides terrorist acts and the number of people killed or injured in these acts, the number and prevalence of strikes in the country should be examined.⁽⁶⁰⁾

The World Bank scores countries with similar criteria and regularly publishes a “Political stability and terrorism” index.⁽⁶¹⁾ The index has been published annually by the World Bank since 2006,⁽⁶²⁾ when examined, Turkey is among the group most exposed to the risk of political instability stemming from violence and terrorism among the

ii. Çatışmalar Sebebiyle Artan Kırılganlıklar ve Ekonomik Performans

Politik istikrar, ekonomik öngörülebilirliğin en önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır ve en basit şekliyle yönetimlerin ve hükümetlerin —anayasal zeminde olsun veya olmasın— değişme veya değişmeme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Ancak —doğrudan yönetim veya hükümet değişikliklerine yol açmasa da— sosyal-siyasi huzursuzlukların ve şiddet içersin veya içermesin, geleceğe yönelik beklentileri olumsuzlaştıran gerilim ve kırılganlıkların politik istikrar üzerindeki etkisi kimi durumlarda direkt hükümet değişikliklerinden daha yüksek dahi olabilmektedir.

Hollanda'daki Groningen Üniversitesi'nden iktisatçı Richard Jong-A-Pin, bu tür “gerilim ve kırılganlık”ları ölçülebilir ve endekslenabilir bir hale getirme denemesi çerçevesinde 25 değişik politik istikrarsızlık göstergesi önermiştir.⁽⁵⁹⁾ gerilla savaşları, devrimler, iç savaş, kaotik gelişmeler, iç savaş boyutuna varmayan küçük boyutlu sivil kargaşalar, etnik ve dinsel/mezhepsel gerilimler, sektör yapılanmalar, toplumsal kutuplaşma, seçim sıklığı, siyasi suikast ve tutuklamalar, isyan denebilecek halk hareketleri, kapsamlı anayasa değişiklikleri, rejim değişiklikleri, yaygın kitlesel protesto ve gösteriler, üst düzey yöneticilerin istifası veya istifaya zorlanması, darbeler ve darbe teşebbüsleri, bir partinin iktidarda kalma süresi ve bakan değişiklikleri. Başka bazı araştırmacılar da terör eylemlerinin ve bu eylemlerde ölen veya yaralanan insanların sayısının yanısıra ülkedeki grev sayısının ve yaygınlığının da incelenmesi gerektiği önerisinde bulunmuşlardır.⁽⁶⁰⁾

Dünya Bankası da ülkeleri benzer kriterlerle skorlamakta olup hazırladığı “Politik istikrar ve şiddet/terörizm” endeksini düzenli olarak yayınlamaktadır.⁽⁶¹⁾ Dünya Bankası'nın 2006'dan itibaren yayınlamaya başladığı⁽⁶²⁾ sözkonusu endekse bakıldığında, 2013 ila 2018 arasındaki dönemde, Türkiye'nin verilerine ulaşılp değerlendirilen ülke-

(59) Richard Jong-A-Pin, (2009), “On the Measurement of Political Instability and Its Impact on Economic Growth,” *European Journal of Political Economy*, 25, p. 18

(60) Dimitrios Asteriou and Simon Price (2002), “Political Instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence,” *Scottish Journal of Political Economy*, 48(4).

(61) <https://tcdata360.worldbank.org/>

(62) After 2006-2007, when the ‘perception of terrorism’ began to be measured, Turkey declined almost regularly on the list. Turkey, which entered the list at 81st place, was 100th in 2007-2008, 117th in 2008-2009, 126th in 2009-2010, 135th in 2010-2011 and finally 134th in 2011-2012.

(59) Richard Jong-A-Pin, (2009), “On the Measurement of Political Instability and Its Impact on Economic Growth,” *European Journal of Political Economy*, 25, s. 18

(60) Dimitrios Asteriou ve Simon Price (2002), “Political Instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence,” *Scottish Journal of Political Economy*, 48(4).

(61) <https://tcdata360.worldbank.org/>

(62) Türkiye ‘terörizm algısı’nın ölçülmeye başlandığı 2006-2007’den sonra listede neredeyse düzenli olarak geriledi. Listeye 81’inci sıradan giren Türkiye 2007-2008’de 100, 2008-2009’da 117, 2009-2010’da 126, 2010-2011’de 135 ve nihayet 2011-2012’de 134’üncü sıradaydı.

countries whose data are accessed and evaluated in the period between 2013 and 2018.⁽⁶³⁾ When we look at the data in the World Bank's pool of information going back to 1996, it is understood that Turkey was among the countries most exposed to the risk of political instability throughout this period, without any cessation.⁽⁶⁴⁾

It has been studied in detail and empirically demonstrated in the academic literature that armed actions and conflicts increase political and economic fragility, reduce the appetite for investment and employment, and slows the economic development.⁽⁶⁵⁾ Ali Eren Alper, who studied the subject in detail and determined that there was a positive relationship between political stability and economic growth, found that a 1% increase in political stability increased economic growth by 1.27%.⁽⁶⁶⁾ Gökhan Kartal and Serdar Öztürk, who examined the relationship between political instability and economic growth in Turkey based on the data of the 70-year period between 1946 and 2016, found that economic growth was clearly affected by political instability.⁽⁶⁷⁾

This chart, prepared with regard to the data collected by the World Bank since 1996, shows that Turkey has been one of the countries most exposed to such risks for at least 25 years, in terms of the Violence-Terrorist Induced Political Instability index. -2.5 in the chart corresponds to the most risky situations, and +2.5 to the least risky situations. This state of affairs, which shows that Turkey has been constantly exposed to high risks since the mid-1990s, raises the country's risk premium seriously, raising concerns that anything could happen at any moment, resulting in enormous costs. International rating agencies such as Moody's, Fitch or S&P occasionally point out these risks in their reports on Turkey, and global economic and financial circles often determine their decisions about Turkey according to the scoring of these institutions. It should be noted that in periods when the rating given to Turkey by global rating agencies increases, the amount of foreign capital inflows to the country generally increases.

(63) https://tcd360.worldbank.org/indicators/b89c1cd1?country=TUR&indicator=40269&viz=line_chart&years=2013,2018
The countries excluded from the list because the World Bank could not access their data are countries with relatively low importance in terms of foreign investments, international finance and global trade. Therefore, it is necessary to interpret this information not as Turkey being one of the countries most engulfed in a spiral of violence, but as one of the countries most exposed to the risks of political instability due to violence among "significant" countries with a significant economic size. Some of the countries excluded from the list because the World Bank could not access their data were Myanmar, Laos, Afghanistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Iraq, Syria, Libya, Sudan, Somalia, Ethiopia, Mauritania, Venezuela, Nicaragua.

(64) <https://tradingeconomics.com/turkey/political-stability-and-absence-of-violence-terrorism-estimate-wb-data.html>

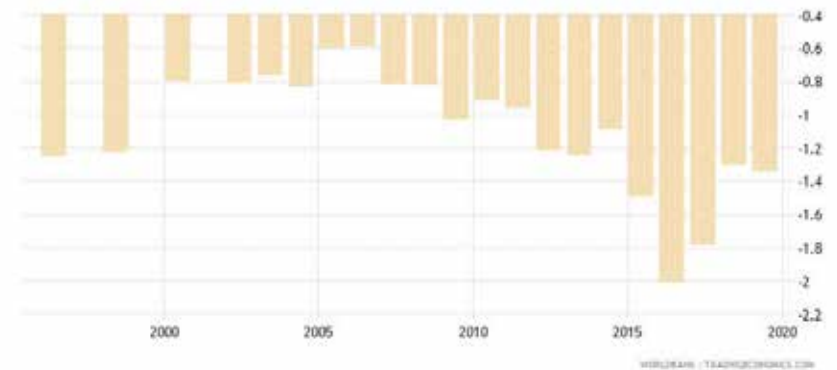
(65) For a selected literature review see Ali Eren Alper (2018), "BRICS-T Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Performans İlişkisi Üzerine bir Analiz," *Business and Economic Research Journal*, 9(1), p. 52.

(66) Ali Eren Alper (2018), *ibid*, p. 55

(67) Gökhan Kartal and Serdar Öztürk (2017), "Türkiye'de Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi," *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), pp. 250-270. On page 255 of the same study, there is a summary of the literature on the relationship between political instability and growth.

ler arasında şiddet/terörizm kaynaklı politik istikrarsızlık riskine en çok maruz yüzde 10'luk grup içinde yer aldığı görülmektedir.⁽⁶³⁾ Dünya Bankası'nın bilgi havuzunda yer alan ve 1996'ya kadar giden verilere bakıldığında, Türkiye'nin bu dönemin istisnasız tamamında politik istikrarsızlık riskine en çok maruz kalan ülkeler arasında olduğu anlaşılmaktadır.⁽⁶⁴⁾

Silahlı eylem ve çatışmaların politik ve ekonomik kırılganlığı arttırarak yatırım/iş istahını azalttığı ve ekonomik gelişmeyi yavaşlattığı akademik literatürde detaylı olarak çalışılmış ve ampirik olarak ortaya konmuştur.⁽⁶⁵⁾ Konuyu detaylı olarak çalışan ve siyasi istikrar ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit eden Ali Eren Alper, politik istikrardaki yüzde 1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yüzde 1.27 oranında arttırdığı bulgusuna ulaşmıştır.⁽⁶⁶⁾ Türkiye'de politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme ilişkisini 1946-2016 arasındaki 70 yıllık dönem verileriyle inceleyen Gökhan Kartal ve Serdar Öztürk, ekonomik büyümenin politik istikrarsızlıktan net şekilde etkilendiği tespitinde bulunmuştur.⁽⁶⁷⁾

(63) https://tcd360.worldbank.org/indicators/b89c1cd1?country=TUR&indicator=40269&viz=line_chart&years=2013,2018
Dünya Bankası'nın verilerine ulaşamadığı için liste dışında tuttuğu ülkeler, dış yatırımlar, uluslararası finansman ve global ticaret açısından önemi çok düşük ülkelerdir. Dolayısıyla, bu bilgiyi Türkiye'nin şiddet sarmalına en çok girmiş ülkelerden biri olduğu şeklinde değil, dikkate değer bir ekonomik büyüklüğü olan hatırı sayılır ülkeler arasında şiddet kaynaklı politik istikrarsızlık risklerine en maruz ülkelerden biri olduğu şeklinde okumak gerekir. Dünya Bankası'nın verilerine ulaşamadığı için liste dışında kalmış ülkelerin bazıları: Myanmar, Laos, Afghanistan, Türkmenistan, Özbekistan, Irak, Suriye, Libya, Sudan, Somali, Etiyopya, Moritanya, Venezuela, Nikaragua.

(64) <https://tradingeconomics.com/turkey/political-stability-and-absence-of-violence-terrorism-estimate-wb-data.html>

(65) Seçilmiş literatür özeti için bkz. Ali Eren Alper (2018), "BRICS-T Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Performans İlişkisi Üzerine bir Analiz," *Business and Economic Research Journal*, 9(1), s. 52.

(66) Ali Eren Alper (2018), aynı yer, s. 55

(67) Gökhan Kartal ve Serdar Öztürk (2017), "Türkiye'de Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi," *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), s. 250-270. Aynı çalışmanın 255. sayfasında politik istikrarsızlıkla büyüme arasındaki ilişkiye dair literatür özeti yer almaktadır.

Armed Conflict Environment, Political Instability and Foreign Direct Investments

The main determinants of economic growth are (i) capital formation or accumulation, (ii) technological development and (iii) employment growth. Population growth alone does not guarantee employment growth, the increase in employment depends on the level of investments and technological development factors as well as population growth. Therefore, capital formation and accumulation is a critical element of economic growth.

“Although the contributions of capital accumulation and technological development to economic growth are discussed separately in empirical studies, it is generally accepted that these two factors interact with each other in the process of economic growth”.⁽⁶⁸⁾

There is no complete consensus on the role of capital accumulation in economic growth. For example, according to Blomstrom, Lipsey and Zejan, institutions, economic and political climate, education, foreign direct investment, low population growth and economic policies that encourage the effective use of investments are the main determinants of economic growth.⁽⁶⁹⁾ Similarly, King and Levine argue that capital accumulation is a feature of economic development, not a fundamental determinant.⁽⁷⁰⁾ However, since Turkey has historically been a country with weak capital accumulation, the importance of capital as a determinant of economic growth in the context of Turkey is even higher, because capital is a scarce production element for Turkey.⁽⁷¹⁾

Turkey has to find financing from abroad for economic growth, but since high borrowing limits borrowing opportunities by distorting financial ratios and raises the interest costs of borrowing, foreign direct investment, which does not create debt, stands out as one of the more preferable sources of financing to support economic growth.⁽⁷²⁾

Dünya Bankası'nın 1996'dan beri topladığı verilere göre hazırlanan bu grafik, Şiddet-Terör Kaynaklı Politik İstikrarsızlık endeksi açısından Türkiye'nin en azından 25 yıldır bu tür risklere en çok maruz kalan ülkelerden olduğunu göstermektedir. Grafikteki -2.5 olabilecek en riskli durumlara, +2.5 ise en risksiz durumlara karşılık gelmektedir. Türkiye'nin 1990'ların ortasından beri devamlı yüksek risklere maruz olduğunu gösteren bu tablo, her an herşeyin olabileceği yolunda bir endişeler doğurarak ülkenin risk primini ciddi şekilde yükseltmekte ve sonuçta muazzam maliyetlere yol açmaktadır. Moody's, Fitch veya S&P gibi uluslararası derecelendirme kuruluşları Türkiye ile ilgili raporlarında zaman zaman bu risklere de işaret etmekte olup global ekonomi ve finans çevreleri de Türkiye ile ilgili kararlarını ekseriya bu kuruluşların skorlamalarına göre belirlemektedirler. Global derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'ye verdiği notun yükseldiği dönemlerde ülkeye gelen yabancı sermaye tutarının da genel olarak yükseldiği kaydedilmesi gereken bir başka husustur.

Silahlı Çatışma Ortamı, Politik İstikrarsızlık ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Ekonomik büyümenin temel belirleyicileri (i) Sermaye oluşumu veya birikimi, (ii) teknolojik gelişme ve (iii) istihdam artışıdır. Nüfus artışı tek başına istihdam artışı garanti etmez, istihdamın artabilmesi nüfus artışı kadar yatırımların seviyesine ve teknolojik gelişme faktörlerine bağlıdır. Dolayısıyla, sermaye oluşumu/birikimi ekonomik büyümenin kritik unsurlarındandır. “Ampirik çalışmalarda sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyümeye katkıları ayrı ayrı ele alınıyor olmasına rağmen, bu iki faktörün ekonomik büyüme sürecinde birbirleriyle etkileşimde bulunuyor olmaları genel kabul görmektedir.”⁽⁶⁸⁾

Sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerindeki rolü konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Örneğin, Blomstrom, Lipsey ve Zejan'a göre kurumlar, ekonomik ve politik iklim ile eğitim, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, düşük nüfus artışı ve yatırımların etkin kullanımını özendiren iktisat politikaları ekonomik büyümenin temel belirleyicileridir.⁽⁶⁹⁾ Benzer şekilde, King ve Levine sermaye birikiminin ekonomik gelişmenin temel belirleyicisi değil, bir özelliği olduğunu savunmaktadırlar.⁽⁷⁰⁾ Ancak Türkiye tarihi

(68) Ozan Bakış ve Uğurcan Arar (2020), *Türkiye Ekonomisinde Toplam Faktör Verimliliğinin Seyri: Sektörel Bakış, 1908-2018*, BETAM Working Paper Series No:19, Bahçeşehir Üniversitesi, July 2020, p. 5

(69) M. Blomstrom, R. E. Lipsey ve M. Zejan (1996), “Is Fixed Investment the Key to Economic Growth?”, *Quarterly Journal of Economics*, 111, 275-276.

(70) R. G. King and R. Levine (1994), *Capital Fundamentalism, Economic Development and Economic Growth*, Policy Research Working Paper, no: 1285, World Bank.

(71) Şeref Saygılı, Cengiz Cihan and Hasan Yurtoğlu (2005), *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003*, SPO Publication, Pub No: 2686, April 2005.

(72) For an exemplary analysis see Changwen Zhao and Jiang Du, (2007), “Causality Between FDI and Economic Growth in China,” *The Chinese Economy*, vol. 40, no. 6, November–December 2007, p. 68–82.

(68) Ozan Bakış ve Uğurcan Arar (2020), *Türkiye Ekonomisinde Toplam Faktör Verimliliğinin Seyri: Sektörel Bakış, 1908-2018*, BETAM Working Paper Series No:19, Bahçeşehir Üniversitesi, Temmuz 2020, s. 5

(69) M. Blomstrom, R. E. Lipsey ve M. Zejan (1996), “Is Fixed Investment the Key to Economic Growth?”, *Quarterly Journal of Economics*, 111, 275-276.

(70) R. G. King ve R. Levine (1994), *Capital Fundamentalism, Economic Development and Economic Growth*, Policy Research Working Paper, no: 1285, Dünya Bankası.

It should be noted that Ajay Chhibber, the World Bank Turkey director in the early 2000s, stated that Turkey did not have the opportunity to borrow too much and said, “If Turkey wants to grow by 5% every year with low inflation, it has to turn to non-debt foreign capital resources”.⁽⁷³⁾

In terms of labour and capital equipment and intensity, there are differences between various countries arising from historical, geographical and natural conditions. This situation causes differences between countries in terms of wages and interest levels, and input flows occur from countries where these factors are abundant to countries where they are less.⁽⁷⁴⁾ This flow is one of the most important reasons for the emergence of foreign capital investments. The shift of the production of groups of goods that require intensive labour to poorer countries can also be interpreted as a kind of labour flow.

It is the common view of many researchers that foreign direct investments are the most important item in the whole of private capital movements, especially in the context of emerging market economies. In case the capital need is met by borrowing, each increasing debt creates an interest obligation on the one hand, and indebtedness negatively affects the financial ratios that are determinant in credit ratings, on the other hand. Since Turkey is a country with insufficient savings, it has to obtain financing from abroad for economic growth. Unless these resources are in the form of foreign direct investment, the country has to borrow. In periods when risks increase and exchange rates are in an upward trend, the economy administration is compelled to increase interest rates in order to alleviate the pressure of the rise in exchange rates on inflation. As interest rates rise, Turkey becomes more attractive for so-called “hot money” funds, and this situation creates other risks and complications.

From this point of view, foreign direct investments are capital movements that do not increase the national foreign debt and do not cause a burden of interest. Foreign direct investment, besides contributing to the formation of capital stock by increasing domestic investment expenditures, is a good financing item as it has the least volatile structure among other capital flows.⁽⁷⁵⁾ Thus, a financing method in which di-

olarak sermaye birikimi zayıf bir ülke olduğundan, Türkiye bağlamında ekonomik büyümede sermayenin belirleyiciliği daha da yüksektir, çünkü Türkiye için sermaye kıt bir üretim ögesidir.⁽⁷¹⁾

Türkiye'nin ekonomik büyüme için yurtdışından finans bulma mecburiyeti vardır, lakin yüksek borçlanma finansal rasyoları bozarak borçlanma imkânlarını sınırlamakta ve borçlanmanın faiz maliyetlerini yükseltmekte olduğundan, borç doğurmayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyümeyi destekleyecek en ehven finansman kaynaklarından biri olarak öne çıkmaktadır.⁽⁷²⁾ Nitekim, 2000'lerin başında Dünya Bankası Türkiye direktörü olan Ajay Chhibber'in Türkiye'nin çok fazla borçlanma imkânı olmadığını belirterek “Türkiye düşük enflasyonla her yıl yüzde 5 büyümek istiyorsa borç dışı yabancı sermaye kaynaklarına yönelmek zorundadır” şeklinde bir yorumda bulunmuş olduğunu not etmek gerekir.⁽⁷³⁾

Emek ve sermaye donanımı ve yoğunluğu açısından, değişik ülkeler arasında tarihi, coğrafi ve doğal şartlardan kaynaklanan farklılıklar mevcuttur. Bu durum ülkeler arasında ücretler ve faiz seviyeleri açısından farklılıklara yol açmakta, sözkonusu faktörlerin bol olduğu ülkelere az olduğu ülkelere doğru girdi akımları oluşmaktadır.⁽⁷⁴⁾ Bu akım yabancı sermaye yatırımlarının ortaya çıkmasının en önemli nedenlerindedir. Yoğun işçilik gerektiren mal gruplarının üretiminin daha yoksul ülkelere kayması da, esasında, bir tür emek akımı olarak yorumlanabilir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özellikle yükselen piyasa ekonomileri bağlamında toplam özel sermaye hareketleri içindeki en önemli kalem olduğu birçok araştırmacının ortak görüşüdür. Sermaye ihtiyacının borçlanarak sağlanması durumunda; artan her bir borç bir taraftan faiz yükümlülüğü doğurmakta, bir taraftan da borçluluk kredi derecelendirilmelerinde belirleyici olan finansal rasyoları olumsuz olarak etkilemektedir. Türkiye tasarrufları yetersiz bir ülke olduğundan, ekonomik büyüme için yurtdışından finansman temin etmek mecburiyetindedir. Bu kaynaklar doğrudan yabancı sermaye formatında olmadığı sürece ülke borçlanmak zorunda kalmaktadır. Risklerin arttığı ve kurların yükselme trendinde olduğu dönemlerde, döviz kurlarındaki yükselişin enflasyon üzerindeki basıncını hafifletmek amacıyla ekonomi yönetimi mecburen faiz artışına gitmek zorunda kalmaktadır. Faizler yükseldikçe Türkiye “sıcak

(73) https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/yabanci-sermaye-bulunmali_ID405444/

(74) Robert Jenkins (1987), *Transnational Corporation and Uneven Development: Internationalization of Capital: The Third World*, Mehteuen, New York 1987, p. 18.

(75) İbrahim Arısoy (2012), “The Impact of Foreign Direct Investment on Total Factor Productivity And Economic Growth in Turkey”, *The Journal of Developing Areas*, Vol 46, No. 1, 2012, p. 17-29.

(71) Şeref Saygılı, Cengiz Cihan ve Hasan Yurtoğlu (2005), *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003*, DPT Yayını, Yayın No: 2686, Nisan 2005.

(72) Örnek bir analiz için bkz. Changwen Zhao ve Jiang Du, (2007), “Causality Between FDI and Economic Growth in China,” *The Chinese Economy*, vol. 40, no. 6, November-December 2007, s. 68-82.

(73) https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/yabanci-sermaye-bulunmali_ID405444/

(74) Robert Jenkins (1987), *Transnational Corporation and Uneven Development: Internationalization of Capital: The Third World*, Mehteuen, New York 1987, s. 18.

rect investments are more important would reduce the vulnerability of countries with current account deficits where the vulnerabilities arise from the risks of sudden stops in capital movements.⁽⁷⁶⁾ On the other hand, there is a risk of upset in the balance of payments⁽⁷⁷⁾ in cases where the profit transfers⁽⁷⁸⁾ caused by direct investments reach significant levels.

The net total of foreign direct investment that Turkey was able to attract before 2002 was around 10 billion 800 million dollars. In the period between 2003 and 2020, foreign direct investment in the amount of 224 billion 588 million dollars came to Turkey. The period between 2005 and 2008 is the period with the highest foreign direct investment in Turkey, with a net amount of 71.50 billion dollars, both in terms of absolute amount and its ratio to national income. In this period when Turkey's status as a candidate country to the European Union was accepted and full membership negotiations started, Turkey started to adapt the EU legislation with the reforms made within the framework of the Transition to a Strong Economy program. As a result of this, foreign investors were convinced that Turkey's risks would decrease, and investments accelerated. Despite this, even in the periods when Turkey received the highest foreign direct investment, both in absolute and proportional terms, the investments in Turkey remained below the average for the world, as well as for the region and the countries in the same income group.

It is obvious that Turkey has a very risky profile despite its high economic potential and dynamic population. This risk perception shows itself most clearly in foreign capital investments coming to Turkey. When the foreign capital that has come to Turkey since 1986 is examined with the criterion of the ratio of foreign capital investments to national income, it is seen that Turkey attracts foreign capital well below the world average.

Turkey is a country with great economic potential. Its population is very young and dynamic, especially compared to Europe. It has a strong and flexible manufacturing infrastructure. Right next to Europe, one of the largest market blocks in the world, it also has a Customs Union agreement with the EU. It is also adjacent to a region such as the Middle East, which is very rich in hydrocarbon resources

(76) Tuncay Serdaroğlu (2013), *Türkiye'de Finansal Açıklık ve Toplam Faktör Verimliliği*, Turkish Ministry of Development, Pub. No: 2853, Sept. 2013

(77) A. Isaksson (2007), *Determinants of Total Factor Productivity: A Literature Review*, United Nations Industrial Development Organization

(78) OECD (2001), *The Benefits and Costs of FDI for Development*, OECD Committee On International Investment And Multinational Enterprises

para" denilen fonlar için cazip hale gelmekte ve bu tablo başka riskler ve komplikasyonlar doğurmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları milli dış borç rakamını arttırmayan ve faiz yükü de doğurmayan sermaye hareketleridir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yurtiçi yatırım harcamalarını artırmak yoluyla sermaye stoku oluşumuna katkı sağlamanın yanında, diğer sermaye akımları arasında en az dalgalı yapıya sahip olduğu için de iyi bir finansman kalemidir.⁽⁷⁵⁾ Böylece, doğrudan yatırımların daha ağırlıklı olduğu bir finansman biçimi, cari açık veren ülkelerin sermaye hareketlerindeki ani duruş risklerinden kaynaklanabilecek kırılganlığını azaltabilecektir.⁽⁷⁶⁾ Buna karşılık, doğrudan yatırımların neden olduğu kâr transferlerinin⁽⁷⁷⁾ önemli boyutlara ulaştığı durumlarda ödemeler dengesinde⁽⁷⁸⁾ bozulmaların ortaya çıkması riski de sözkonusudur.

Türkiye'nin 2002 öncesinde çekebildiği doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının net toplamı 10 milyar 800 milyon dolar kadardır. 2003-2020 arasındaki dönemde ise Türkiye'de net 224 milyar 588 milyon dolar tutarında doğrudan yabancı sermaye yatırımı gelmiştir. Gerek mutlak tutar, gerekse milli gelire oranı itibarıyla 2005-2008 arasındaki dönem net 71.50 milyar dolar ile Türkiye'ye en yüksek doğrudan yabancı sermaye yatırımının geldiği dönemdir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsünün kabul edildiği ve tam üyelik müzakerelerinin başladığı bu dönemde Güçlü Ekonomiye Geçiş programı çerçevesinde yapılan reformlarla Türkiye AB mevzuatını adapte etmeye girişmiş; bunun bir sonucu olarak yabancı yatırımcılar nezdinde Türkiye'nin risklerinin düşeceği kanaati oluşmuş ve yatırımlar hızlanmıştır. Buna rağmen, Türkiye'nin gerek mutlak rakam gerekse oransal olarak en yüksek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını aldığı dönemlerde dahi Türkiye'ye gelen yatırımlar dünya, bölge ve aynı gelir grubundaki ülkeler ortalamasının altında kalmıştır.

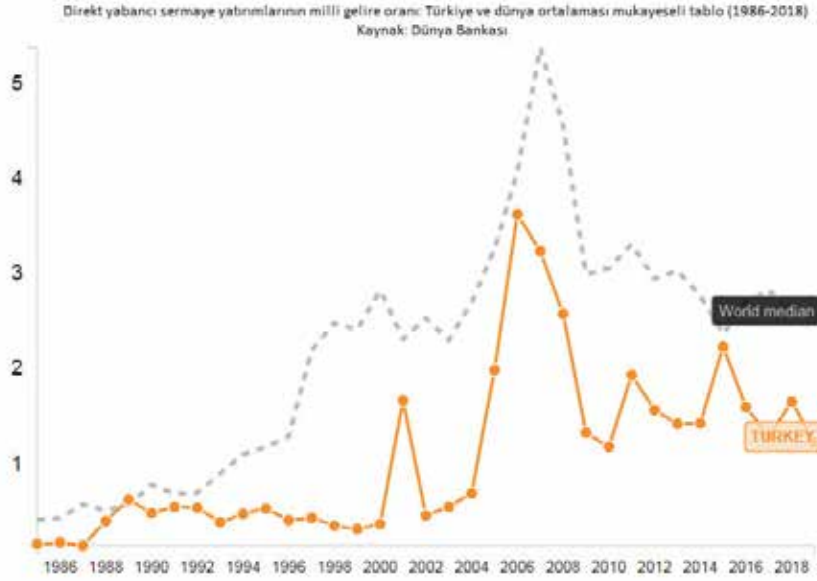
Bu tabloya dışarıdan bakıldığında, Türkiye'nin, ekonomik açıdan çok yüksek bir potansiyeli olmasına ve dinamik nüfusuna rağmen epey riskli bir ülke profili çizdiği ortadadır. Bu risk algısı kendini en net şekilde Türkiye'ye gelen yabancı sermaye yatırımlarında göstermektedir. Yabancı sermaye yatırımlarının milli gelire oranı kriteriyle 1986'dan bu yana Türkiye'ye gelen yabancı sermaye incelendiğinde Türkiye'nin dünya ortalamasının epey altında yabancı sermaye çekebildiği görülmektedir.

(75) İbrahim Arsoy (2012), "The Impact of Foreign Direct Investment on Total Factor Productivity And Economic Growth in Turkey", *The Journal of Developing Areas*, Cilt 46, No. 1, 2012, s. 17-29.

(76) Tuncay Serdaroğlu (2013), *Türkiye'de Finansal Açıklık ve Toplam Faktör Verimliliği*, TC Kalkınma Bakanlığı, Yayın No: 2853, Eylül 2013

(77) OECD (2001), *The Benefits and Costs of FDI for Development*, OECD Committee On International Investment And Multinational Enterprises

(78) A. Isaksson (2007), *Determinants of Total Factor Productivity: A Literature Review*, United Nations Industrial Development Organization

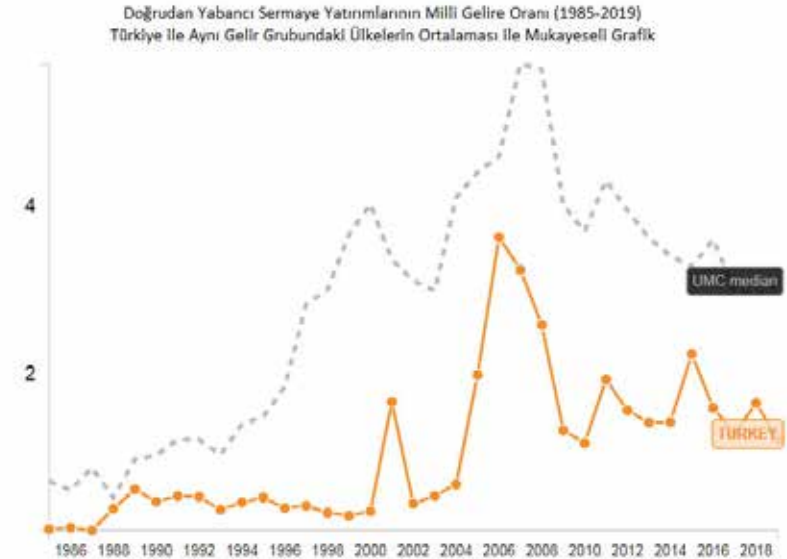

and where almost everything is imported. Considering these factors, one would expect Turkey to be one of the most attractive countries in terms of foreign capital investments; however, when looked at from 1986 to the present, we see that Turkey could not attract foreign capital even as much as the world's median value. The problem is basically the perception of high political risk, and this perception goes beyond the continuity issue in governments; ideological polarisation, social polarisation, a politicized judiciary, various socio-political conflicts that drag the country into tension and, of course, the political instability caused by PKK actions and armed conflicts all play a role in this situation. As a result, Turkey is able to attract very low levels of foreign capital, especially considering the economic potential it actually has.

When comparing on the criterion of the ratio of foreign capital to the national income of those countries which are in the same income group as Turkey can attract, the situation does not change, and it is understood that the foreign direct capital coming to Turkey is also below this median value. Likewise, when the ratio of foreign direct investment to national income coming to Turkey is compared with the investments in Turkey's peripheral countries, that is, in European and Central Asian countries, it is seen that investments in Turkey remain well below the median values in terms of this criterion, as well.

Türkiye, büyük ekonomik potansiyeli olan bir ülke. Nüfusu özellikle Avrupa'ya göre çok genç ve dinamik. Güçlü ve esnek bir imalat altyapısı mevcut. Coğrafi olarak dünyanın en büyük pazar bloklarından birisi olan Avrupa'nın dibinde ve aynı zamanda AB ile Gümrük Birliği anlaşması var. Ortadoğu gibi, hidrokarbon kaynakları açısından çok zengin ve hemen herşeyin ithal edildiği bir bölgeye de komşu. Bunlara bakılınca, Türkiye'nin yabancı sermaye yatırımları açısından en cazip ülkelerden birisi olması beklenir; ancak 1986'dan bu güne uzun dönemli olarak bakıldığında, Türkiye'nin dünya medyan değeri kadar dahi yabancı sermaye çekemediği anlaşıyor. Sorun, temelde yüksek politik risk algısıdır ve bu algı hükümetlerdeki süreklilik konusunu aşacak şekilde; ideolojik kampaşmalar, toplumsal kutuplaşma, siyasallaşan yargı, ülkeyi gerilime sürükleyen değişik sosyo-politik çatışmalar ve tabii ki PKK eylemleri ve silahlı çatışmaların yol açtığı politik istikrarsızlık tablosu ile kendini göstermektedir. Sonuçta Türkiye —gerçekte sahip olduğu ekonomik potansiyel dikkate alındığında— çok düşük düzeyde yabancı sermaye çekebilmektedir.

Mukayese Türkiye ile aynı gelir grubundaki ülkelerin çekebildiği yabancı sermayenin milli gelirlere oranı kriteriyle yapıldığında da tablo değişmemekte, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermayenin bu medyan değerinin de altında kaldığı anlaşılmaktadır. Keza, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının milli gelire oranı Türkiye'nin çevre ülkelerindeki —yani Avrupa ve Orta Asya ülkelerindeki— yatırımlarla mukayese edildiğinde Türkiye'deki yatırımların bu kriter açısından da medyan değerlerinin çok altında kaldığı görülmektedir.

When the ratio of foreign direct investments coming to countries in the same income group as Turkey to national incomes is compared with the investments that Turkey is able to attract, it is seen that Turkey receives investments well below the median values. When the graph is examined, it is understood that Turkey cannot attract even half as much investment as the countries in the same income group. Only in 1988, when the numbers were very small, Turkey managed to receive around the median investment, and in all the other 33 years, foreign capital investments in Turkey remained at very low levels. Source: World Bank

Turkey is one of the countries with the least foreign direct investment in the world. This chart, which shows the comparison of the ratio of foreign direct investment to national income that Turkey was able to attract in the 1985-2019 period, with the median of nearby countries—that is, European and Central Asian countries—shows Turkey's failure to attract foreign direct investment. (Source: World Bank)

Foreign Capital Flows Depressed by Armed Conflicts and Political Instability

Turkey is a country which has historically had a chronic lack of capital and has always needed foreign capital inflows in order to grow. Almost all of Turkey's major economic crises have resulted from a foreign exchange bottleneck or deficiency. The devaluations of 1958, 1970 and 1980 (January 24), the 1994 (Çiller) and 2001 (Ecevit) crises, the 2018 foreign exchange surge and, more generally, the implicit devaluation experienced since 2016 and spread over time are crises arising from the limited capacity of the Turkish economy to obtain foreign currency. Although foreign direct investment is considered as one of the most reliable elements of capital flow that facilitates economic development, especially in developing economies, Turkey is not sufficiently successful in attracting foreign capital due to its high political risk perception and problems with institutional determinants, or institutional quality.⁽⁷⁹⁾

In cases where armed conflicts and terrorist acts increase, the chance that the capital may not return also increase; so capital, whether domestic or foreign, tends to shift rapidly to other places. Decreasing productive capital will have a negative impact on economic growth in the region. Since foreign capital sometimes brings high technology, the flight of capital can also make the transfer of technology difficult.

(79) The following publication of the World Bank contains important and summary information on the effect of institutional capacities of countries on attracting foreign capital investments: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35198/Establishing-a-High-Performing-Institutional-Framework-for-Foreign-Direct-Investment-FDI.pdf?sequence=1&isAllowed=y> In addition, valuable studies are listed in the references section at the end of this document for those interested in the subject.

Türkiye ile aynı gelir grubundaki ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının milli gelirlere oranı ile Türkiye'nin çekebildiği yatırımlar mukayese edildiğinde, Türkiye'nin medyan değerlerin epey altında yatırım alabildiği gözükmektedir. Grafik incelendiğinde Türkiye'nin kendisiyle aynı gelir grubundaki ülkelerin yarısı kadar dahi yatırım çekemediği anlaşılmaktadır. Yalnızca, rakamların çok küçük olduğu 1988 yılında Türkiye medyan civarında yatırım alabilmeyi başarmış, onun dışındaki 33 yılın tamamında Türkiye'ye gelen yabancı sermaye yatırımları çok düşük seviyelerde kalmıştır. Kaynak: Dünya Bankası

Türkiye dünyanın en az doğrudan yabancı sermaye yapılan ülkelerinden biridir. 1985-2019 döneminde Türkiye'nin çekebildiği doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının milli gelire oranının yakın civardaki ülkeler medyanıyla —yani Avrupa ve Orta Asya ülkeleriyle— mukayesesini gösteren bu grafik, Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme konusundaki başarısızlığını çok net şekilde ortaya koymaktadır. (Kaynak: Dünya Bankası)

Silahlı Çatışmalar ve Politik İstikrarsızlık Sebebiyle Frenlenen Yabancı Sermaye Akımları

Türkiye tarihî olarak kronik sermaye eksikliği yaşayan ve büyüebilmek için yabancı sermaye girişlerine her zaman ihtiyaç duyan bir ülkedir; Türkiye'nin yaşadığı büyük ekonomik krizlerin neredeyse tamamı da döviz darboğazından kaynaklanmıştır. 1958, 1970 ve 1980 (24 Ocak) devalüasyonları, 1994 (Çiller) ve 2001 (Ecevit) krizleri, 2018 döviz atağı ve daha genel olarak 2016'dan bu yana yaşanan ve zamana yayılmış örtük devalüasyon Türk ekonomisinin döviz temin etme kapasitesinin sınırlılığından kaynaklanan krizlerdir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde [emerging economies] ekonomik gelişmeyi tetikleyen sermaye akışının en güvenilir unsurlarından biri olarak kabul edilmekle birlikte; Türkiye gerek yüksek politik risk algısı, gerekse kurumsal belirleyicilerle veya kurumsal kaliteyle ilgili sorunlar sebebiyle yabancı sermaye çekme konusunda yeterince başarılı olamamaktadır.⁽⁷⁹⁾

Silahlı çatışmaların ve terörist eylemlerin arttığı durumlarda sermayenin geri dönüşünün zora girebileceği yolundaki riskler arttığından, yerli veya yabancı olsun sermaye hızla başka yerlere kayma temayülünde olmaktadır. Üretken sermayenin (productive capital) azalmasının bölgedeki ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi olacaktır. Yabancı sermaye bazen yüksek teknoloji de getirdiği için, sermayenin kaçması teknoloji transferini de zora sokabilmektedir.

(79) Ülkelerin sahip olduğu kurumsal kapasitelerin yabancı sermaye yatırımlarını çekme üzerindeki etkisi hakkında Dünya Bankası'nın şu yayını önemli ve özet bilgiler içermektedir: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35198/Establishing-a-High-Performing-Institutional-Framework-for-Foreign-Direct-Investment-FDI.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Ayrıca, konuyla ilgilenecekler açısından bu dokümanın sonundaki referanslar bölümünde değerli çalışmalar listelenmiştir.

It is also among the findings of these studies that the financial sector, which has a higher global circulation than the circulation of goods and labour, shows a higher sensitivity to the risks of terrorism and violence, and that the countries that are more exposed to the risk of violence and terrorism have reduced access to financing, and have increased risk premiums as a result. It has been empirically determined in related academic studies that economic growth accelerates significantly when civil wars and armed conflicts end.

The effects of terrorism, violence and armed conflict on foreign direct investment are discussed in detail in an article published in the journal *Finance and Development* published by the IMF, and countries are listed according to the criteria of exposure to terrorism, violence and armed conflicts; foreign direct capital investments coming to these countries are also analysed. Based on the number of terrorist incidents per 100,000 people between 1970 and 2011, the selected 122 countries were evaluated according to their “exposure to terrorism risk”. The index developed there shows that terrorism risks are a very serious factor in curbing foreign direct investment, and that foreign investments in countries that are less exposed to terrorism risk are above average.⁽⁸⁰⁾ Countries that are at a higher risk to terrorist attacks than Turkey are listed as Peru, Colombia, India, El Salvador, Pakistan and Chile. Philippines and Sri Lanka follow directly after Turkey.

According to the data in the report, every year between 1970 and 2011, Turkey was exposed to an average of 40.55 domestic and 6.50 international terrorist attacks, making it the 7th most exposed to terrorism among the selected countries. This state of affairs decreases amount of foreign direct investments which may otherwise come to Turkey.

According to the data in the report, between 1970 and 2011, foreign direct investment was given to 122 countries at an average of 2.09% of their national income. Foreign direct investments to Turkey, on the other hand, remained at around 0.50% of the national income. In other words, while the foreign direct investment in Turkey between 1970 and 2011 was 126.2 billion dollars, the sum of the investments discouraged by the risks of armed conflict and terrorism was 378 billion dollars. The research assumes that if there were no armed conflict and terrorism problems, Turkey could attract a total of 504 billion dollars of foreign direct investment in the period in question. This figure is only for the year 2011, there is no such calculation for the next

Mal ve işgücü dolaşımından daha yüksek bir global dolaşımı olan finans sektörünün terör ve şiddet risklerine karşı daha yüksek bir duyarlılık gösterdiği ve şiddet/terör riskine daha çok maruz olan ülkelerin finansmana erişim imkânlarının azalarak risk primlerinin yükseldiği yine bu çalışmaların bulguları arasındadır. İç savaşların ve silahlı çatışmaların sona ermesiyle ekonomik büyümenin belirgin şekilde hızlandığı da ilgili akademik çalışmalarda ampirik olarak tespit edilmiş durumdadır.

Terör, şiddet ve silahlı çatışma ortamının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına etkisi, IMF tarafından yayınlanan *Finance and Development* [Finans ve Kalkınma] dergisinde çıkan bir yazıda detaylı olarak ele alınmış, ülkeler teröre, şiddete ve silahlı çatışmalara maruz kalma kriterlerine göre listelenerek bu ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları analiz edilmiştir. Seçilmiş 122 ülke 1970-2011 arasında 100.000 kişiye düşen terör olayı sayısından hareketle “terör riskine maruz kalma” durumuna göre değerlendirilmiş ve geliştirilen endeks terör risklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını frenleyen çok ciddi bir faktör olduğunu, terör riskine daha az maruz kalan ülkelere ortalamaların üzerinde yabancı sermaye yatırımı geldiğini göstermiştir.⁽⁸⁰⁾ Terör saldırılarına Türkiye’den daha çok maruz kalan ülkeler Peru, Kolombiya, Hindistan, El Salvador, Pakistan ve Şili olarak sıralanmaktadır. Türkiye’yi ise Filipinler ve Sri Lanka takip etmektedir.

Türkiye, rapordaki verilere göre, 1970-2011 arasındaki her yıl ortalama yurtiçi kaynaklı 40.55 ve yurtdışı kaynaklı 6.50 terör saldırısına maruz kalmıştır ve bu rakamlar itibarıyla —seçilen ülkeler arasında— teröre en çok maruz kalan 7. ülke durumundadır. Bu durum Türkiye’ye gelebilecek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını frenlemektedir. Rapordaki verilere göre, 1970-2011 arasında 122 ülkeye, milli gelirlerinin ortalama yüzde 2.09’u oranında doğrudan yabancı sermaye yatırımı gelmiştir. Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise milli gelirin yaklaşık yüzde 0.50’si düzeylerinde kalmıştır. Yani, 1970-2011 arasında Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları 126.2 milyar dolar iken silahlı çatışma ve terör risklerinin frenlediği yatırımlar toplamı 378 milyar dolar olmuştur. Araştırma, silahlı çatışma ve terör sorunu olmasa Türkiye’nin ilgili dönemde toplam 504 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebileceğini varsaymaktadır. Bu rakam sadece 2011 senesine kadarki hesaplama, daha sonraki dönemle ilgili olarak bu tür bir hesaplama yoktur ama Türkiye’nin ortalamaların altında yabancı sermaye çekebildiği gerçeği ışığında bakıldığında —tamamen spekülasyon da olsa— iç barışını yapmış ve AB ile ilişkilerini sağlıklı yürüten

(80) Subhayu Bandyopadhyay, Todd Sandler and Javed Younas (2015), “The Toll of Terrorism,” *Finance and Development*, June 2015, IMF Publication, pp. 26-28

(80) Subhayu Bandyopadhyay, Todd Sandler ve Javed Younas (2015), “The Toll of Terrorism,” *Finance and Development*, Haziran 2015, IMF Yayını, s. 26-28

Depressing effects of terrorism

Most countries with more than average terrorist incidents have lower foreign direct investment (FDI) and aid.

	Domestic Terrorism Incidents	Transnational Terrorism Incidents	FDI (percent of GDP)	Aid (percent of GDP)
Algeria	27.17	2.93	0.76	0.60
Angola	*	1.74	6.57	3.32
Argentina	10.31	5.79	1.48	0.06
Bangladesh	10.67	*	0.28	4.35
Brazil	*	1.88	1.64	0.07
Cambodia	*	1.79	5.41	11.49
Chile	42.38	5.67	4.03	0.19
Colombia	101.21	23.10	1.88	0.45
Ecuador	*	1.38	1.17	0.73
Egypt	10.21	*	2.55	5.70
El Salvador	72.31	6.33	1.95	2.52
Ethiopia	*	1.52	1.95	10.16
Guatemala	24.60	7.74	1.43	1.39
Honduras	*	2.07	2.53	6.17
India	92.33	8.10	0.62	0.65
Indonesia	*	1.38	0.76	1.34
Iran	8.76	2.86	0.52	0.08
Israel	24.95	2.10	1.74	3.48
Lebanon	12.69	14.52	11.58	2.47
Mexico	*	3.26	1.79	0.06
Nicaragua	17.98	2.66	2.41	11.37
Nigeria	*	2.00	2.71	0.88
Pakistan	61.17	7.10	0.79	2.81
Peru	110.57	8.79	1.92	0.91
Philippines	40.26	8.05	1.06	1.22
South Africa	32.34	*	0.76	0.32
Sri Lanka	32.38	2.90	0.88	4.96
Sudan	*	1.52	2.61	4.60
Thailand	22.17	1.43	2.12	0.59
Turkey	40.55	6.50	0.72	0.37
Venezuela	*	1.90	1.00	0.04
Yemen	*	1.67	1.37	3.52
Average, 122 Countries	7.51	1.38	2.90	6.74

Source: Authors' calculations.
Note: Data refer to the average number of terrorist incidents, average level of foreign direct investment, and average amount of foreign aid per year from 1970 until 2011. An asterisk indicates that the number of terrorist incidents was below the average of the 122 developing economies in the total sample. Some countries are not included because of wartime conditions or unavailability of data. In foreign direct investment, a foreign entity controls an enterprise rather than having merely a significant influence.

period. However, when we consider the fact that Turkey is able to attract foreign capital only below the average, it is possible to say that it could have attracted extra foreign direct investment at a level that would have far exceeded the level of one hundred billion dollars after 2011 as a country with domestic peace and healthy relations with the EU, although of course, this is purely speculation.

In the *Finance and Development* journal published by the IMF, countries are listed according to the criteria of exposure to terrorism, violence and armed conflicts, and foreign direct investments coming to these countries are analysed. Based on the number of terrorist incidents per 100,000 people between 1970 and 2011, 122 countries were evaluated according to their "exposure to terrorism risk" and an index was developed. As a result, it is understood that while more foreign capital comes to countries that are exposed to less risk of terrorism than the average, less foreign capital

comes to countries that are more exposed to terrorism than the average. In this period, the average terrorism variable was 7.51, and the ratio of foreign capital investments to national income (calculated with regard to selected countries) was 2.90 percent on average; Turkey's terror variable is 40.55, and the ratio of foreign capital to Turkey's national income is 0.72 percent. Despite being a very dynamic and high potential country, Turkey is among the countries that have attracted the least foreign capital in the world. If Turkey could attract at least as much foreign capital as the world average, 3 times more foreign capital would come in than it currently does.

Global capital flows and foreign direct investments are capital movements that should be evaluated within this framework. It is frequently emphasized in the literature that foreign direct investments are directly affected by political risks. The data indicate that even with small increases in risk related to political stability, capital

bir ülke olarak 2011 sonrasında yüz milyar dolar seviyelerini çok aşacak düzeyde ekstra doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebileceğini söylemek mümkündür.

IMF tarafından yayınlanan *Finance and Development* dergisinde ülkeler teröre, şiddete ve silahlı çatışmalara maruz kalma kriterlerine göre listelenerek bu ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etüd edilmiş. 122 ülke 1970-2011 arasında 100.000 kişiye düşen terör olayı sayısından hareketle "terör riskine maruz kalma" durumuna göre değerlendirilmiş ve bir endeks geliştirilmiş. Sonuçta, ortalamadan daha az terör riskine maruz kalan ülkelere daha çok yabancı sermaye gelirken, ortalamadan daha çok teröre maruz olan ülkelere ise daha az yabancı sermaye geldiği anlaşılmış. Bu dönemde ortalama terör değişkeni 7.51, yabancı sermaye yatırımlarının da milli gelirlere oranı (seçilmiş ülkeler üzerinden yapılan hesaplamayla) ortalama yüzde 2.90 iken; Türkiye'nin terör değişkeni 40.55 ve Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin milli gelire oranı yüzde 0.72 olmuş. Çok dinamik ve potansiyeli yüksek bir ülke olmasına rağmen Türkiye dünyada en az yabancı sermaye çekebilmiş ülkeler arasında. Türkiye hiç olmazsa dünya ortalaması kadar yabancı sermaye çekebilseydi, getirebildiğinin 3 katı kadar daha yabancı sermaye gelecekti.

Global sermaye akımları ve doğrudan yabancı yatırımlar da bu çerçevede değerlendirilmesi gereken sermaye hareketleridir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının politik risklerden direkt şekilde etkilendiği literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Veriler, politik istikrarla ilgili küçük risk artışlarında dahi sermayenin hızla daha güvenli bölgelere gitmeye eğilimli olduğuna işaret etmektedir. Terör risklerindeki nisbeten küçük artışlar dahi büyük sermaye çıkışlarına yol açarak ekonomilerde esaslı zararlara yol açabilmektedir.⁽⁸¹⁾ 1984-2008 arasındaki dönemde 78 değişik ülkeye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının etüd edildiği bir araştırmada, 100.000 kişiye düşen terör/şiddet vaka sayılarındaki küçük bir artışın dahi yabancı sermaye yatırımlarında keskin azalmalara yol açtığı tespit edilmiştir.⁽⁸²⁾ Bu konu İspanya ve Yunanistan bağlamında detaylı olarak çalışılmış olup 1970'lerin ortasından 1991'e kadar değişik sebeplerle istikrarsızlıklar yaşayan İspanya'nın yüzde 13.5, Yunanistan'ın ise yüzde 11.9 oranında daha az doğrudan yabancı sermaye yatırımı almış olduğu tespit edilmiştir.⁽⁸³⁾

(81) Alberto Abadie ve Javier Gardeazabal (2008), "Terrorism and the World Economy," *European Economic Review*, Cilt. 52, No. 1, s. 1-27.

(82) Subhayu Bandyopadhyay, Todd Sandler ve Javed Younas (2014), "Foreign Direct Investment, Aid, and Terrorism," *Oxford Economic Papers*, cilt. 66, No. 1, s. 25-50.

(83) Walter Enders ve Todd Sandler (1996), "Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece," *Kyklos*, Cilt 49, No. 3, s. 331-352. Araştırmacılar oluşturdukları sentetik kontrol modeliyle, terör olmasaydı İspanya ve Yunanistan'ın ne kadar yabancı sermaye çekebileceğini hesaplayıp gerçekleşen yatırımlarla farkını ortaya koymuşlardır.

tends to move rapidly to safer regions. Even relatively small increases in terrorism risks can lead to large capital outflows and cause substantial losses in economies.

⁽⁸¹⁾ In a study examining foreign capital investments made in 78 different countries between 1984 and 2008, it was determined that even a small increase in the number of terror/violence cases per 100,000 people led to sharp decreases in foreign capital investments.⁽⁸²⁾ This issue has been studied in detail in the context of Spain and Greece, and it has been determined that Spain, which experienced instability for various reasons from the mid-1970s to 1991, received 13.5% less foreign direct investment, while Greece received 11.9% less FDI.⁽⁸³⁾

Considering the period between 1985 and 2020 as a whole, the Turkish economy produced a national income (GDP) of 16 trillion 121 billion 928 million dollars at current prices during these 36 years. In this period, the total direct capital investments that Turkey was able to attract was 239 billion 200 million dollars.⁽⁸⁴⁾ Therefore, the foreign direct investment that Turkey was able to attract during this period corresponds to 1.48% of the total national income produced. However, in terms of global totals in the same period, the ratio of foreign direct investment to the global economy is 2.49%.⁽⁸⁵⁾ Meanwhile, when the same period is evaluated as a whole, Turkey's economy is 0.94% of the world economy on average, but Turkey has been able to attract only 0.56% of foreign direct investment. Despite its dynamic population, economic potential, size of the markets surrounding it, reasonable manufacturing capability and capacity, it is possible to explain Turkey's inability to attract foreign direct investment, even at the average rate, with political risks, lack of institutional capacity, terrorist attacks and armed conflicts.

(81) Alberto Abadie ve Javier Gardeazabal (2008), "Terrorism and the World Economy," *European Economic Review*, Vol. 52, No. 1, pp. 1-27.

(82) Subhayu Bandyopadhyay, Todd Sandler and Javed Younas (2014), "Foreign Direct Investment, Aid, and Terrorism," *Oxford Economic Papers*, cilt. 66, No. 1, pp. 25-50.

(83) Walter Enders and Todd Sandler (1996), "Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece," *Kyklos*, Vol 49, No. 3, pp. 331-352. With the synthetic control model they created, the researchers calculated how much foreign capital Spain and Greece could attract if there were no terrorism and showed the difference with the realised investments.

(84) Calculated by me based on the data of the World Bank, OECD, IMF, Turkish Statistical Institute and EU statistical institution EuroStat.

(85) According to my own calculations, the total global economic size between 1985 and 2020 is 1 quintillion 711 trillion 146 billion dollars. The total foreign direct investment in the same period is 42 quadrillion 714 trillion 414 billion dollars.

(86) United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (1999), *Foreign Direct Investment and Development*, Vol. 1, New York and Geneva

1985 ila 2020 arasındaki dönem bir bütün olarak ele alındığında, Türkiye ekonomisi bu 36 yıl boyunca cari fiyatlarla 16 trilyon 121 milyar 928 milyon dolarlık milli gelir (GSYH) üretmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin çekebildiği doğrudan sermaye yatırımları toplamı 239 milyar 200 milyon dolardır.⁽⁸⁴⁾ Dolayısıyla, bu dönem boyunca Türkiye'nin çekebildiği doğrudan yabancı sermaye yatırımları, üretilen toplam milli gelirin yüzde 1.48'i kadarına karşılık gelmektedir. Halbuki, aynı dönemde küresel toplamlar açısından bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamının küresel ekonomiye oranı yüzde 2.49 seviyesindedir.⁽⁸⁵⁾ Bu arada, aynı dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisi dünya ekonomisinin ortalama yüzde 0,94'ü büyüklüğünde bir ekonomi olmakla birlikte, Türkiye doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ancak yüzde 0,56'sını çekebilmiştir. Dinamik nüfusuna, ekonomik potansiyeline, etrafındaki pazarların büyüklüğüne, makul imalat kabiliyet ve kapasitesine rağmen Türkiye'nin ortalamlar kadar dahi doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekememesini politik riskler, kurumsal kapasite eksikliği, terör saldırıları ve silahlı çatışmalarla izah etmek mümkündür.

Tartışma: Silahlı Çatışma Risklerinin Frenlediği Yabancı Sermaye Türkiye'ye Gelebileceği Ekonomiye Ne Kadar Büyüttü?

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomiye değişik şekil ve mekanizmalarla etkisi olmaktadır; doğrudan yatırımlar ülke içinde rekabet baskısını artırmak yoluyla kaynakların etkin dağılımını, verimliliğin artmasını ve sonuçta ekonomik kalkınmayı destekleyebilecektir. Birleşme ve satın almalar yoluyla gerçekleşen doğrudan yatırımlar ise ölçek ekonomisi sağlayarak verimliliğin artmasına ve yönetsel bilgi ve beceri transferinin gerçekleşmesine katkı sağlayabilecektir.⁽⁸⁶⁾ Doğrudan yatırımların teknoloji transferi yoluyla toplam faktör verimliliğini⁽⁸⁷⁾ etkilemesi, böylece sürdürülebilir büyümeye katkı sağlaması ekonomi literatüründe yer alan en önemli aktarım mekanizmalarından biridir. Konuyla ilgili akademik çalışmaların birinde, 1960-2005 dönemi verileri üzerinden Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş ve doğrudan yatırımların (i) toplam faktör

(84) Dünya Bankası, OECD, IMF, TUIK ve AB istatistik kurumu EuroStat verilerinden hareketle tarafımdan hesaplanmıştır.

(85) Kendi yaptığım hesaplamalara göre, 1985-2020 arasında küresel ekonomik büyüklük toplamı 1 kentilyon 711 trilyon 146 milyar dolardır; aynı dönemdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamı ise 42 katrilyon 714 trilyon 414 milyar dolardır.

(86) United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (1999), *Foreign Direct Investment and Development*, Vol. 1, New York and Geneva

(87) Toplam faktör verimliliği için bkz. Esen Çağlar ve Emre Koyuncu (2018), *Toplam Faktör Verimliliği için Politika Çerçevesi Geliştirilmesine Destek Projesi -Beyaz Kitap*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayını, Kasım 2018, Ankara

Discussion: If Foreign Capital Curbed by the Risks of Armed Conflict Did Come to Turkey, How Much Would the Economy Grow?

Foreign direct investment has an impact on the economy in different ways and through different mechanisms. By increasing the competitive pressure within the country, direct investments support the efficient distribution of resources, increase in productivity and ultimately, economic development. Direct investments through mergers and acquisitions, on the other hand, provide economies of scale and contribute increased productivity and the realisation of managerial knowledge and skill transfer.⁽⁸⁶⁾ The effect of direct investments on total factor productivity through technology transfer,⁽⁸⁷⁾ thus contributing to sustainable growth, is one of the most important transmission mechanisms in the economics literature. In one of the academic studies on the subject, the relationship between foreign direct investment and economic growth in Turkey was examined based on the data of the period 1960-2005, and it was revealed that direct investments supported economic growth through (i) total factor productivity, (ii) capital accumulation and (iii) technology transfer.⁽⁸⁸⁾

The benefits of direct investments may vary according to country and sector. When supported by appropriate policies, it positively affects total factor productivity and economic growth. Foreign capital investments also support economic growth through benefits such as technology and managerial capacity transfer, supporting human capital formation, contributing to global trade integration and helping to create more competitive business environments.⁽⁸⁹⁾

All the factors that cause political instability, and armed conflict environments in particular, reduce the capital stock of the economies and slow down economic growth. At this point, the following questions may occur: If Turkey had been a more stable and the state had not experienced armed conflicts; (i) would it have received a higher share of foreign direct investment? (ii) If a higher amount of foreign direct investment came to Turkey, how much would this additional capital have increased the national income in Turkey?

(87) For total factor productivity, see Esen Çağlar and Emre Koyuncu (2018), *Toplam Faktör Verimliliği için Politika Çerçevesi Geliştirilmesine Destek Projesi –Beyaz Kitap*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Turkish Republic Presidency, Ministry of Strategy and Budget Publication, November 2018, Ankara

(88) İbrahim Arısoy (2012), "The Impact of Foreign Direct Investment on Total Factor Productivity And Economic Growth in Turkey", *The Journal of Developing Areas*, 46(1), pp. 17-29.

(89) United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)(1999), *Foreign Direct Investment and Development*, Vol. 1, New York and Geneva.

verimliliği, (ii) sermaye birikimi ve (iii) teknoloji aktarımı yoluyla ekonomik büyümeyi desteklediği ortaya konmuştur.⁽⁸⁸⁾

Doğrudan yatırımların faydaları ülkelere ve sektörler göre değişkenlik gösterebilmekte; uygun politikalarla desteklendiğinde toplam faktör verimliliğini ve ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Yabancı sermaye yatırımları teknoloji ve yönetimsel kapasite transferi, beşeri sermaye oluşumunu desteklemesi, global ticari entegrasyona katkı sağlaması ve daha rekabetçi iş ortamlarının oluşmasına yardımcı olması gibi faydalar yoluyla da ekonomik büyümeyi desteklemektedir.⁽⁸⁹⁾

Politik istikrarsızlığa sebep olan bütün faktörler ve özellikle silahlı çatışma ortamları ekonomilerin sermaye stoğunu azaltarak ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır. Bu noktada akıllara şu sorular gelebilir: acaba Türkiye daha istikrarlı/rasyonel bir ülke olsaydı ve silahlı çatışmalar yaşanmasaydı, (i) doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha yüksek bir pay alabilir miydi? (ii) Türkiye'ye daha yüksek miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelseydi, bu ilave sermaye Türkiye'de milli geliri hangi oranda ve ne kadar büyütürdü?

Öncelikle, sermaye oluşum ve birikiminin ekonomik büyüme ve sosyal gelişme süreçlerinde taşıdığı kritik öneme karşın Türkiye ekonomisinde sermaye birikiminin gelişimiyle ilgili olarak sınırlı sayıda çalışma olduğunu vurgulamak gerekir.⁽⁹⁰⁾ Bu açıdan —ister doğrudan yabancı sermaye yatırımları (FDI), isterse portföy yatırımları olsun— Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi spekülasyona biraz açık bir tartışma konusudur. Meselâ, endüstriyel üretim sektöründe sıfırdan yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilen yatırımların —tesis hele hele ihracata yönelik üretim yapacaksa— ekonomik büyümeyi güçlü şekilde destekleyecek etkileri olacaktır.⁽⁹¹⁾

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları içinde greenfield yatırımlarının payı düşük olup, yabancı sermaye çoğunlukla mevcut firmalarla birleşmeyi ve devralmaları tercih etmektedir (mergers & acquisitions). Yabancı sermayenin sektörel dağılımına bakınca, hizmet sektörü ve özellikle bankacılık-sigortacılık yatırımları ilk

(88) İbrahim Arısoy (2012), "The Impact of Foreign Direct Investment on Total Factor Productivity And Economic Growth in Turkey", *The Journal of Developing Areas*, 46(1), s. 17-29.

(89) United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)(1999), *Foreign Direct Investment and Development*, Vol. 1, New York ve Geneva.

(90) Örnek olarak bkz.
- Şeref Saygılı, Cengiz Cihan ve Hasan Yurtoglu (2005), *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003*, DPT Yayını, Yayın No: 2686, Nisan 2005
- Tuncay Serdaroglu (2013), *Türkiye'de Finansal Açıklık ve Toplam Faktör Verimliliği*, TC Kalkınma Bakanlığı, Yayın No: 2853, Eylül 2013

(91) Yabancı sermaye tarafından sıfırdan gerçekleştirilen bu tür yatırımlara **Greenfield Yatırım** denilmektedir.

First of all, it should be emphasized that despite the critical importance of capital formation and accumulation in processes of economic growth and social development, studies on the development of capital accumulation in the Turkish economy are limited.⁽⁹⁰⁾ In this respect, the impact of foreign capital in Turkey on economic growth, whether it is foreign direct investment (FDI) or portfolio investment, is a matter of debate, somewhat open to speculation. For example, investments made by foreign capital from the ground up in the industrial production sector, especially if the plant is to produce for export, will have effects that will strongly support economic growth.⁽⁹¹⁾

The share of greenfield investments among the foreign direct investments coming to Turkey is low, and foreign capital mostly prefers mergers and acquisitions with existing companies. Looking at the sectoral distribution of foreign capital, the service sector and especially banking-insurance investments rank first (34%). Manufacturing and energy sectors have a share of 24.1% and 11.7% in foreign direct investment. Informatics-Communication (8.3%), wholesale-retail trade (6.3%) and transportation-storage (4.6%) are other sectors where foreign capital investments are made.

Since foreign direct investments spread to different sectors, the impact of these investments on economic growth can be understood with sectoral, region-based input-output analysis.⁽⁹²⁾ Each sector has a different impact on economic growth. For example, tourism investments are a sector that both increases employment and contributes to economic growth by facilitating many sectors at the same time.⁽⁹³⁾ Therefore, the extent to which foreign direct investment will contribute to economic growth can only be analysed ex post, separately for each industry, and after the investment is made. In that respect, a comment such as “If so many foreign direct investments had come to Turkey, the national income would have grown by this and that” would remain highly speculative, unless the type and sector of the investments are clear. Despite all these explanations, the studies still point to some average figures. In a study in

sırada yer almaktadır (yüzde 34). İmalat ve enerji sektörleri doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yüzde 24,1 ve yüzde 11,7 oranında pay almaktadır. Bilişim-İletişim (yüzde 8,3), toptan-perakende ticaret (yüzde 6,3) ve taşıma-depolama (yüzde 4,6) yabancı sermaye yatırımlarının yapıldığı diğer sektörlerdir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları değişik sektörlerle yayıldığından, bu yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, sektörel ait bölgesel bazlı girdi-çıkıtı analizleriyle anlaşılabilir.⁽⁹²⁾ Her bir sektörün ekonomik büyüme üzerinde farklı etkisi mevcuttur; meselâ turizm yatırımları aynı anda hem istihdamı arttıran, hem de birçok sektörü tetikleyerek ekonomik büyümeye çok yönlü katkılarda bulunan bir sektördür.⁽⁹³⁾ Dolayısıyla, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde ne kadar bir katkı meydana getireceği hususu ancak sektörel olarak ve yatırımın gerçekleşmesi sonrasında (ex post) analiz edilebilir. O açıdan, “Türkiye’ye şu kadar daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı gelseydi, milli gelir toplamda şu kadar daha fazla büyürdü” şeklindeki bir yorum, yatırımların türü ve sektörü belli olmadıkça epey spekülasyon kalacaktır. Bütün bu izahata rağmen, araştırmalar yine de birtakım ortalama rakamlara işaret etmektedir: Gelişmekte olan 24 ülkeye 1960-2009 arası dönemde gelen yabancı sermaye araştırmalarının panel veri analizi yöntemiyle analiz edildiği bir çalışmada, yapılan yatırımların GSYİH içerisindeki payının yüzde 10 puan artması durumunda ekonomilerin ortalama yüzde 2.5 puan civarında büyüdüğü tespit edilmiştir.⁽⁹⁴⁾ Tarafımızdan yapılan literatür taramasında, münhasıran Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye etkisiyle ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır.

(90) For instance, see

- Şeref Saygılı, Cengiz Cihan and Hasan Yurtoğlu (2005), *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003*, SPO Publication, Pub. No: 2686, April 2005

- Tuncay Serdaroglu (2013), *Türkiye’de Finansal Açıklık ve Toplam Faktör Verimliliği*, Turkish Ministry of Development, Pub No: 2853, September 2013

(91) Such investments made from scratch by foreign capital are called **Greenfield** investments.

(92) Input-output analysis is a quantitative economic model that represents the interdependence between different sectors of the economy or different regional economies. Input-output analysis has a critical importance in calculating the added value created by sectoral or regional economic activities. The famous economist Wassily Leontief (1906-1999), who developed this model, won the 1973 Nobel Prize in Economics for making a very special contribution to the discipline of economics.

(93) For an exemplary analysis of other sectors facilitated by the tourism sector and its contribution to economic growth, see Selen Işık Maden ve Merve Ertürk (2019), “Türk Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Olan Etkilerinin Girdi-Çıkıtı Analiziyle İncelenmesi,” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(2), pp. 69-87.

(92) Girdi-çıkıtı analizi, ekonominin farklı sektörler veya farklı bölgesel ekonomiler arasındaki karşılıklı bağımlılığı temsil eden kantitatif (nicel) bir ekonomik modeldir. Sektörel veya bölgesel ekonomik faaliyetlerin oluşturduğu katma değer hesaplanmasında girdi-çıkıtı analizlerinin kritik önemi vardır. Bu modeli geliştiren ünlü iktisatçı Wassily Leontief (1906-1999) ekonomi disiplinine çok özel bir katkıda bulunduğu için 1973’de Nobel Ekonomi Ödülü’nü kazanmıştır.

(93) Turizm sektörünün tetiklediği sair sektörler ve ekonomik büyümeye sağladığı katkı ile ilgili örnek bir analiz için bkz. Selen Işık Maden ve Merve Ertürk (2019), “Türk Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Olan Etkilerinin Girdi-Çıkıtı Analiziyle İncelenmesi,” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(2), s. 69-87.

(94) İraima Dorbonova (2011), *Yükselen Piyasalarda Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul, s. 81.

which the foreign capital coming to 24 developing countries between 1960 and 2009 was analysed by panel data analysis method, the findings indicated that if the share of investments in GDP increased by 10 percentage points, the economies would grow by 2.5% on average.⁽⁹⁴⁾ In our literature review we did come across any study focusing on the effect of foreign direct investment in Turkey on economic growth.

Loss of Human and Physical Capital

Civil wars and armed conflicts also shrink the economy by destroying economic assets in conflict zones. Bridges, roads, dams, power plants, construction machinery, public and private vehicles, mines, factories, public buildings, etc. are damaged as a result of armed conflicts and sabotage; this affects the economy very significantly by indirectly suppressing long-term growth capacity as well as through direct losses.

After the end of the Resolution Process, PKK militants' attacks on 13 dams and power transmission lines in mid-2015, for example, incurred serious costs by creating problems with electricity supply.⁽⁹⁵⁾ Sabotage on oil pipelines can also be considered in this context. As a matter of fact, the Iraqi Kurdish Regional Government announced in 2015 that the KRG had lost 250 million dollars due to the PKK's attack on the Kirkuk-Yumurtalık oil pipeline.⁽⁹⁶⁾ The damage could have been far greater than that.

One of the most obvious results of such losses, both in terms of regional and national economy, is the cessation or drastic reduction of animal husbandry in areas where conflicts are intense. Animal husbandry has not been able to recover since thousands of villages in the eastern Anatolia region, where animal husbandry has traditionally been important, were evacuated and burned by security forces in the 1990s.⁽⁹⁷⁾ The fact of occasional meat imports to Turkey in a volume of up to billions of dollars show that the end of animal husbandry created a negative burden on the current account balance. In addition, the evaporation of assets, sectors and firms in conflict zones negatively affects public finances by reducing the taxes to be collected.

(94) İraima Dorbonova (2011), *Yükselen Piyasalarda Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Etkisi: Panel Veri Analizi*, Unpublished master's thesis, Yıldız Technical University Institute of Social Sciences, Department of Economics, Istanbul, p. 81.

(95) See <https://www.dunya.com/ekonomi/terorun-ekonomiye-maliyeti-artiyor-haberi-292596>

(96) See <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kerkuk-yumurtalik-saldirisinin-maliyeti-250-milyon-dolar/20252>

(97) According to the statement made by the Minister of Interior of the Republic of Turkey in 1995, 982 villages and 1,674 hamlets throughout the region were evacuated by the security forces and a total of 49,593 families and 310,921 people emigrated. According to the Human Rights Foundation of Turkey (TİHV), around 3,500, according to the Human Rights Association (İHD), 3,246, according to the Migrants Aid and Solidarity Association (GÖÇ-DER), 4,500, according to the Turkish Grand National Assembly Migration Research Commission 2,663 villages and hamlets were evacuated. See TESEV (2006), *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözümler*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV), Istanbul.

Beşerî ve Fizikî Sermayenin Kaybı

İç savaşlar ve silahlı çatışma süreçleri, çatışma bölgelerindeki ekonomik varlıkları yok etme yoluyla da ekonomiyi küçültmektedir. Köprülerin, yolların, barajların, enerji santrallerinin, iş makinalarının, kamuya ve vatandaşlara ait araçların, madenlerin, fabrikaların, kamu binalarının, vs. silahlı çatışmalar ve sabotajlar sonucunda gördüğü zararlar, direkt kayıpların yanısıra dolaylı şekilde uzun vadeli büyüme kapasitesini baskılayarak ekonomiyi çok ciddi şekilde etkilemektedir.

PKK militanlarının Çözüm Süreci'nin sona ermesinden sonra, meselâ 2015 ortalarında 13 baraja ve enerji nakil hatlarına düzenlediği saldırılar elektrik tedarigi ile ilgili sorunlar oluşturarak ciddi maliyetlere yol açmıştı.⁽⁹⁵⁾ Petrol boru hatlarına yapılan sabotajlar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim Irak Kürt Bölgesel Yönetimi meselâ 2015'de PKK'nın, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattına düzenlediği saldırı nedeniyle İKBY'nin 250 milyon dolar zarar ettiğini açıklamıştı,⁽⁹⁶⁾ Bu tür saldırıların enerji tedarigini sıkıntıya düşürerek ekonomiye verdiği zararlar, enerji nakil ve petrol boru hatlarının görmüş olduğu zararın çok çok üstünde olabilir.

Bu tür kayıpların gerek bölgesel, gerekse ulusal ekonomi bağlamında en net karşılıklarından birisi, çatışmaların yoğun olduğu bölgelerde hayvancılığın bitmesi veya çok azalmasıdır. Türkiye'de geleneksel olarak hayvancılığın önemli olduğu doğu Anadolu bölgesindeki binlerce köyün 1990'larda güvenlik güçleri tarafından boşaltılması ve yıkılmasından⁽⁹⁷⁾ bu yana hayvancılık bir türlü toparlanamamış durumdadır. Türkiye'de zaman zaman ve milyar dolarlara varan hacimde et ithalatı yapılması, hayvancılığın bitmesinin cari denge üzerinde de negatif bir yük oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca, çatışma bölgelerindeki varlıkların, sektörlerin ve firmaların buharlaşması, tahsil edilecek vergileri azaltarak kamu maliyesini olumsuz şekilde etkilemektedir.

(95) Bkz. <https://www.dunya.com/ekonomi/terorun-ekonomiye-maliyeti-artiyor-haberi-292596>

(96) Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kerkuk-yumurtalik-saldirisinin-maliyeti-250-milyon-dolar/20252>

(97) 1995'te Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı tarafından yapılan açıklamaya bölge genelinde 982 köy ve 1.674 mezra güvenlik güçleri tarafından boşaltılmış ve toplam 49.593 aile ve 310.921 kişinin göç etmiştir. Türkiye İnsan Hakları Vakfı'na (TİHV) göre 3.500 civarında, İnsan Hakları Derneği'ne (İHD) göre 3.246, Göç Edenler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'ne (GÖÇ-DER) göre 4.500, Türkiye Büyük Millet Meclisi Göç Araştırma Komisyonu'na göre 2.663 köy ve mezra boşaltılmıştır. Bkz. TESEV (2006), *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözümler*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV), Istanbul.

How do Acts of Terrorism and the Environment of Armed Conflict Affect the Tourism Sector?

Armed conflicts and terrorist acts directed against civilian targets can have economic repercussions which may have a negative impact on many sectors and activities. The fact that international flights and travels were stopped or restricted due to the September 11 attacks did not go unnoticed by scholars, and the relationship between violence, terrorist acts and economic growth has been studied extensively in the academic literature. Research has revealed that repercussions related to the financial sector or the stock market are briefer and temporary. The tourism sector is the most adversely affected by the sectoral indices.⁽⁹⁸⁾

The tourism sector is extremely sensitive to terrorism and violence. It is the most fragile⁽⁹⁹⁾ and vulnerable sector against political instability and terrorist attacks.⁽¹⁰⁰⁾ Despite their different natures, terrorist attacks against civilians and general political instability have an impact on the number of tourists and total tourism revenues.⁽¹⁰¹⁾ Due to these characteristics, the tourism sector is a very special sector that facilitates economic growth in many different sectors at the same time, but at the same time it has a very vulnerable structure to be affected by uncertainties.⁽¹⁰²⁾

Tourists tend to travel less to countries with higher risks of terrorism and violence,⁽¹⁰³⁾ security concerns deter people from traveling to countries with higher political instability and risk of terrorism.⁽¹⁰⁴⁾ Tourism demands of foreign visitors towards a given country are extremely susceptible to political developments, which may damage the image of the destination and to sudden events such as violence which would threaten the life and property of tourists.⁽¹⁰⁵⁾ At this point, it would be appropriate to emphasize

Terör Eylemleri ve Silahlı Çatışma Ortamı Turizm Sektörünü Nasıl Etkiler?

Silahlı çatışmaların ve sivil hedeflere yönelmiş terör eylemlerinin birçok sektör ve faaliyet üzerinde olumsuz etki yaratabilecek ekonomik yansımaları olabilmektedir. 11 Eylül saldırıları sebebiyle uluslararası uçuşların ve seyahatlerin durmuş veya kısıtlanmış olması akademik çevrelerin çok ilgisini çekmiş, şiddet olayları ve terörist eylemler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki akademik literatürde yoğun şekilde çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar mesela finans sektörü veya borsa üzerinde yansımaların daha kısa süreli ve geçici olduğunu ortaya koymuştur; sektörel endekslerden en olumsuz etkilenen turizm sektörüdür.⁽⁹⁸⁾

Turizm sektörü terör ve şiddet olaylarına karşı aşırı duyarlıdır; politik istikrarsızlığa ve terör saldırılarına karşı en kırılgan⁽⁹⁹⁾ ve korunmasız sektör turizm sektörüdür.⁽¹⁰⁰⁾ Sivil-lere yönelik terör saldırıları ile genel politik istikrarsızlık farklı mahiyetlerine rağmen turist sayısı ve toplam turizm gelirleri üzerinde etkilidir.⁽¹⁰¹⁾ Bu özellikleri sebebiyle, turizm sektörü aynı anda değişik birçok sektörde ekonomik büyümeyi tetikleyen çok özel bir sektör olmakla birlikte, aynı zamanda, belirsizliklerden etkilenmeye çok açık ve kırılgan bir yapıya sahiptir.⁽¹⁰²⁾

Turistler terör ve şiddet risklerinin daha yüksek olduğu ülkelere daha az gitme eğilimindedirler,⁽¹⁰³⁾ güvenlik kaygıları insanları politik istikrarsızlığın ve terör riskinin daha yüksek olduğu ülkelere seyahat etmekten caydırmaktadır.⁽¹⁰⁴⁾ Yabancı ziyaretçilerin bir ülkeye yönelik turizm talepleri, destinasyon imajına zarar verebilecek siyasi gelişmelere ve turistlerin can ve mal güvenliğini tehdit eden şiddet olayları gibi aniden gelişen olaylara aşırı derecede duyarlı bir yapıya sahiptir.⁽¹⁰⁵⁾ Bu noktada risk algısının subjektif mahiyetine de vurgu yapmak yerinde olur: Meselâ İsveçli bir turist Türkiye'de olup

(98) Nikos CHRISTOFIS, Christos KOLLIAS, Stefanos PAPADAMOU and Apostolos STAGIANNIS, "Istanbul Stock Market's Reaction to Terrorist Attacks," *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), pp. 153-164

(99) J. E. Arana and C. J. Leon (2008), "The Impact of Terrorism on the Tourism Demand," *Annals of Tourism Research*, 35(2), pp. 299-315.

(100) Y. S. Shin (2005), "Safety, Security and Peace Tourism: The Case of the DMZ Area," *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10, pp. 411-426.

(101) Sevil F. Sönmez (1998), "Tourism, Terrorism and Political Instability," *Annals of Tourism Research*, 25(2), pp. 416-456.

(102) Taşkın Deniz ve Doğan Karadağ (2018), "Politik Çatışmaların ve Terörizmin Turizm Sektörüne Etkileri: 2010- 2017 Türkiye Örneği," *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23(40), pp. 61-74.

(103) E. Neumayer (2004), "The Impact of Political Violence on Tourism: Dynamic Cross-National Estimation," *The Journal of Conflict Resolution*, 48(2), pp. 259-281.

(104) Y. Reisenger and F. Mavondo (2005), "Travel Anxiety and Intentions to Travel Internationally: Implications of Travel Risk Perception," *Journal of Travel Research*, 43, pp. 212-225.

(105) Gülseren Özaltaş Serçek ve Sadık Serçek (2016), "Turizm Sektörünün Gelişmesi Önündeki Engel: Terörizm," *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42(3), pp. 431-444.

(98) Nikos CHRISTOFIS, Christos KOLLIAS, Stefanos PAPADAMOU ve Apostolos STAGIANNIS, "Istanbul Stock Market's Reaction to Terrorist Attacks," *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), s. 153-164

(99) J. E. Arana ve C. J. Leon (2008), "The Impact of Terrorism on the Tourism Demand," *Annals of Tourism Research*, 35(2), s. 299-315.

(100) Y. S. Shin (2005), "Safety, Security and Peace Tourism: The Case of the DMZ Area," *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10, s. 411-426.

(101) Sevil F. Sönmez (1998), "Tourism, Terrorism and Political Instability," *Annals of Tourism Research*, 25(2), s. 416-456.

(102) Taşkın Deniz ve Doğan Karadağ (2018), "Politik Çatışmaların ve Terörizmin Turizm Sektörüne Etkileri: 2010- 2017 Türkiye Örneği," *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23(40), s. 61-74.

(103) E. Neumayer (2004), "The Impact of Political Violence on Tourism: Dynamic Cross-National Estimation," *The Journal of Conflict Resolution*, 48(2), s. 259-281.

(104) Y. Reisenger ve F. Mavondo (2005), "Travel Anxiety and Intentions to Travel Internationally: Implications of Travel Risk Perception," *Journal of Travel Research*, 43, s. 212-225.

(105) Gülseren Özaltaş Serçek ve Sadık Serçek (2016), "Turizm Sektörünün Gelişmesi Önündeki Engel: Terörizm," *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42(3), s. 431-444.

the subjective nature of the risk perception. For example, a Swedish tourist may see what is going on in Turkey as too risky and may hesitate to come, while in the eyes of an Israeli, Iraqi or Libyan tourist, Turkey may still be a safe place.

A study in which the tourism data of the top 10 tourist-attracting countries in the world for the 2002-2018 period were analysed by panel data analysis clearly reveals that tourists go to countries with high political stability and few terrorist acts.⁽¹⁰⁶⁾ In a study in which the tourism revenues of Turkey between 2000 and 2016 were studied using 3 different econometric models, it was found that the number of tourists coming to Turkey was positively affected by the changes in the exchange rate, the changes in the GDP and the increase in terrorist incidents in other countries; it was concluded that violence and terrorist incidents negatively affect the number of tourists visiting Turkey.⁽¹⁰⁷⁾ Mehmet E. Yaya, who studied the subject, also found that although violence and terrorist incidents affect Turkish tourism to a limited extent, they create a serious depressing effect when spread over years. Yaya estimated that 6 million fewer tourists came to Turkey as a result of the curbing effect between 2000 and 2008.⁽¹⁰⁸⁾ Mehmet Yaya also claims that the damage done to the tourism sector by acts of violence and terrorism in 2006 alone is more than 700 million dollars.⁽¹⁰⁹⁾

Turkey is one of the destinations that attract the most tourists globally and its tourism sector is a qualified sector in terms of its contribution to economic growth and to the current account balance. In this respect, the increase in violence and terrorist acts in Turkey has negative and serious effects on the economy. As a matter of fact, the number of tourists and tourism revenues decreased at the same time in Turkey during periods when armed conflicts in general intensified and non-targeted terrorist acts against civilians, or the perception of the risk of terrorism increased. When information such as the data of the Ministry of Tourism, Association of Turkish Travel Agencies, Turkish Statistical Institute and the Central Bank are analysed, we see that there are significant decreases in tourism revenues, especially in 1993, 1999 and 2006. 1993 is one of the years with the highest levels of armed conflict in Turkey. Moreover, the bombing action that took place in Antalya in 1993⁽¹¹⁰⁾ made headlines

bitenleri çok riskli görerek bu ülkeye gelmekten çekinebilir iken bir İsrailli, Iraklı veya Libyalı bir turistin gözünde Türkiye güvenilir bir ülke olabilir.

Dünyada en çok turist çeken 10 ülkenin 2002-2018 dönemlerine ait turizm verilerinin panel veri analizi [panel data analysis] ile incelendiği bir araştırma, turistlerin politik istikrarın yüksek ve terör eylemlerinin az olduğu ülkelere daha çok gittiğini net olarak ortaya koymaktadır.⁽¹⁰⁶⁾ Türkiye'nin 2000 ila 2016 dönemindeki turizm gelirlerinin 3 ayrı ekonometrik model kullanılarak etüd edildiği bir çalışmada da, Türkiye'ye gelen turist sayısının döviz kurundaki değişimlerden, GSYH'daki değişimlerden ve başka ülkelerde meydana gelen terör olaylarındaki artıştan pozitif yönde etkilendiği, ancak Türkiye'deki şiddet ve terör olaylarının Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.⁽¹⁰⁷⁾ Konuyu çalışan Mehmet E. Yaya da, şiddet ve terör olaylarının Türk turizmini kısıtlı bir kapsamda etkilese dahi yıllara yayıldığında ciddi baskılayıcı etki oluşturduğunu tespit etmiş; 2000 ila 2008 yılları arasındaki frenleme etkisi sonucu Türkiye'ye 6 milyon daha az turist geldiği tahmininde bulunmuştur.⁽¹⁰⁸⁾ Yine Mehmet Yaya, sadece 2006 yılında şiddet ve terör eylemlerinin turizm sektörüne verdiği zararın 700 milyon doları aşkın olduğunu belirtmektedir.⁽¹⁰⁹⁾

Türkiye küresel olarak en çok turist çeken destinasyonlardan birisidir ve turizm sektörü gerek ekonomik büyümeye katkısı gerekse cari dengeye sağladığı katkı açısından özellikli bir sektördür. Bu açıdan, Türkiye'de şiddet olaylarının ve terör eylemlerinin artmasının ekonomi üzerinde olumsuz ve ciddi etkileri olmaktadır. Nitekim, Türkiye'de hem genel olarak silahlı çatışmaların yoğunlaştığı, hem de sivillere yönelik hedef gözetmeyen terör eylemlerinin veya terör riski algısının arttığı dönemlerde turist sayısı ile turizm gelirlerinin aynı anda düşmüştür. Turizm Bakanlığı, TURSAB, TÜİK ve Merkez Bankası verileri gibi bilgiler analiz edildiğinde özellikle 1993, 1999 ve 2006 yıllarında turizm gelirlerinde belirgin düşmeler olduğu görülmektedir. 1993, Türkiye'de silahlı çatışma yoğunluğunun en yüksek olduğu yıllardan biridir, ayrıca 1993'de Antalya'da meydana gelen bombalama eylemi⁽¹¹⁰⁾ Türkiye'ye turist gönderen ülkeler arasında ve özellikle Almanya, Hollanda ve İtalya'da manşetlere çıkmış ve önemli ölçüde rezervasyon iptallerine neden olmuştur. 1994 yılında ise Kapalıçarşı'da gerçekleştirilen

(106) Tufan Sarıtaş and Gökhan Akar (2021), "Politik İstikrarsızlık ve Terörizmin Turizme Etkisi: Panel Veri Analizi," *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(1), pp. 233-248.

(107) Şennur SEZGİN and Başak Sezgin Kiroğlu (2019), "Terör Olaylarının Türkiye'nin Turizm Etkisinin Analizi," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(10), pp. 16-27. For another study with similar findings see Ayşegül Acar and Gürel Çetin (2017), "Terör ve Turizm Arasındaki Ekonomik İlişki," *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4, (Special Issue 1), pp. 255-274.

(108) Mehmet E. Yaya (2009), "Terrorism and Tourism: The Case of Turkey," *Defence and Peace Economics*, 20:6, 477-497

(109) Mehmet E. Yaya (2009), *ibid*, p. 480.

(110) Human Rights Foundation of Turkey (1994), 1993 Turkey Human Rights Report, TİHV Publications, Ankara, June 1994

(106) Tufan Sarıtaş ve Gökhan Akar (2021), "Politik İstikrarsızlık ve Terörizmin Turizme Etkisi: Panel Veri Analizi," *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(1), s. 233-248.

(107) Şennur SEZGİN ve Başak Sezgin Kiroğlu (2019), "Terör Olaylarının Türkiye'nin Turizm Etkisinin Analizi," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(10), s. 16-27. Benzer bulgulara ulaşılan bir başka çalışma için bkz. Ayşegül Acar ve Gürel Çetin (2017), "Terör ve Turizm Arasındaki Ekonomik İlişki," *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4, (Special Issue 1), s. 255-274.

(108) Mehmet E. Yaya (2009), "Terrorism and Tourism: The Case of Turkey," *Defence and Peace Economics*, 20:6, 477-497,

(109) Mehmet E. Yaya (2009), *ibid*, s. 480.

(110) Türkiye İnsan Hakları Vakfı (1994), 1993 Türkiye İnsan Hakları Raporu, TİHV Yayınları, Ankara, Haziran 1994

in the presses of countries with great numbers of tourist visiting Turkey, especially in Germany, the Netherlands and Italy, which caused huge amounts of reservation cancellations. In 1994, the death of one Spanish tourist as a result of the bombing in the Grand Bazaar led to a dramatic decrease in the number of Spanish tourists expected to arrive in the same year. There was a decrease of 8.1% in the number of tourists coming to Turkey in 1993. Although there was an increase of 2.6% in 1994, the total number of tourists remained 5.8% lower than the number of tourists in 1992. In this case, we see that the reason for the decrease in the number of tourists in 1993 and the very small increase in the number of tourists in 1994 are the terrorist acts that intensified in these years.⁽¹¹¹⁾

In 1999, after PKK leader Abdullah Öcalan was captured and brought to Turkey, intense protest actions in various European countries increased the risk perception towards Turkey, and Turkey was portrayed as a risky country in the travel bulletins prepared by the foreign ministries of European countries. As a result, reservation cancellations of up to 50% were experienced with regard to many countries, including 40-50% in Germany, 25% in France, and around 30% in Belgium.⁽¹¹²⁾ At the end of these periods, Turkish tourism suffered a significant loss as the number of tourists decreased by 20.6% and tourism revenues by 33.4% compared to the previous year.⁽¹¹³⁾ The terrorist attacks on the Neve Shalom Synagogue, HSBC headquarters and the British Consulate General in Istanbul in 2003, which killed 58 people and injured about 1000 people, made an impact in the global media and had negative effects on tourism.⁽¹¹⁴⁾ In parallel with the spread of the civil war in Syria, many incidents of violence in 2016 and 2017 severely put a brake on tourism.

There is an extensive academic literature on the effects of armed conflict, violence and terrorist acts on Turkey's tourism sector and overall economic growth. For example, Mete Feridun from the Eastern Mediterranean University, located in Northern Cyprus, studied the relationship between terrorist acts and tourism using ARDL bound tests between 1986 and 2006, and determined through quantitative methods that the increase in terrorist acts negatively affects the tourism sector.⁽¹¹⁵⁾ According to Feridun, the evidence obtained from both short-term and long-term parameters shows that there is a negative causality relationship between terrorism and the tourism sector.

(111) K. Unur (2000), "Turizm Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği", *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, September- December 2000, pp. 169-177.

(112) B. Tunçsiper and İ. Gönen (2001), "Dönemsel Olayların Turizm Ekonomisine Etkileri ve Çözüm Önerileri," *2. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler*, Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü, p. 12.

(113) It is also possible to interpret the difference between the number of tourists and the loss of tourism revenues as tourists who spend more money having a higher terrorism sensitivity.

(114) https://www.wikiwand.com/tr/2003_%C4%B0stanbul_sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1

(115) Mete Feridun (2011), "Impact of Terrorism on Tourism in Turkey: Empirical Evidence from Turkey," *Applied Economics*, 43:24, pp. 3349-3354.

bombalama eylemi sonucunda 1 İspanyol turistin hayatını kaybetmesi, aynı yıl gelmesi beklenen İspanyol turist sayısında dramatik düşüşlere yol açmıştır. Genel olarak etkisi incelendiğinde ise 1993 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısında yüzde 8.1 oranında azalma yaşanmıştır. 1994 yılında yüzde 2.6 oranında artış olsa da toplam turist sayısı 1992 yılında gelen turist sayısından yüzde 5.8 oranında daha düşük seviyede kalmıştır. Bu durumda 1993 yılındaki turist sayısındaki düşüş ve 1994 yılındaki turist sayısının çok küçük oranda artmasının nedeni bu yıllarda yoğunlaşan terör eylemleri olduğu görülmektedir.⁽¹¹¹⁾

1999 yılında ise PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi sonrasında değişik Avrupa ülkelerinde gerçekleşen yoğun protesto eylemleri Türkiye'yi yönelik risk algısını yükseltmiş, Avrupa ülkeleri dışişleri bakanlıkları tarafından hazırlanan seyahat bültenlerinde Türkiye riskli bir ülke olarak gösterilmiştir. Sonuçta Almanya'da yüzde 40-50, Fransa'da yüzde 25, Belçika'da yüzde 30 civarında olmak üzere birçok ülkede yüzde 50'lere varan rezervasyon iptalleri yaşanmış;⁽¹¹²⁾ bu süreçlerin sonunda bir önceki yıla göre turist sayısının yüzde 20,6, turizm gelirlerinin ise yüzde 33,4 oranında azalmasıyla Türk turizmi önemli kayıp yaşamıştır.⁽¹¹³⁾ 2003 yılında İstanbul'da Neve Şalom Sinagogu'na, HSBC genel müdürlük binasına ve Birleşik Krallık başkonsolosluğuna yapılan ve 58 kişinin ölümü ile yaklaşık 1000 kişinin yaralanmasına yol açan terörist saldırılar global medyada ses getirmiş ve turizm üzerinde negatif etkiler doğurmuştur.⁽¹¹⁴⁾ Suriye'deki iç savaşın yaygınlaşmasına paralel olarak 2016 ve 2017 yıllarında yaşanan pek çok şiddet olayı, turizmi ciddi şekilde frenlemiştir.

Silahlı çatışma ortamının, şiddet olaylarının ve terörist eylemlerin Türkiye'nin turizm sektörü ve genel ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerinde epey yoğun bir akademik literatür mevcuttur. Meselâ Kuzey Kıbrıs'ta yer alan Doğu Akdeniz Üniversitesi'nden Mete Feridun 1986 ilâ 2006 arasındaki dönemde ARDL testleri ile terör eylemleri ile turizm arasındaki ilişkiyi etüd etmiş, eylemlerin artmasının turizm sektörünü negatif olarak etkilediğini kantitatif yöntemlerle tespit etmiştir.⁽¹¹⁵⁾ Feridun'a göre hem kısa vadeli hem de uzun vadeli parametrelerden temin edilen kanıtlar, terörizm ile turizm sektörü arasında negatif bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

(111) K. Unur (2000), "Turizm Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği", *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Eylül- Aralık 2000, s. 169-177.

(112) B. Tunçsiper ve İ. Gönen (2001), "Dönemsel Olayların Turizm Ekonomisine Etkileri ve Çözüm Önerileri," *2. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler*, Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü, s. 12.

(113) Turist sayısı ile turizm gelirleri kaybı arasındaki farkı, daha çok para harcayan turistlerin terör duyarlılığının daha yüksek olduğu şeklinde yorumlamak da mümkündür.

(114) https://www.wikiwand.com/tr/2003_%C4%B0stanbul_sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1

(115) Mete Feridun (2011), "Impact of Terrorism on Tourism in Turkey: Empirical Evidence from Turkey," *Applied Economics*, 43:24, s. 3349-3354.

Julio A. Afonso-Rodríguez from Spain, in his important study dated 2016, investigated the relationship between tourism demand and economic growth through co-integration⁽¹¹⁶⁾ regression analyses based on violence and terrorist acts and 3-month GDP data series, and found that terrorist acts among civilian populations, even on a small scale, resulted in a 10% contraction in economic growth with a lag of 3 to 6 months.⁽¹¹⁷⁾

As we noted above, tourism is a sector that both increases employment and contributes to economic growth by facilitating various sectors at the same time. According to a very recent study by the Central Bank; findings from time series methods and input-output analysis indicate that the impact of a 10% shock in the tourism sector on GDP growth is approximately 1 percentage point.⁽¹¹⁸⁾ Central Bank figures state that when the share of tourism in GDP is taken into account, it is concluded that its indirect effects on economic activity are at least as important as its direct effects.⁽¹¹⁹⁾ In addition, it is observed that the effects of tourism developments on the labour market, being more readily observable in directly related sectors, are also evident.

The econometric analysis results of the Central Bank show that the cumulative effect of the 10% tourism shock on GDP growth is around 0.5-0.7 percentage points and 0.6-1.2 percentage points, respectively, after one and two quarters. The results of the analyses made with the input-output tables indicate that a 10 percent increase in the number of tourists increases the GDP by 0.7 percentage points.⁽¹²⁰⁾ When the effects on the labour market are analysed, it is seen that the 10 percent increase in the number of tourists led to an increase in total employment by 0.2% and 0.4%, respectively, in the first two quarters.

Findings of other researchers point to similar results. Although it is a bit outdated, in a 1998 study, the multiplier coefficient of tourism expenditures in Turkey was determined as 1.9.⁽¹²¹⁾ In other words, the expenditures made by tourists increase the total

İspanya'dan Julio A. Afonso-Rodríguez 2016 tarihli önemli çalışmasında şiddet olayları ve terörist eylemler ile 3 aylık GSYH verileri serisi üzerinden yaptığı ko-entegrasyon⁽¹¹⁶⁾ regresyon analizleri yoluyla turizm talebi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmış; sivil kitleler arasında gerçekleşen terörist eylemlerin —küçük ölçekli dahi olsa— 3 ila 6 aylık bir gecikme ile ekonomik büyüme oranında yüzde 10 civarında bir küçülmeye yol açtığını tespit etmiştir.⁽¹¹⁷⁾

Daha önce de vurguladığımız üzere, turizm aynı anda hem istihdamı arttıran, hem de birçok sektörü tetikleyerek ekonomik büyümeye çok yönlü katkılarda bulunan bir sektördür. Nitekim Merkez Bankası'nın çok yeni bir çalışmasına göre; zaman serisi yöntemleri ve girdi-çıktı analizinden elde edilen bulgular, turizm sektöründeki yüzde 10 düzeyindeki bir şokunun GSYİH büyümesi üzerindeki etkisinin yaklaşık 1 yüzde puan olduğuna işaret etmektedir.⁽¹¹⁸⁾ Merkez Bankası'na göre, turizmin GSYİH içindeki payı göz önüne alındığında, iktisadi faaliyet üzerindeki dolaylı etkilerinin en az doğrudan etkileri kadar önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.⁽¹¹⁹⁾ Ayrıca, turizm gelişmelerinin doğrudan bağlantılı sektörlerde daha kuvvetli olmak üzere işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin de belirgin olduğu gözlenmektedir.

Merkez Bankası'nın yapmış olduğu ekonometrik analiz sonuçları, yüzde 10 düzeyindeki turizm şokunun GSYİH büyümesi üzerinde birikimli etkisinin bir ve iki çeyrek sonra sırasıyla 0,5-0,7 yüzde puan ve 0,6-1,2 yüzde puan civarında olduğu yönündedir. Girdi-çıktı tablolarıyla yapılan analizlerin sonuçları ise turist sayısında yüzde 10'luk artışın, GSYİH'yi yaklaşık 0,7 yüzde puan artırdığına işaret etmektedir.⁽¹²⁰⁾ İşgücü piyasası üzerine etkiler incelendiğinde, turist sayısındaki yüzde 10'luk artışın toplam istihdamda ilk iki çeyrekte sırasıyla yüzde 0,2 ve yüzde 0,4 oranında yükseliş sağladığı görülmektedir.

(116) A technical note for Turkish speakers: although the term "cointegration" is also used in Turkish as a synonym for "eşbütünleşme", I believe that it is more correct to use the original form of such technical terms, with the exception of well-established and widespread instances of usage.

(117) Julio A. Afonso-Rodríguez (2016), "Evaluating the Dynamics and Impact of Terrorist Attacks on Tourism and Economic Growth for Turkey," *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, DOI: 10.1080/19407963.2016.1231196

(118) Aysu Çelgin, Mert Gökcü, Selçuk Gül and Abdullah Kazdal, *Ekonomi Notları: Turizmin Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkileri*, TCMB working paper, No: 2021-02, 13 July 2021.

(119) According to the research of the Central Bank, the sectors most facilitated by the number of tourists and contributed to its growth are respectively food and beverage and accommodation, tourism services, transportation (domestic), clothing and textile manufacturing, wholesale and retail trade, health, sports-education- culture, GSM roaming services.

(120) This issue was also emphasized in a 2016 report of the CBRT: *The Effect of Tourism Developments on Basic Macroeconomic Amounts*, 2016-IV Inflation Report, Central Bank of the Republic of Turkey.

(121) Orhan İçöz and Metin Kozak (1998), *Turizm Ekonomisi*, Turhan Kitabevi, Ankara, p. 255.

(116) Ko-entegrasyon karşılığı olarak Türkçe literatürde "eşbütünleşme" terimi de kullanılmakla birlikte, çok oturmuş ve yaygınlaşmış karşılıklar hariç olmak üzere, bu tür teknik tabirlerin orijinal şeklini kullanmanın daha doğru olduğu kanaatindeyim.

(117) Julio A. Afonso-Rodríguez (2016), "Evaluating the Dynamics and Impact of Terrorist Attacks on Tourism and Economic Growth for Turkey," *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, DOI: 10.1080/19407963.2016.1231196

(118) Aysu Çelgin, Mert Gökcü, Selçuk Gül ve Abdullah Kazdal, *Ekonomi Notları: Turizmin Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkileri*, TCMB working paper, Sayı: 2021-02, 13 Temmuz 2021.

(119) Merkez Bankası'nın araştırmasına göre, turist sayısının tetiklediği ve büyümesine en çok katkı sunduğu sektörler sırasıyla şunlardır: Yeme-içme ve konaklama, turizm hizmetleri, taşımacılık (yerli), giyim ve tekstil imalatı, toptan ve perakende ticaret, sağlık, spor-eğitim-kültür, GSM dolaşım hizmetleri.

(120) Bu konu, TCMB'nin 2016 tarihli bir raporunda da vurgulanmıştır: *Turizm Gelişmelerinin Temel Makroekonomik Büyüklüklere Etkisi, 2016-IV Enflasyon Raporu*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

national income almost twice as much as the expenditures made. In another study in which the multiplier effect of the tourism sector was analysed, the years 2002 and 2012 were discussed; it was found that a 1-unit increase in tourism revenues created a growth of 1.8523 and 1.7406 units in all sectors of the economy including itself (by years, respectively).⁽¹²²⁾ As a result, due to the high multiplier of the tourism sector, contractions and expansions in tourism trigger much greater effects on economic growth, either negative or positive. Political instability, violence, terrorism and armed conflicts in Turkey seriously affect the Turkish economy in the context of tourism.⁽¹²³⁾

How Does Increase in Defence Spending Affect Economic Growth?

The intricate and complex relationships between defence spending and the economy have been studied in detail in the academic literature. Especially in the context of developing countries, the rapid expansion in military spending has important consequences for both security and economy. E. Benoit, who analysed the defence expenditures of developing countries in the early 1970s, deduced that these expenditures had a positive effect on the economy.⁽¹²⁴⁾ Following this study, we see that two views on the efficiency of defence expenditures emerged. According to the supply-based theoretical approach, defence expenditures create positive externalities on infrastructure and human capital by creating a “technological spin-off effect”⁽¹²⁵⁾ and positively affect growth. Almost all of the inventions in the fields of electronics and transportation were realised for the first time in the context of military technologies,⁽¹²⁶⁾ and these innovations facilitated general economic growth through “dual use” (the use of technology for both military and civilian purposes).⁽¹²⁷⁾

Başka araştırmacıların ulaştığı bulgular da benzer sonuçlara işaret etmektedir. Biraz eskimiş olmakla birlikte, 1998 tarihli bir araştırmada Türkiye’de turizm harcamalarının çarpan katsayısı 1.9 olarak tespit edilmiştir.⁽¹²¹⁾ Yani turistler tarafından yapılan harcamalar, toplam milli geliri yapılan harcamaların neredeyse iki katı kadar büyötmektedir. Turizm sektörünün çarpan etkisinin analiz edildiği bir başka çalışmada 2002 ve 2012 yılları ele alınmış; turizm gelirlerindeki 1 birimlik artışın —kendisi de dahil olmak üzere— ekonomideki bütün sektörlerde (yıllara göre sırasıyla) 1,8523 ve 1,7406 birimlik büyüme oluşturduğu tespit edilmiştir.⁽¹²²⁾ Sonuç olarak turizm sektörünün yüksek çarpan katsayısı sebebiyle turizmdeki daralmalar ve genişlemeler ekonomik büyüme üzerinde —negatif veya pozitif olarak— çok daha büyük etkileri tetiklemektedir; Türkiye’deki politik istikrarsızlık, şiddet, terör ve silahlı çatışmalar, Türk ekonomisini turizm bağlamında da ciddi şekilde etkilemektedir.⁽¹²³⁾

Savunma Harcamalarındaki Artış Ekonomik Büyümeyi Nasıl Etkiler?

Savunma harcamaları ile ekonomi arasında girift ve kompleks ilişkiler akademik literatürde detaylı olarak çalışılmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında, askeri harcamalardaki hızlı genişleme hem güvenlik hem de ekonomi açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamalarını 1970’lerin başında analiz eden E. Benoit, bu harcamaların ekonomi üzerinde olumlu etkisi olduğu çıkarımında bulunmuştur.⁽¹²⁴⁾ Bu çalışmadan sonra savunma harcamalarının verimliliğine yönelik iki görüşün ortaya çıktığı görölmektedir. Arz yönlü teorik yaklaşıma göre; savunma harcamaları, “teknolojik spin-off etkisi”⁽¹²⁵⁾ oluşturarak altyapı ve beşeri sermaye üzerinde pozitif dışsallıklar oluşturmada ve büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Nitekim elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı ilk defa askeri teknolojiler bağlamında gerçekleştirilmiş,⁽¹²⁶⁾ bu yenilikler “dual use” (teknolojinin hem askeri, hem de sivil amaçlarla kullanılması) ile genel ekonomik büyümeyi tetiklemiştir.⁽¹²⁷⁾

(122) Selen Işık Maden and Merve Ertürk (2019), “Türk Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Olan Etkilerinin Girdi-Çıktı Analiziyle İncelenmesi,” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(2), pp. 69-87.

(123) In an academic study, it has been quantitatively determined that the political instability factor indirectly and negatively affects the Turkish tourism sector and the economy in general. See Ebru Tekin (2015), “The Impacts of Political and Economic Uncertainties on the Tourism Industry in Turkey,” *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(2), April 2015, s. 265-272.

(124) E. Benoit, E. (1973), “Growth Effects of Defence in Developing Countries”, *International Development Review*, Vol.14, No.1, pp.2-10.

(125) It means an increase in economic and technological capacity with the use of technologies initially developed for military purposes in civilian areas.

(126) Halil Nadaroğlu (1985), *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım Yayım, pp. 184-185.

(127) Anne Wells Branscomb (1995), *Who Owns Information?: From Privacy To Public Access*, Basic Books, p. 66

(121) Orhan İçöz ve Metin Kozak (1998), *Turizm Ekonomisi*, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 255.

(122) Selen Işık Maden ve Merve Ertürk (2019), “Türk Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Olan Etkilerinin Girdi-Çıktı Analiziyle İncelenmesi,” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(2), s. 69-87.

(123) Bir akademik çalışmada politik istikrarsızlık faktörünün Türk turizm sektörünü ve genel olarak ekonomiyi dolaylı şekilde ve negatif olarak etkilediğini kantitatif olarak tespit edilmiştir. Bkz. Ebru Tekin (2015), “The Impacts of Political and Economic Uncertainties on the Tourism Industry in Turkey,” *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(2), April 2015, s. 265-272.

(124) E. Benoit, E. (1973), “Growth Effects of Defence in Developing Countries”, *International Development Review*, Vol.14, No.1, pp.2-10.

(125) Başlangıçta askeri amaçlarla geliştirilen teknolojilerin sivil alanlarda da kullanımı ile ekonomik ve teknolojik kapasitenin artması anlamına gelmektedir.

(126) Halil Nadaroğlu (1985), *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım Yayım, s. 184-185.

(127) Anne Wells Branscomb (1995), *Who Owns Information?: From Privacy To Public Access*, Basic Books, s. 66

According to the demand-based approach, defence expenditures reduce expenditures in other areas and create a crowding-out effect on more efficient types of expenditures.⁽¹²⁸⁾ According to this approach, defence expenditures move scarce resources away from direct productive investments and human capital accumulation. The leading drivers of economic growth are productivity growth, capital accumulation, employment growth, macro-economic trends, technological innovations and structural transformations.⁽¹²⁹⁾ Especially in the context of developing countries, the contribution of defence expenditures to these processes is very limited and marginal. In case of an increase in defence expenditures, a “high opportunity cost” arises by diverting the resources to be used in “development projects with high growth rates” to other areas. This situation reduces not only non-defence public expenditures, but also related private sector expenditures.⁽¹³⁰⁾ It has been claimed that the productivity level in the USA was lower than that of Japan in the 1990s, due to higher defence expenditures.⁽¹³¹⁾ The point accepted by both approaches regarding defence expenditures is that it is necessary to determine an optimal level in defence expenditures and to maximize the effectiveness of defence expenditures.⁽¹³²⁾

Talep yönlü yaklaşıma göre ise savunma harcamaları, alternatif alanlardaki harcamaları azaltmakta ve daha verimli harcama türleri üzerinde dışlama etkisi oluşturmaktadır.⁽¹²⁸⁾ Bu yaklaşıma göre avunma harcamaları, kıt kaynakları doğrudan prodüktif yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırır. Ekonomik büyümenin önde gelen itici güçleri verimlilik artışı, sermaye birikimi, istihdam artışı, makro-ekonomik trendler, teknolojik yenilikler ve yapısal dönüşümlerdir;⁽¹²⁹⁾ özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında savunma harcamalarının bu süreçlere katkısı epey sınırlı marjinaldir. Savunma harcamalarının yükselmesi durumunda, “yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projeleri”nde kullanılacak kaynakların başka alanlara kaması suretiyle “yüksek bir fırsat maliyeti” ortaya çıkmaktadır. Bu durum sadece savunma dışı kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürmektedir.⁽¹³⁰⁾ Nitekim ABD’deki verimlilik düzeyinin 1990’larda Japonya’dan daha düşük seyretmesinin daha yüksek savunma harcamalarından kaynaklandığı iddia edilmiştir.⁽¹³¹⁾ Her iki yaklaşımın savunma harcamalarına yönelik olarak kabul ettiği hususlar; savunma harcamalarında optimal bir düzeyin belirlenmesi ve savunma harcamaları etkinliğinin maksimize edilmesi gerektiğidir.⁽¹³²⁾

(128) For details see Jülide Yıldırım, Selami Sezgin and Nadi Ücal (2005), “Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis,” *Defence and Peace Economics*, pp. 283-295.

(129) Regarding the driving forces of economic growth, the following studies can be considered:

- E. Benoit (1973), *Defence and Economic Growth in Developing Countries*. Boston: Lexington Books.
- A. Alptekin and P. Levine (2012), “Military Expenditure and Economic Growth: A Meta-Analysis,” *European Journal of Political Economy*, 28 (4), pp. 636-650. DOI :10.1016/j.ejpoleco.2012.07.002.
- J. Okyr (1994), *The Lever of Riches*, New York, NY: Oxford University Press.
- M. Goodfriend and R. G. King (1997), “The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy,” *NBER Macroeconomics Annual*, 12, pp. 231-283. DOI: 10.1086/654336.
- N. von Tunzelmann (2003), “Historical Coevolution of Governance and Technology in the Industrial Revolutions,” *Structural Change and Economic Dynamics* 14(4), pp. 365-384. DOI: 10.1016/S0954-349X(03)00029-8.
- C. Greenhalgh and M. Rogers (2010), *Innovation, Intellectual Property, and Economic Growth*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- M. Woodford (2011), *Interest and Prices: Foundations of a Theory of Monetary Policy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

(130) R. E. Looney and David Winterford (1994); *The Economic Causes and Consequences of Defence Expenditures in the Middle East and South Asia*, with a Foreword by Steve Chan (Boulder, Colorado: Westview Press), p. 36.

(131) Jacques Fontanel (1995), “The Economics of Disarmament,” *Handbook of Defence Economics*, Vol 1, p. 572.

(132) Selahattin Bekmez ve M. Akif Destek (2015), “Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi,” *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Year:3, Vol:3, No:2, pp. 91-110.

(128) Detaylar için bkz. Jülide Yıldırım, Selami Sezgin ve Nadi Ücal (2005), “Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis,” *Defence and Peace Economics*, s. 283-295.

(129) Ekonomik büyümenin itici güçleri konusuyla ilgili olarak şu çalışmalara bakılabilir:

- E. Benoit (1973), *Defence and Economic Growth in Developing Countries*. Boston: Lexington Books.
- A. Alptekin ve P. Levine (2012), “Military Expenditure and Economic Growth: A Meta-Analysis,” *European Journal of Political Economy*, 28 (4), s. 636-650. DOI :10.1016/j.ejpoleco.2012.07.002.
- J. Okyr (1994), *The Lever of Riches*, New York, NY: Oxford University Press.
- M. Goodfriend ve R. G. King (1997), “The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy,” *NBER Macroeconomics Annual*, 12, s. 231-283. DOI: 10.1086/654336.
- N. von Tunzelmann (2003), “Historical Coevolution of Governance and Technology in the Industrial Revolutions,” *Structural Change and Economic Dynamics* 14(4), s. 365-384. DOI: 10.1016/S0954-349X(03)00029-8.
- C. Greenhalgh ve M. Rogers (2010), *Innovation, Intellectual Property, and Economic Growth*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- M. Woodford (2011), *Interest and Prices: Foundations of a Theory of Monetary Policy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

(130) R. E. Looney ve David Winterford (1994); *The Economic Causes and Consequences of Defense Expenditures in the Middle East and South Asia*, with a Foreword by Steve Chan (Boulder, Colorado: Westview Press), s. 36.

(131) Jacques Fontanel (1995), “The Economics of Disarmament,” *Handbook of Defence Economics*, Cilt 1, s. 572.

(132) Selahattin Bekmez ve M. Akif Destek (2015), “Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi,” *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Cilt:3, Sayı:2, s. 91-110.

Effects of High Security Measures on Economic Efficiency

Rough calculations made by the OECD, based on the data obtained from various countries, indicate that an increase in the military-security expenditures of the public sector, corresponding to 1% of the national income, leads to a 0.7% decrease in the national income in 5 years. The depressing effect of the increase in the security expenditures of the private sector on the national income is about twice as much as that of public expenditures; that is, an increase of 0.5 percent of the national income in private security expenditures leads to a decrease of 0.7% in the national income within 5 years.⁽¹³³⁾ Additionally, tightening security controls negatively affect overall economic efficiency. For example, the formation of long queues at airport gates due to security checks, the obligation to arrive at the airports earlier due to extended checks, the obligation to carry out strict security checks in places such as shopping malls, hotels, business centres and fairs are factors that reduce overall economic efficiency, but it is very difficult to measure and calculate such factors in detail in practice.

The cost to the economy of strict security measures is not limited to loss of productivity. In the context of Turkey, there are security checks with x-ray devices at the entrances of major shopping malls, big hotels, plazas and business centres as well as many official institutions. The controls do not stop there, as there may be x-ray controls in almost every place where large crowds gather, for example at stadium and concert entrances. In some cases where crowds gather, riot police are sent to the area to ensure security. Countries that are not exposed to such risks as Turkey, such as European countries, do not have such checks. The cost of these thousands of x-ray controls must be considered. How much of a burden these imports created on Turkey's external debt and current account deficit. How much interest does Turkey pay annually for these debts? What is the cost to the economy of the thousands of security and control officers employed for this purpose? What is the "opportunity cost" of these expenditures and expenses? If Turkey did not have to pay these expenses and these resources could be invested in productive areas, what would be the revenues?

(133) OECD (2006), *Economic Consequences of Terrorism*, <https://www.oecd.org/economy/outlook/1935314.pdf>

Yüksek Güvenlik Tedbirlerinin Ekonomik Verimlilik Üzerindeki Etkileri

Değişik ülkelerden temin edilen verilerden hareketle OECD tarafından yapılan kaba hesaplamalar, kamu kesiminin askeri-güvenlik harcamalarında gerçekleşen ve milli gelirin yüzde 1'ine tekabül eden büyüklükte bir artışın 5 yıl sonra milli gelirde yüzde 0.7 oranında azalmaya yol açtığına işaret etmektedir. Özel kesimin güvenlik harcamalarındaki artışın milli geliri baskılama özelliği, kamu harcamalarının takriben iki katı kadardır; yani özel güvenlik harcamalarında milli gelirin yüzde 0.5'ine tekabül büyüklükte bir artış, aynı şekilde, 5 yıl içinde milli gelirde yüzde 0.7 oranında bir küçülmeye yol açmaktadır.⁽¹³³⁾ Bunlara ilaveten, güvenlik kontrollerinin sıkılaştırılması ekonomik genel verimliliği de olumsuz olarak etkileyecektir. Mesela havaalanı kapılarında güvenlik kontrolleri sebebiyle uzun kuyrukların oluşması, uzayan kontroller sebebiyle havaalanlarına daha erken gelme mecburiyeti, AVM'ler, oteller iş merkezleri ve fuarlar gibi yerlerde sıkı güvenlik kontrollerinin yapılma mecburiyeti genel ekonomik verimliliği düşürecek faktörler olmakla birlikte bunların detaylı olarak ölçülmesi ve hesaplanması pratikte çok kolay değildir.

Ayrıca, sıkı güvenlik tedbirlerinin ekonomiye maliyeti sadece verimlilik kaybından ibaret değildir. Türkiye bağlamında konuşacak olursak, belli başlı AVM'lerin, büyük otellerin, plazaların ve iş merkezlerinin ve birçok resmi kurumun girişinde x-ray cihazları ile yapılan güvenlik kontrolleri mevcuttur. Kontroller bununla da kalmamakta, büyük kalabalıkların toplandığı hemen her yerde, meselâ stadyum ve konser girişlerinde de x-ray kontrolleri olabilmektedir. Hatta kalabalıkların toplandığı bazı durumlarda bölgeye çevik kuvvet polisleri sevk edilerek güvenlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu tür risklere maruz olmayan ülkelerde, meselâ Avrupa ülkelerinde böylesi kontroller yoktur. Bu maksatla binlerce x-ray kontrol cihazı ithal eden Türkiye acaba bunlar için ne kadar ödeme yapmıştır? Bu ithalatlar acaba Türkiye'nin dış borçları ve cari açığı üzerinde ne kadar bir yük oluşturmuştur; bu borçlar için Türkiye yıllık ne kadar faiz ödemek zorunda kalmaktadır? Bu amaçla istihdam edilen —ve bu tür riskler olmasaydı istihdam edilmesi gerekmeyecek— binlerce güvenlik/kontrol görevlisinin ekonomiye maliyeti nedir? Bu harcama ve masrafların "fırsat maliyeti" nedir; yani Türkiye bu masrafları yapmak zorunda kalmasa ve bu kaynaklar üretken alanlara yatırılabilse sağlanacak olan gelirler ne kadardır?

(133) OECD (2006), *Economic Consequences of Terrorism*, <https://www.oecd.org/economy/outlook/1935314.pdf>

Again, in terms of efficiency, we know that there are many people who have to alter and extend their routes in and around conflict zones due to security concerns or official restrictions. There is no doubt that this situation creates a cost in terms of fuel, vehicle wear and time. We may assume that this issue alone has some effect on external debt, current account deficit, interest levels and employment levels. Acts of terrorism, political violence and armed conflicts create numerous similar cost factors. These costs, which seem insignificant and small when viewed one by one, and which are not very easy to measure or to calculate, become very significant, especially when spread over many years.

The Effect of Military Expenditures on Various Macro-Economic Variables: Fiscal Deficits, External Debt, Inflation and Employment

War and large-scale armed conflicts are expensive operations that devour enormous material resources. For example, President Erdoğan, who talked about the high cost of the operations in the summer of 2019 during the rapidly progressing military operations in Syria, made the following statement:

We are waging a great fight against terrorism. Do we use sticks and stones in this struggle? You understand what we use, right? Doesn't it all have a cost? Yes, but we must do it. Why? We must do it for the peace of our nation. We are fighting this fight against the PKK, PYD, YPG, ISIS and FETO (the Gülenist organisation), and we will continue to do so.⁽¹³⁴⁾

In an interview with *Türkgün* newspaper at the end of the same year, MHP leader Devlet Bahçeli said, “Those who speculate about the economy are those who know neither the cost of the bullets nor the bombs. They are talking nonsense”, and went on to use the following expressions:

Storm howitzers can fire about 240-250 rounds in an hour. Howitzers are used for two hours a day, which means an average of 500 howitzer shells are used. The average price of these bullets is \$1000. 500 rounds a day is worth 500 thousand dollars. The cost of bullets per shot for a single storm howitzer is approaching \$50 million per year. If we consider that 100 howitzers are used in an operation, the cost of howitzers alone is 5 billion dollars per year. An ordinary bomb dropped by a warplane costs \$2500. It costs \$14,000 for an F-16 to fly in the air for an hour without firing any shots. The fuel cost of our warplanes, which flew only on the first day of Operation Olive Branch, is 1 million dollars.⁽¹³⁵⁾

(134) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49227915>

(135) <https://www.turkgun.com/mhp-lideri-bahceli-noktayi-koydu-o-konu-kapandi-haber-110699>

Yine verimlilik bağlamında, çatışma bölgelerinde ve civarında güvenlik endişeleriyle veya resmi kısıtlamalar sebebiyle yollarını değiştirmek ve uzatmak zorunda kalan çok insan olduğunu biliyoruz. Bu durumun yakıt, araç yıpranması ve zaman olarak bir maliyet oluşturduğu kuşkusuzdur. Sırf bu konunun bile, dış borçlar, cari açık, faiz seviyesi ve istihdam seviyesi üzerinde belli ölçüde etkisi olduğu varsayılabilir. Terör eylemleri, politik şiddet ve silahlı çatışmalar buna benzer sayısız maliyet unsuru oluşturmakta; teker teker bakıldığında önemsiz ve küçük gibi gözüken ve ölçülmesi/hesaplanması çok kolay olmayan bu maliyet kalemleri hele hele uzun yıllara yayıldığı zaman çok ciddi bir yeküne baliğ olmaktadır.

Askeri Harcamaların Değişik Makro-Ekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Mali Açıklar, Dış Borçlar, Enflasyon ve İstihdam

Savaş ve büyük çaplı silahlı çatışmalar çok büyük maddi kaynakları yutan, pahalı operasyonlardır. Mesela, 2019 yazında Suriye’de askeri operasyonların hızla devam ettiği sırada operasyonların yüksek maliyetinden bahseden Cumhurbaşkanı Erdoğan şu açıklamayı yapmıştır:

Teröre karşı bu denli büyük bir mücadeleyi veriyoruz. Bu mücadelede biz leblebi çekirdek mi kullanıyoruz? Ne kullandığımızı anlıyorsunuz değil mi? Bunun bir maliyeti yok mu? Var, ama bunu yapmak zorundayız. Niye? Milletimizin huzuru için yapmak zorundayız. PKK’ya karşı, PYD’ye, YPG’ye, DEAŞ’a, FETÖ’ye karşı bu mücadeleyi veriyoruz, vereceğiz.⁽¹³⁴⁾

Aynı yılın sonlarında *Türkgün* gazetesine bir mülakat veren MHP genel başkanı Devlet Bahçeli, “Ekonomide spekülasyon yapanlar ne kurşunun, ne bombanın maliyetini bilenlerdir. Bunlar boş boş konuşmaktadır” diye başladıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır:

Fırtına obüsleri bir saatte yaklaşık 240-250 mermi atabiliyorlar. Obüsler günde iki saat kullanılıyor, bu da ortalama 500 obüs mermisinin kullanıldığı anlamına geliyor. Bu mermilerin ortalama fiyatı 1000 dolar. Günde 500 mermi 500 bin dolar eder. Tek bir fırtına obüsünün sadece atıştaki mermi maliyeti yılda 50 milyon dolara yaklaşıyor. Bir harekatta 100 obüs topu kullanıldığını düşünürsek yılda sadece 5 milyar dolar obüs maliyeti karşımıza çıkar. Bir savaş uçağının attığı sıradan bir bombanın fiyatı 2500 dolar. Bir F-16’nın hiç ateş açmadan bir saat havada uçuşmasının maliyeti 14 bin dolar. Sadece Zeytin Dalı Harekatı’nın ilk gününde uçan savaş uçaklarımızın yakıt bedeli 1 milyon dolar.⁽¹³⁵⁾

(134) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49227915>

(135) <https://www.turkgun.com/mhp-lideri-bahceli-noktayi-koydu-o-konu-kapandi-haber-110699>

The high military expenditures expose many developing countries to increasing fiscal deficits due to excessive public expenditures. A study in which the effect of defence expenditures on budget deficits was studied using the data of 22 OECD countries between 2000-2017 with the Panel Data Analysis method showed that a 1% increase in defence expenditures caused an increase of approximately 0.43% in budget deficits.⁽¹³⁶⁾ Other findings on the subject show that military expenditures increase foreign debt, cause growth to decline, and military expenditures increase public debt because it is an import-intense area.⁽¹³⁷⁾ At the same time, since most of the developing countries cannot collect enough taxes due to serious problems in the tax system, increases in defence expenditures in such countries often mean an increase in domestic and foreign borrowing. Continuous borrowing and rescheduling of external debt can place a serious burden on the country, especially when it widens fiscal deficits in the long run, which causes debts to rise excessively.⁽¹³⁸⁾

The empirical results of a study analysing the relationship between defence expenditures and economic development in the context of 35 arms importing countries from the Middle East, North Africa, South and East Asia, Latin America, Europe and sub-Saharan Africa show that military expenditures significantly increase the external debt burden of countries.⁽¹³⁹⁾ According to the research results, this relationship is less pronounced in upper and upper-middle income countries; however, military spending suppressed economic growth in all Middle East, North African and Latin American countries and in all sub-samples.

In a study conducted by Erdal Tanas Karagöl in the context of Turkey, the causal relationship between defence expenditures and foreign debt and economic growth was analysed.⁽¹⁴⁰⁾ The results show that it increased defence expenditures both in the long run and in the short run. Again, in a study by Karagöl, the relationship between foreign debt, defence expenditures and GNP in Turkey in the period of 1960-2002

Askeri harcamaların yüksekliği, gelişmekte olan birçok ülkeyi aşırı kamu harcamaları nedeniyle artan mali açıklar ile karşı karşıya bırakmaktadır. Seçilmiş 22 OECD ülkesinin 2000-2017 yılı verileri kullanılarak savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkisi olup olmadığının Panel Veri Analizi yöntemi ile etüd edildiği bir çalışma, savunma harcamalarındaki yüzde 1 düzeyindeki bir artışın, bütçe açıklarında yaklaşık yüzde 0.43 oranında artışa sebep olduğunu göstermiştir.⁽¹³⁶⁾ Konuyla ilgili başka bulgular, askeri harcamaların dış borcu artırdığını, büyümenin azalmasına yol açtığını, ayrıca askeri harcamaların ithalat yoğun olduğu için kamu borcunu artırdığını göstermektedir.⁽¹³⁷⁾ Aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda vergi sisteminde var olan ciddi sorunlar nedeniyle yeterli düzeyde vergi tahsilatı yapılmadığından, bu tür ülkelerde savunma harcamalarında meydana gelen genişlemeler çoğunlukla iç ve dış borçlanmada artış anlamına da gelmektedir. Sürekli borçlanma ve dış borçların yeniden planlanması, özellikle uzun vadede mali açıkları genişlettiğinde ve bu da borçların aşırı yükselmesine neden olduğunda ülkeye ciddi bir yük getirebilmektedir.⁽¹³⁸⁾

Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güney ve Doğu Asya, Latin Amerika, Avrupa ve sahra-altı Afrika bölgelerinden silah ithalatçısı 35 ülke bağlamında savunma harcamaları ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkilerin analiz edildiği bir çalışmanın ulaştığı ampirik sonuçlar askeri harcamaların ülkelerin dış borç yükünü belirgin şekilde yükselttiğini göstermektedir.⁽¹³⁹⁾ Araştırma sonuçlarına göre, üst ve üst orta gelir grubundaki ülkelerde bu ilişki daha az belirgindir; ancak Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin tamamında ve tüm alt örneklerde askeri harcamaların ekonomik büyümeyi baskıladığı görülmüştür.

Türkiye bağlamında Erdal Tanas Karagöl tarafından yapılan bir çalışmada savunma harcamaları ile dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkisi araştırılmıştır.⁽¹⁴⁰⁾ Sonuçlar, hem uzun dönemde hem de kısa dönemde savunma harcamalarını büyüttüğünü göstermektedir. Yine Karagöl tarafından yapılan bir çalışmada 1960-

(136) Şaban Ertekin (2020), "Savunma Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Oecd Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi," *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No. 41, Denizli, pp. 460-474.

(137) Nikolaidou, Eftychia (2016), "The Role of Military Expenditure and Arms Imports in The Greek Debt Crisis", *The Economics of Peace and Security Journal*, Volume: 11, Issue: 1, s. 18-27; p. 19

(138) Muhammad Azam and Yi Feng (2017), "Does Military Expenditure Increase External Debt? Evidence From Asia", *Defence and Peace Economics*, Volume: 28, Issue: 5, (pp. 550-567), p. 551

(139) Lubna Khan, Imtiaz Arif and Sundus Waqar (2020), "The Impact of Military Expenditure on External Debt: The Case of 35 Arms Importing Countries", *Defence and Peace Economics*, DOI: <https://doi.org/10.1080/10242694.2020.1723239>

(140) Erdal Tanas Karagöl (2005), "Defence Expenditures and External Debt in Turkey" *Defence and Peace Economics*, Volume: 16, Issue: 2, pp. 117-125.

(136) Şaban Ertekin (2020), "Savunma Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Oecd Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi," *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 460-474.

(137) Nikolaidou, Eftychia (2016), "The Role of Military Expenditure and Arms Imports in The Greek Debt Crisis", *The Economics of Peace and Security Journal*, Volume: 11, Issue: 1, s. 18-27; s. 19

(138) Muhammad Azam ve Yi Feng (2017), "Does Military Expenditure Increase External Debt? Evidence From Asia", *Defence and Peace Economics*, Volume: 28, Issue: 5, (s. 550-567), s. 551

(139) Lubna Khan, Imtiaz Arif ve Sundus Waqar (2020), "The Impact of Military Expenditure on External Debt: The Case of 35 Arms Importing Countries", *Defence and Peace Economics*, DOI: <https://doi.org/10.1080/10242694.2020.1723239>

(140) Erdal Tanas Karagöl (2005), "Defence Expenditures and External Debt in Turkey" *Defence and Peace Economics*, Volume: 16, Issue: 2, s. 117-125.

was assessed with a time series. The study shows that defence expenditures have an increasing effect on the external debt stock.⁽¹⁴¹⁾ The findings of another study, in which military expenditures in Iran, Egypt and Turkey were analysed comparatively between 1990 and 2019, revealed that military expenditures increased foreign debts in all three countries in the said period.⁽¹⁴²⁾ Another study on the same subject has concluded that military expenditures in Turkey negatively affect the level of per capita income in the long run.⁽¹⁴³⁾ According to another study investigating Turkey's defence expenditures in the 1970-2008 period, the increase in military expenditures both suppresses growth and widens income inequality. While the increase in economic growth and social transfer expenditures corrects income inequality, it has been empirically determined that the increase in defence expenditures has distorting features in income distribution.⁽¹⁴⁴⁾

Studies show that there is a relationship between defence expenditures and inflation at both macro and micro levels in Turkey, and military expenditures increase inflation in both the long and short term.⁽¹⁴⁵⁾ The results of the Panel Regression Analysis, which examines the effect of defence and other types of expenditure on GDP in underdeveloped countries, a 1% increase in defence expenditures increases GDP by 0.17%; a 1% increase in other public expenditures increases GDP by 0.53%. Defence expenditures also have a positive effect on GDP in underdeveloped countries. However, in this country group, other types of expenditure are more efficient than defence expenditures.⁽¹⁴⁶⁾

According to the results, a 1% increase in the defence expenditures of developed countries increases the GDP by 0.09%. A 1% increase in public expenditures excluding defence increases GDP by 0.63%. The increase in defence expenditures has a positive effect on growth, but it has been concluded that the budget allocated to defence expenditures is less efficient than expenditures in alternative areas.⁽¹⁴⁷⁾

2002 döneminde Türkiye'de dış borç, savunma harcamaları ve GSMH arasındaki ilişki zaman serisi ile değerlendirilmiştir. Çalışma, savunma harcamalarının dış borç stoğunu arttırıcı bir etki oluşturduğunu göstermektedir.⁽¹⁴¹⁾ 1990-2019 arasındaki dönemde İran, Mısır ve Türkiye'deki askeri harcamaların mukayeseli olarak analiz edildiği bir başka çalışmanın bulguları, sözkonusu dönemde her üç ülkede de askeri harcamaların dış borçları arttırdığını ortaya koymuştur.⁽¹⁴²⁾ Aynı konuyla ilgili olarak yapılan bir başka çalışma, Türkiye'de askeri harcamaların uzun dönemde kişi başı milli gelir düzeyini negatif yönde etkilemekte olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁽¹⁴³⁾ Türkiye'nin 1970-2008 dönemindeki savunma harcamalarının araştırıldığı bir başka çalışmaya göre, askeri harcamaların artması hem büyümeyi baskılamakta hem de gelir eşitsizliğini büyötmektedir. Buna göre, ekonomik büyüme ve sosyal transfer harcamalarının artması gelir eşitsizliğini düzeltirken, savunma harcamalarındaki artışın gelir dağılımını bozucu özelliklerinin olduğu ampirik olarak tespit edilmiştir.⁽¹⁴⁴⁾

Yapılan araştırmalar, Türkiye'de hem makro hem de mikro düzeyde savunma harcamaları ile enflasyon arasında ilişki olduğunu, askeri harcamaların hem uzun hem de kısa dönemde enflasyon arttırdığını göstermektedir.⁽¹⁴⁵⁾ Az gelişmiş ülkelerde savunma ve diğer harcama türlerinin GSYH üzerindeki etkisinin incelendiği Panel Regresyon Analizi sonuçlarına göre Savunma harcamalarındaki yüzde 1'lik artış GSYH'yı yüzde 0.17 oranında arttırırken; diğer kamu harcamalarındaki yüzde 1'lik artış GSYH'yı yüzde 0.53 oranında arttırmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde de savunma harcamaları GSYH üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Fakat bu ülke grubunda da diğer harcama türleri, savunma harcamalarına göre daha verimlidir.⁽¹⁴⁶⁾

Elde edilen sonuçlara göre gelişmiş ülkelerin savunma harcamalarındaki yüzde 1'lik artış, GSYH'yı yüzde 0.09 oranında arttırmaktadır. Savunma dışındaki kamu harcamalarındaki yüzde 1'lik artış ise GSYH'yı yüzde 0.63 oranında arttırmaktadır. Savunma harcamalarındaki artış, büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir fakat savunma har-

(141) Erdal Tanas Karagöl (2005), "The Relationship between External Debt, Defence Expenditures and GNP Revisited: The Case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, Volume: 17, Issue: 1, p. 47-57.

(142) Mentioned by: Suat Şentürk (2020), "Dış Borç ve Askeri Harcamalar İlişkisi: Seçilmiş Orta Doğu Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma," *Maliye Araştırmaları Dergisi*, November 2020, 6(3), pp. 93-106

(143) Mehmet Hanefi Topal (2018), "Türkiye'de Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin bir Analizi (1960-2016)," *Maliye Dergisi*, January-June 2018, 174: 175-202

(144) Gül Aksoğan and Adem Yavuz Elveren (2012), "Türkiye'de Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği (1970-2008): Ekonometrik Bir İnceleme," *Sosyo Ekonomi*, 2012-1 (January-June), pp. 263-280

(145) Birol KARAKURT, Suat Hayri ŞENTÜRK, Burak ŞAHİNGÖZ (2018), "Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Analizi," *Maliye Dergisi*, July-December 2018, (175), pp. 154-170

(146) Selahattin Bekmez and M. Akif Destek (2015), "Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi," *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Year:3, Vol:3, No:2, pp. 91-110.

(147) S. Bekmez and M.A. Destek (2015), *ibid*.

(141) Erdal Tanas Karagöl (2005), "The Relationship between External Debt, Defence Expenditures and GNP Revisited: The Case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, Volume: 17, Issue: 1, p. 47-57.

(142) Zikreden: Suat Şentürk (2020), "Dış Borç ve Askeri Harcamalar İlişkisi: Seçilmiş Orta Doğu Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma," *Maliye Araştırmaları Dergisi*, Kasım 2020, 6(3), s. 93-106

(143) Mehmet Hanefi Topal (2018), "Türkiye'de Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin bir Analizi (1960-2016)," *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran 2018, 174: 175-202

(144) Gül Aksoğan ve Adem Yavuz Elveren (2012), "Türkiye'de Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği (1970-2008): Ekonometrik Bir İnceleme," *Sosyo Ekonomi*, 2012-1 (Ocak Haziran), s. 263-280

(145) Birol KARAKURT, Suat Hayri ŞENTÜRK, Burak ŞAHİNGÖZ (2018), "Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Analizi," *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık 2018, (175), s. 154-170

(146) Selahattin Bekmez ve M. Akif Destek (2015), "Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi," *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Cilt:3, Sayı:2, s. 91-110.

According to the results of the fixed effects model, while a 1% increase in defence expenditures in the group of developing countries including Turkey increases GDP by 0.15%; a 1% increase in public expenditures excluding defence expenditures increases growth by 0.49%. In developing countries, defence expenditures affect growth positively and other public expenditures are more efficient than defence expenditures. However, in developing countries, the efficiency of defence expenditures compared to other public expenditures is higher than in developed countries.⁽¹⁴⁸⁾

According to another academic study in which the relationship between general public expenditures and economic growth in the period between 1960 and 2014 in Turkey was analysed within the framework of the ARDL bounds test, a 1% increase in public expenditures increases the GDP by approximately 0.65%; however, a 1% increase in military spending only leads to a 0.19% increase in GDP.⁽¹⁴⁹⁾ Therefore, despite the vital nature of the need for security, it would not be wrong to say that the excessive use of military methods and tools depresses the economy and cause the country to experience other problems.

Again, a study using the ARDL bounds test approach in investigating the relationship between the GNP growth rate, inflation rate, and current account balance to GNP ratio and defence expenditures for Turkey and Israel between 1980 and 2012 found that empirically, the increase in defence expenditures leads to an increase in inflation in the short run.⁽¹⁵⁰⁾ According to this analysis, when the share of defence expenditures in GNP increases by 1%, the economic growth rate decreases by approximately 0.36% in the long run, while inflation increases by 0.30%. Another study on the subject found that a 1% increase in defence expenditures has an increasing effect on inflation by 1.29%.⁽¹⁵¹⁾

camalarına ayrılan bütçenin alternatif alanlardaki harcamalara göre daha az verimli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁽¹⁴⁷⁾

Sabit etkiler modeli sonuçlarına göre, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler grubunda savunma harcamalarındaki yüzde 1'lik artış GSYH'yi yüzde 0.15 oranında arttırırken; savunma harcamaları dışında kalan kamu harcamalarındaki yüzde 1'lik artış, büyümeyi yüzde 0.49 oranında arttırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere de savunma harcamaları, büyümeyi olumlu yönde etkilemekte ve diğer kamu harcamaları, savunma harcamalarına göre daha verimli olmaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkelere, savunma harcamalarının diğer kamu harcamalarına göre verimliliği, gelişmiş ülkelere göre daha fazladır.⁽¹⁴⁸⁾

Türkiye'de 1960-2014 yılları arasındaki dönemde gerçekleşen genel kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile olan ilişkisinin ARDL sınır testi çerçevesinde analiz edildiği bir başka akademik çalışmaya göre, kamu harcamalarındaki yüzde 1'lik bir artış GSYH'yi yaklaşık yüzde 0.65 arttırmakta; ancak askeri harcamalardaki yüzde 1'lik artış GSYH'de yalnızca yüzde 0.19'lık bir artışa yol açmaktadır.⁽¹⁴⁹⁾ Dolayısıyla, güvenlik ihtiyacının hayati özelliğine rağmen, askeri yöntem ve araçların aşırı kullanımı ekonomiyi baskılayarak ülkeyi başka problemlerle karşı karşıya getireceğini söylemek yanlış olmaz.

Yine ARDL sınır testi yaklaşımı ile 1980-2012 arasındaki dönemde Türkiye ve İsrail için GSMH büyüme oranı, enflasyon oranı, cari işlemler dengesinin GSMH'ye oranı ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışma; savunma harcamalarındaki artışın kısa dönemde enflasyonda artışa yol açtığını ampirik olarak göstermiştir.⁽¹⁵⁰⁾ Aynı çalışmadaki analizlere göre, savunma harcamalarının GSMH içindeki payı yüzde 1 arttığında uzun dönemde ekonomik büyüme oranını yaklaşık olarak yüzde 0.36 oranında azalırken, enflasyon yüzde 0.30 nisbetinde yükselmektedir. Konuyla ilgili bir başka araştırma, savunma harcamalarında meydana gelebilecek yüzde 1'lik bir artışın enflasyonda yüzde 1,29 artırıcı bir etkisi olduğu tespitinde bulunmuştur.⁽¹⁵¹⁾

(148) S. Bekmez and M.A. Destek (2015), ibid.

(149) Murat Çetinkaya, Ahmet Turan Çetinkaya and Emre Aksoy (2017), "Askeri Harcamalar Özelinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme ilişkisi," *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ISSN: 2148 - 3043, April 2017, Vol: 17, No: 33, pp. 210-229.

(150) Egemen İpek (2014), "Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı," *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.: 14 - No: 3 (113-126)

(151) Merve Asiloğulları (2020), "Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi (1960-2017)," *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs/May 2020, Cilt/Volume 19/1, Sayı/Issue 37, pp. 125-157.

(147) S. Bekmez ve M.A. Destek (2015), aynı yer

(148) S. Bekmez ve M.A. Destek (2015), aynı yer

(149) Murat Çetinkaya, Ahmet Turan Çetinkaya ve Emre Aksoy (2017), "Askeri Harcamalar Özelinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme ilişkisi," *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ISSN: 2148 - 3043, Nisan 2017, Cilt: 17, Sayı: 33, s. 210-229.

(150) Egemen İpek (2014), "Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı," *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol.: 14 - Sayı/No: 3 (113-126)

(151) Merve Asiloğulları (2020), "Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi (1960-2017)," *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs/May 2020, Cilt/Volume 19/1, Sayı/Issue 37, s. 125-157.

Another study,⁽¹⁵²⁾ in which the relationship between defence expenditures and foreign debts of 25 selected countries⁽¹⁵³⁾ in total was studied within the scope of the 1990-2011 period empirically determined that foreign debts increase as defence expenditures and the number of military personnel increase. Within the scope of the academic literature, there are studies showing that military expenditures negatively affect economic growth,⁽¹⁵⁴⁾ employment,⁽¹⁵⁵⁾ income distribution⁽¹⁵⁶⁾ and resources transferred to health services⁽¹⁵⁷⁾ both in the short and long term.

Turkey's Military Expenditures

In Turkey, there is no legal obligation or custom for security-related institutions to publish their strategic plans and activity reports. It is difficult to follow Turkey's security expenditures, as the budget information sent to the TGNA regarding the security institutions for budget negotiations is also very limited. Having followed the subject for many years, Nurhan Yentürk emphasizes that although the calculations made by NATO and the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) regarding Turkey's military expenditures for many years constitute an important source, these data are insufficient due to the lack of sub-item details.⁽¹⁵⁸⁾

According to the data obtained by Nurhan Yentürk, an expert on Turkey's military and internal security expenditures, military expenditures, which were 19.5 billion liras in 2006, increased to 96 billion liras in 2018. Professor Yentürk includes in the data the expenditures of the Ministry of National Defence (MSB), Gendarmerie General Command (JGK), Coast Guard Command, Undersecretariat of Defence Industry

Toplam 25 seçilmiş ülkenin⁽¹⁵²⁾ savunma harcamaları ile dış borçları arasındaki ilişkinin 1990-2011 dönemi kapsamında etüd edildiği bir başka çalışma,⁽¹⁵³⁾ savunma harcamaları ve askeri personel sayısı arttıkça dış borçların da arttığını ampirik olarak tespit etmiştir. Akademik literatür kapsamında, askeri harcamaların hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi,⁽¹⁵⁴⁾ istihdamı,⁽¹⁵⁵⁾ gelir dağılımını⁽¹⁵⁶⁾ ve sağlık hizmetlerine aktarılan kaynakları⁽¹⁵⁷⁾ negatif şekilde etkilediğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır.

Türkiye'nin Askeri Harcamaları

Türkiye'de güvenlikle ilgili kurumların stratejik planlarını ve faaliyet raporlarını yayınlamasını va'zeden kanuni bir zorunluluk veya teâmul yoktur. Bütçe görüşmeleri için güvenlik kurumlarıyla ilgili olarak TBMM'ye yollanan bütçe bilgileri de çok kısıtlı olduğundan Türkiye'nin güvenlik harcamalarını takip etmek zordur. Konuyu uzun yıllardır takip etmekte olan Prof. Nurhan Yentürk'ün vurguladığı üzere, NATO'nun ve Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) Türkiye'nin askeri harcamalarıyla ilgili olarak uzun yıllardır yaptığı hesaplamaların önemli bir kaynak oluşturmaya rağmen, bu veriler alt kalem detaylarının mevcut olmaması sebebiyle yetersiz kalmaktadır.⁽¹⁵⁸⁾

(152) Nihat Işık and Efe Can Kılınç (2015), "Savunma Harcamaları Dış Borçları Arttırır mı?" *Ekonomik Yaklaşım*, 26(97), pp. 23-44.

(153) Azerbaijan, Botswana, Bulgaria, Brazil, Algeria, China, Armenia, Morocco, India, Iran, Colombia, Lebanon, Egypt, Mauritania, Pakistan, Romania, Russia, Chile, Syria, Tunisia, Turkey, Venezuela, Vietnam, Yemen and the US.

(154) Usman Khalid and Olivier Habimana (2019), "Military Spending and Economic Growth in Turkey: A Wavelet Approach," *Defence and Peace Economics*, DOI: 10.1080/10242694.2019.1664865

(155) Jülide Yıldırım and Selami Sezgin (2001), Military Expenditure and Employment in Turkey, Paper Presented at the Fifth Annual Middlesex University Conference on Economics and Security, Middlesex University, London, 15-16 June 2001.

(156) Seyhan Taş, İbrahim Örnek and Gül Aksoğan (2013), "Türkiye'de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme," *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), pp. 659-682.

(157) In a study in which defense expenditures for the period 2000-2013 in 197 countries and the resources transferred to the health system were examined comparatively, it was concluded that the increase in defense expenditures limited the resources allocated to the health system and that this situation may pose long-term risks for public health. See Fan HongLi, Wei Liu ve Peter C. Coyte (2017), "Do Military Expenditures Crowdout Health Expenditures? Evidence from around the World, 2000-2013," *Defence and Peace Economics*, DOI: 10.1080/10242694.2017.1303303

(158) Nurhan Yentürk (2019), "Türkiye'nin Kamu Güvenlik Harcamalarının Gelişimi Ve Eğitim Harcamaları İle Uzun Dönemli Bir Karşılaştırma," *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı: 105-106, (Temmuz-2019), s. 13-31.

(152) Azerbaijan, Botswana, Bulgaristan, Brezilya, Cezayir, Çin, Ermenistan, Fas, Hindistan, İran, Kolombiya, Lübnan, Mısır, Moritanya, Pakistan, Romanya, Rusya, Şili, Suriye, Tunus, Türkiye, Venezüella, Vietnam, Yemen ve ABD.

(153) Nihat Işık ve Efe Can Kılınç (2015), "Savunma Harcamaları Dış Borçları Arttırır mı?" *Ekonomik Yaklaşım*, 26(97), s. 23-44.

(154) Usman Khalid ve Olivier Habimana (2019), "Military Spending and Economic Growth in Turkey: A Wavelet Approach," *Defence and Peace Economics*, DOI: 10.1080/10242694.2019.1664865

(155) Jülide Yıldırım ve Selami Sezgin (2001), Military Expenditure and Employment in Turkey, Paper Presented at the Fifth Annual Middlesex University Conference on Economics and Security, Middlesex University, London, 15-16 June 2001.

(156) Seyhan Taş, İbrahim Örnek ve Gül Aksoğan (2013), "Türkiye'de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme," *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), s. 659-682.

(157) Toplam 197 ülkede 2000-2013 arası döneme ait savunma harcamaları ile sağlık sistemine aktarılan kaynakların mukayeseli olarak incelendiği bir çalışmada, savunma harcamalarının yükselmesinin sağlık sistemine ayrılan kaynakları sınırlandırdığı ve bu durumun toplum sağlığı için uzun vadeli riskler oluşturabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bkz. Fan HongLi, Wei Liu ve Peter C. Coyte (2017), "Do Military Expenditures Crowdout Health Expenditures? Evidence from around the World, 2000-2013," *Defence and Peace Economics*, DOI: 10.1080/10242694.2017.1303303

(158) Nurhan Yentürk (2019), "Türkiye'nin Kamu Güvenlik Harcamalarının Gelişimi Ve Eğitim Harcamaları İle Uzun Dönemli Bir Karşılaştırma," *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı: 105-106, (Temmuz-2019), s. 13-31.

(SSM), Defence Industry Support Fund (SSDF), Machinery and Chemical Industry Corporation (MKEK), village guards' salaries and weapons, the estimates of the hidden service expenses, including the disguised allowance, the military aids made to the TRNC and the military R&D expenditures within the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK), as well as the foreign loan interest payments received for military purposes, the Turkish Armed Forces Foundation and the pension payments of retired personnel from the armed forces, and he emphasizes that many extra-budgetary expenditures are included in the military expenditures.⁽¹⁵⁹⁾ When the expenditures of all these institutions are combined, the sum of military expenditures, which was 19.5 billion TL in 2006, becomes 96 billion TL in 2018. When the average current exchange rates are converted to dollars, Turkey's total annual security expenditures increase to 13.6 billion dollars in 2006 and 19.92 billion dollars in 2018; this corresponds to an increase of 46.5% on a dollar basis over 12 years. However, in the same period, the Turkish economy grew by about 39% in current exchange rates; that is, the increase in defence expenditures is 7.5 percentage points higher than the increase in the Turkish economy.

According to Yentürk's calculations, while domestic security expenditures were 6.6 billion TL in 2006, they rose to 43.6 billion TL in 2018. While a significant increase in the expenditures of the Ministry of Interior, the National Intelligence Organisation (MİT) and the General Directorate of Security draws attention at first glance, the main reason for this increase is the increase in personnel expenditures and MİT's expenditures. When military expenditures and internal security expenditures are calculated together, the total security expenditures amounted to 26 billion TL in 2006 and 139 billion TL in 2018 at current prices. If these sums are converted into dollars with the average current exchange rate values, the total sum of security expenditures, which was 18.12 billion dollars in 2006, increases to 28.84 billion dollars in 2018 and the rate of increase is 59.12%. However, since the total annual size of the Turkish economy grew by only 39% with current dollar prices in the same period, the increase in security expenditures means that the shares allocated to other public services have decreased.

(159) Nurhan Yentürk (2019), *ibid.*

Türkiye'nin askeri ve iç güvenlik harcamaları üzerine araştırma yapan Prof. Nurhan Yentürk'ün elde ettiği verilere göre, 2006 yılında 19,5 milyar lira olan askeri harcamalar, 2018 yılında 96 milyar liraya çıkmıştır. Prof. Yentürk, Milli Savunma Bakanlığı (MSB), Jandarma Genel Komutanlığı (JGK), Sahil Güvenlik Komutanlığı, Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM), Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF), Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), köy korucularının maaş ve silahları, örtülü ödeneği de içeren gizli hizmet giderleri, KKTC'ye yapılan askeri yardımlar ve TÜBİTAK bünyesindeki askeri ARGE harcamalarının tümünün yanısıra, askeri amaçla alınan dış kredi faiz ödemeleri, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve silahlı kuvvetlerden emekli personelin emeklilik ödemelerinin tahminlerini de verilere dahil etmekte ve askeri harcamaların içinde bütçe dışı bir çok harcamanın yer aldığını vurgulamaktadır.⁽¹⁵⁹⁾ Tüm bu kurumların harcamaları birleştirildiğinde, 2006 yılında 19,5 milyar TL olan askeri harcamaların toplamı 2018 yılında 96 milyar TL olmaktadır. Ortalama cari kurlardan dolara çevrildiğinde, Türkiye'nin yıllık güvenlik harcamaları toplamı 2006 yılında 13.6 milyar dolar, 2018 yılında ise 19.92 milyar dolara çıkmaktadır; bu da 12 yıl zarfında dolar bazında yüzde 46.5 mesabesinde bir artışa tekabül etmektedir. Halbuki aynı dönemde cari kurlarla yapılan hesaplamada Türk ekonomisi yaklaşık yüzde 39 seviyesinde büyümüştür; yani savunma harcamalarındaki artış, Türk ekonomisindeki artıştan 7.5 yüzde puan daha çıkmaktadır.

Yine Prof. Yentürk'ün hesaplamalarına göre iç güvenlik harcamaları 2006 yılında 6,6 milyar TL iken, 2018 yılında 43,6 milyar TL olmuştur. İçişleri Bakanlığı, MİT ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün harcamalarında önemli bir artış dikkat çekerken bu artışın en temel nedeni personel giderlerindeki ve MİT harcamalarındaki artışlardır. Askeri harcamalar ve iç güvenlik harcamaları beraber hesaplandığında, toplam güvenlik harcamalarının cari fiyatlarla 2006'da 26 milyar TL yekunü 2018'de 139 milyar TL olmaktadır. Bu toplamaların ortalama cari kur değerleriyle dolara çevrilmesi durumunda, 2006'da 18.12 milyar dolar olan güvenlik harcamaları toplamı 2018'de 28.84 milyar dolara çıkmakta ve artış oranı yüzde 59.12 olmaktadır. Halbuki, aynı dönemde Türk ekonomisinin toplam yıllık büyüklüğü, cari dolar fiyatlarıyla ancak yüzde 39 büyüdüğüne göre, güvenlik harcamalarındaki artış, başka kamu hizmetlerine ayrılan payların düşmüş olduğu anlamına gelmektedir.

(159) Nurhan Yentürk (2019), *aynı yer.*

On the other hand, the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) data, which does not take into account the expenditures made for internal security services, shows that Turkey's military expenditures have been increasing rapidly, especially after 2015. It is seen that military expenditures, which were at the level of 15.9 billion dollars in 2015 at the current dollar rate, increased every year and reached 19 billion dollars in 2018 and 20.4 billion dollars in 2019.⁽¹⁶⁰⁾ According to SIPRI, Turkey's military expenditures, which have been in a constantly upward trend since 2011,⁽¹⁶¹⁾ decreased by 5% in 2020 to 17.7 billion dollars for the first time.⁽¹⁶²⁾

The current state of affairs shows that Turkey is increasingly resorting to "hard power" in resolving both domestic and regional problems. Excessive use of "hard power" for a country like Turkey, which has insufficient foreign exchange earning capacity and foreign exchange reserves in relation to its economic size, which is crucially dependent on foreign financing resources and export revenues in order to keep its economy alive, and which has a medium-sized and rather fragile economy deprived of self-sufficient energy resources, is a choice which exacerbates economic instability and has a very high alternative cost. At the same time, this state of affairs accelerates the economic contraction process of Turkey, which has been going on since 2013, by disrupting the public financial balances, increasing the budget deficit and inflation, increasing social inequalities and suppressing economic growth. As economic risks and problems increase, it is possible and likely that Turkey will lose the room for manoeuvre and flexibility it needs to protect its vital interests. In this report, we vigorously emphasized the necessity for Turkey to utilise politics in resolving problems at the domestic level. In regional and global conflicts, Turkey's emphasis on diplomacy and "soft power" by avoiding "open conflicts" as much as possible, by establishing cross alliances on a regional and global scale and with "power balancing" approaches would enable it to develop more rational and low-cost solutions.

Öte yandan, iç güvenlik hizmetleri için yapılan harcamaları hesaba katmayan Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Kurumu (SIPRI) verileri, Türkiye'nin askeri harcamalarının özellikle 2015 sonrasında yüksek bir süratle artmakta olduğunu göstermektedir. Cari dolar kuru üzerinden 2015 yılında 15,9 milyar dolar düzeyinde olan askeri harcamaların, her yıl artarak 2018'de 19 milyar dolara, 2019'da ise 20.4 milyar dolara ulaştığını görülmektedir.⁽¹⁶⁰⁾ SIPRI'ye göre 2011'den itibaren sürekli artış trendinde olan Türkiye'nin askeri harcamaları,⁽¹⁶¹⁾ ilk defa, 2020 yılında yüzde 5 düşüşle 17.7 milyar dolara gerilemiştir.⁽¹⁶²⁾

Mevcut tablo, Türkiye'nin gerek ulusal gerekse bölgesel sorunların çözümünde "sert güç"e (hard power) gittikçe daha çok başvurduğu anlamına gelmektedir. Türkiye gibi ekonomik büyüklüğüne nisbetle döviz kazanma kapasitesi ve döviz rezervleri yetersiz, ekonomisini ayakta tutabilmek için yurtdışı finansman kaynaklarına ve ihracat gelirlerine hayati derecede bağımlı, kendine yetecek enerji kaynaklarından mahrum orta büyüklükte ve epey kırılgan bir ekonomisi olan bir ülke için aşırı "sert güç" kullanımı makro-ekonomik istikrarsızlığı besleyecek ve alternatif maliyeti çok yüksek bir tercihtir. Bu tablo, aynı zamanda kamu mali dengelerini bozma, bütçe açığını ve enflasyonu yükseltme, sosyal eşitsizlikleri arttırma ve ekonomik büyümeyi baskılama yoluyla Türkiye'nin 2013'den beri devam eden ekonomik daralma sürecini hızlandırmaktadır. Ekonomik riskler ve sorunlar arttıkça, Türkiye'nin hayati çıkarlarını korumak için ihtiyaç duyduğu manevra alanını ve esneklik kabiliyetini kaybetmesi de mümkün ve muhtemeldir. Türkiye'nin ulusal düzeydeki sorunların çözümünde siyaseti öne çıkarması zarureti bu metinde ısrarla vurguladık. Bölgesel ve küresel düzeydeki ihtilaflarda ise Türkiye'nin "açık çatışma"lardan mümkün olduğunca kaçınıp bölgesel ve küresel çapta çarpraz ittifaklar kurarak ve "güç dengeleme" yaklaşımlarıyla diplomasiyi ve "yumuşak güç"ü daha çok öne çıkarması daha akılcı ve düşük maliyetli çözümler geliştirmesini sağlayabilecektir.

(160) <https://www.sipri.org/databases/milex>

(161) According to SIPRI, Turkey's military spending increased by 77 percent between 2011 and 2019. However, the Turkish economy did not grow in dollar terms during this period, and Turkey's total national income, which was 838.76 billion dollars in 2011, decreased to 761.42 billion dollars in 2019. The rapid growth of security expenditures in an economy shrinking in dollar terms may mean that alarm bells are ringing in terms of Turkey's long-term growth potential.

(162) <https://www.dw.com/tr/sipri-t%C3%BCrkiyenin-askeri-harcamalar%C4%B1-177-milyar-dolara-geriledi/a-57334191>

(160) <https://www.sipri.org/databases/milex>

(161) SIPRI'ye göre Türkiye'nin askeri harcamaları 2011-2019 arasındaki dönemde yüzde 77 oranında artmıştır. Halbuki, bu aralıkta Türk ekonomisi dolar bazında büyümemiş, Türkiye'nin 2011'de 838.76 milyar dolar seviyesinde olan toplam milli geliri 2019'da 761.42 milyar dolara gerilemiştir. Dolar bazında küçülen bir ekonomide güvenlik harcamalarının bu denli hızlı büyümesi, Türkiye'nin uzun vadeli büyüme potansiyeli açısından tehlike çanlarının çaldığı anlamına gelebilir.

(162) <https://www.dw.com/tr/sipri-t%C3%BCrkiyenin-askeri-harcamalar%C4%B1-177-milyar-dolara-geriledi/a-57334191>

What Is the Economic Cost of Armed Conflicts to Turkey?

Various figures have been mentioned at different times regarding the cost of the ongoing conflicts between the Turkish security forces and PKK militants since 1984 to Turkey. For example, speaking on the subject in 2007, the Speaker of the Turkish Grand National Assembly, Köksal Toptan, uttered the figure of 250 billion dollars regarding the cost of armed conflicts to Turkey.⁽¹⁶³⁾ Government spokesman Cemil Çiçek would say in a statement the following year, “The damage incurred to Turkey by PKK terrorism is over \$300 billion”.⁽¹⁶⁴⁾ Minister Faruk Çelik, on the other hand, stated in September 2011 that “the cost of PKK terrorism to the country” amounted to 400 billion dollars.⁽¹⁶⁵⁾

Then Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan, in discussing the resolution process in 2013, would mention the figure of 300 billion dollars and state the following:

One of the most important results of the solution process will definitely be economic indicators and results. According to one calculation, the cost of terrorism to Turkey in the last 29 years is approximately 300 billion dollars. There is a very serious amount of money spent on the fight against terrorism. There are investments that cannot be made as a result of this expenditure. There are roads, schools, hospitals, dams that are destroyed. There are closed shutters, uncultivated fields. In other words, while terror targeted lives, it also targeted property, the economy, and imposed heavy bills on the economy, just like the lives it took. Hopefully, with the solution process we are going through, we will start a new period, a new process that will be the lifeblood of the economy as much as we save lives from the threat.⁽¹⁶⁶⁾

Turkish Aeronautical Association (THK) University Rector Professor Ünsal Ban would also use the following expressions regarding the “economic aspect of terrorism” in 2013:

Cost calculations of terrorism differ due to the differences in the calculation of indirect costs and the fact that the Prime Ministry’s disguised expenditures and the National Intelligence Agency’s expenditures data cannot be included in the cost calculations. According to various sources, the direct economic cost of terrorism since 1984 ranges from \$65 to \$350 billion. Two types of costs, indirect and direct, need to be calculated. From this point of view, 300-400 billion dollars of expenditure includes the direct costs allocated from the state budget.⁽¹⁶⁷⁾

(163) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/25-soruda-baris-zamani-22882689>

(164) <https://www.ihh.com.tr/haber-pkk-terorunun-ulkeye-maliyeti-300-milyar-dolar-29241/>

(165) <https://t24.com.tr/yazarlar/erdal-guven/terorle-mucadelede-maliyet-guncellendi,6484>

(166) <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-yuzde-6lik-faiz-yukse-413790>

(167) <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/terore-350-milyar-dolar-23436230>

Silahlı Çatışmaların Türkiye’ye Ekonomik Maliyeti Ne Oldu?

1984’den beri Türk güvenlik güçleri ile PKK militanları arasında devam eden çatışmaların ülkeye maliyetiyle ilgili olarak değişik zamanlarda çok değişik rakamlar telaffuz edilmiştir. Meselâ, 2007 yılında konuyla ilgili konuşan dönemin TBMM başkanı Köksal Toptan silahlı çatışmaların Türkiye’ye maliyetiyle ilgili olarak 250 milyar dolar olarak rakamını telaffuz etmişti.⁽¹⁶³⁾ Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek ise, ertesi yıl yaptığı açıklamada “PKK terörünün Türkiye’ye verdiği zarar 300 milyar doların üzerindedir” diyecekti.⁽¹⁶⁴⁾ Bakan Faruk Çelik ise Eylül 2011’de “PKK terörünün ülkeye maliyeti”ni 400 milyar dolar olarak ifade etmişti.⁽¹⁶⁵⁾

Dönemin başbakanı R. Tayyip Erdoğan 2013’da, Çözüm Süreci ile ilgili açıklamaları kapsamında 300 milyar dolar maliyet rakamını telaffuz ederek şunları söyleyecekti:

Çözüm sürecinin en önemli sonuçlarından biri de kesinlikle ekonomik göstergeler, ekonomik neticeler olacaktır. Yapılan bir hesaplama göre, terörün Türkiye’ye son 29 yıldaki maliyeti yaklaşık 300 milyar dolardır. Terörle mücadeleye harcanan çok ciddi bir maliyet var. Yapılamayan yatırımlar var. Tahrip edilen yollar, okullar, hastaneler, barajlar var. Kapanan kepenkler, ekilmeyen tarlalar var. Yani, terör, bir yandan canları hedef alırken, bir yandan da malı, ekonomiyi hedef aldı ve tıpkı aldığı canlar gibi ekonomiye de ağır faturalar yükledi. İnşallah, içinden geçtiğimiz çözüm süreciyle birlikte canları tehditten kurtardığımız kadar, ekonomiye de can suyu olacak yeni bir dönemi, yeni bir süreci başlatmış olacağız.⁽¹⁶⁶⁾

Türk Hava Kurumu (THK) Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ünsal Ban da, yine 2013’de “terörün ekonomik boyutu” ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanacaktı:

Dolaylı maliyetlerin hesaplamasındaki farklılıklar ve Başbakanlık örtülü ödenek ile Milli İstihbarat Teşkilatı harcamaları verilerinin, maliyet hesaplarına dahil edilememesi nedeniyle, terör maliyet hesapları farklılık gösteriyor. Farklı kaynaklara göre, terörün 1984’ten bu yana doğrudan ekonomik maliyeti, 65 ile 350 milyar dolar arasında değişiyor. Dolaylı ve doğrudan iki tür maliyetin hesaplanması gerekiyor. Bu açıdan bakıldığında 300-400 milyar dolarlık harcama devlet bütçesinden ayrılan doğrudan maliyetleri kapsıyor.⁽¹⁶⁷⁾

(163) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/25-soruda-baris-zamani-22882689>

(164) <https://www.ihh.com.tr/haber-pkk-terorunun-ulkeye-maliyeti-300-milyar-dolar-29241/>

(165) <https://t24.com.tr/yazarlar/erdal-guven/terorle-mucadelede-maliyet-guncellendi,6484>

(166) <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-yuzde-6lik-faiz-yukse-413790>

(167) <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/terore-350-milyar-dolar-23436230>

Commenting on this issue at the beginning of 2016, Associate Professor Ufuk Tutan of Yaşar University's Department of Economics pointed out that the annual average cost of armed conflicts that have been going on for 30 years is approximately 40 billion dollars:

While examining the negative effects of terrorism on the Turkish economy, and while taking into account the deepening and never-ending global recession in recent years, it is necessary to look at other factors such as tourism revenues, foreign exchange flows into the country, and foreign investments. The number of foreign tourists, which slowed down with the Russian crisis, came to a standstill with these successive terrorist incidents. It should be considered that this will affect not only hoteliers but also other tradesmen groups all over the country. One third of our tourism revenues, which amount to US\$ 30 billion annually, are likely to melt, which amounts to US\$ 10 billion. In addition, the multiplier effect of this on our economy on tradesmen is 25 billion USD, and the total impact on our economy from this area is 35 billion.⁽¹⁶⁸⁾

As we see, there are quite a few different figures mentioned on this particular subject. Numan Kurtulmuş, a member of the ruling party and former government spokesman, would update the cost, which was announced as 620 billion dollars in 2013⁽¹⁶⁹⁾ and 1.5 trillion dollars in 2018,⁽¹⁷⁰⁾ to 2 trillion dollars in 2019. Kurtulmuş stated; “We researched this for a month, and in current figures, PKK’s terrorism costs Turkey \$2 trillion. In other words, this means the destruction of Turkey for 2.5 years”.⁽¹⁷¹⁾ Making a statement on the same issue, former Prime Minister Binali Yıldırım also announced the losses caused by armed conflicts in 2019 to be 1.5 trillion dollars.⁽¹⁷²⁾

Political Stability Analyst Serdar Sement, speaking to Sabah newspaper in 2018, stated that “PKK’s human, political, economic and legal costs to Turkey are enormous” and said, “If we look only at public expenditures, our national income has been reduced by 1.5% in the last 20 years. There is a loss of 10-12 billion dollars every year for 20 years from our national income, which is 750-800 billion dollars today” claiming that the cost of the conflict for Turkey in the last 20 years was around 240 billion dollars.⁽¹⁷³⁾ Journalist Zülfikar Doğan also calculated the economic cost of ending the Resolution Process as 55 billion dollars for the summer of 2015 alone.⁽¹⁷⁴⁾

Yaşar Üniversitesi ekonomi bölümünden Doç. Ufuk Tutan 2016 başında bu konuyu yorumlarken 30 yıldır devam eden silahlı çatışmaların yıllık ortalama maliyetinin yaklaşık 40 milyar dolar olduğuna işaret etmiştir:

Terörün Türk ekonomisine verdiği olumsuz etkileri incelerken son yıllarda derinleşen ve bitmek bitmeyen küresel durgunluğu da göz önüne alırken turizm gelirleri, ülke içine olan döviz akışı, yabancı yatırımlar gibi diğer etkenlere de bakmak gerekiyor. Rusya krizi ile yavaşlayan yabancı turist sayısının bu arda ardına gelen terör olayları ile durma noktasına gelmesi; sadece otelcileri değil ülkenin dört bir yanındaki diğer esnaf gruplarını da etkileyeceği hesaplanmalıdır. Yıllık 30 milyar ABD dolarını bulan turizm gelirlerimizin üçte birinin erime ihtimali bulunmaktadır ki bu yaklaşık 10 milyar ABD doları etmektedir. Ayrıca, bunun esnaf üzerinde ekonomimize çarpan etkisinin 25 milyar ABD doları etmesi ile ekonomimize bu alandan toplam etkisinin 35 milyara ulaşması söz konusudur.⁽¹⁶⁸⁾

Görüldüğü gibi, konu hakkında birbirinden epey değişik rakamlar konuşulmaktadır. İktidar partisi mensuplarından ve eski hükümet sözcüsü Numan Kurtulmuş, 2013’de 620 milyar dolar,⁽¹⁶⁹⁾ ise 2018’de 1.5 trilyon dolar olarak açıkladığı maliyeti⁽¹⁷⁰⁾ 2019’da 2 trilyon dolar olarak güncelleyecek, “Bunun bir ay çalışmasını yaptık, bugünkü rakamlarla söylersek PKK terörünün Türkiye’ye maliyeti 2 trilyon dolardır. Yani bu Türkiye’nin 2.5 yılının yok edilmesi demektir” diyecekti.⁽¹⁷¹⁾ Aynı konuda bir açıklama yapan eski başbakan Binali Yıldırım da 2019’de silahlı çatışmaların yol açtığı kayıpları 1.5 trilyon dolar olarak açıklamıştı.⁽¹⁷²⁾

Yine 2018’de Sabah gazetesine konuşan “Siyasi İstikrar Analisti” Serdar Sement, “PKK’nın Türkiye’ye insani, siyasi, ekonomik ve hukuki maliyetlerinin muazzam derece fazla” olduğunu ifade ile, “Sadece kamu harcamalarını baz alırsak 20 yılda milli gelirimizi yüzde 1.5 geriye düşürdü. Bugün 750-800 milyar dolar olan milli gelirimizden 20 yıl boyunca sadece her yıl olmak üzere 10-12 milyar dolar kayıplar söz konusu” diyerek çatışmaların Türkiye’ye son 20 yıllık maliyetinin 240 milyar dolar civarında olduğunu iddia etmişti.⁽¹⁷³⁾ Gazeteci Zülfikar Doğan da, Çözüm Süreci’nin sona ermesinin sadece 2015 yazındaki ekonomik maliyetini toplam 55 milyar dolar olarak hesaplamaktaydı.⁽¹⁷⁴⁾

(168) <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/30-yilda-terorun-turkiyeye-maliyeti-239602.html>

(169) <http://www.rotabursa.com/haber/siyaset/terorun-turkiyeye-maliyeti-620-milyar-dolar/3458.html>

(170) <https://www.hurriyet.com.tr/bakan-kurtulmus-terorun-turkiyeye-maliyeti-1-40866951>

(171) <https://tr.sputniknews.com/20191013/kurtulmus-pkk-terorunun-turkiyeye-maliyeti-2-trilyon-dolardir-1040384740.html>

(172) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiyeyi-geri-birakmak-icin-pkk-feto-ve-deasi-kullaniyorlar,GKQ22Kh4gkulMq9Xn6BNw>

(173) <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/06/05/pkknin-20-yilda-turkiyeye-zarari-240-milyar-dolar>

(174) <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2015/08/turkey-kurds-pkk-peace-process-bill-for-ending.html>

(168) <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/30-yilda-terorun-turkiyeye-maliyeti-239602.html>

(169) <http://www.rotabursa.com/haber/siyaset/terorun-turkiyeye-maliyeti-620-milyar-dolar/3458.html>

(170) <https://www.hurriyet.com.tr/bakan-kurtulmus-terorun-turkiyeye-maliyeti-1-40866951>

(171) <https://tr.sputniknews.com/20191013/kurtulmus-pkk-terorunun-turkiyeye-maliyeti-2-trilyon-dolardir-1040384740.html>

(172) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiyeyi-geri-birakmak-icin-pkk-feto-ve-deasi-kullaniyorlar,GKQ22Kh4gkulMq9Xn6BNw>

(173) <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/06/05/pkknin-20-yilda-turkiyeye-zarari-240-milyar-dolar>

(174) <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2015/08/turkey-kurds-pkk-peace-process-bill-for-ending.html>

Academic studies on the economic cost of armed conflict to Turkey in the context of the PKK are quite limited. One of these exceptional studies belongs to Professor Servet Mutlu from Başkent University. In his study titled “The Economic Cost of Separatist PKK Terrorism” published in 2008, Mutlu calculated the “direct costs” as 53.95 billion dollars (in 2005 figures) for the period 1984-2005, and the “direct costs” until the end of 2008 was estimated to be approximately 75 billion dollars.⁽¹⁷⁵⁾

According to Servet Mutlu, the costs of armed conflicts have a significant role in the formation of “budget deficits, which increased gradually in the 1990s and started to decrease towards the mid-2000s”. This contribution, which varies depending on the year, varies between 8% and 14% in most years according to Mutlu, and its average is around 10%. According to the same study, the direct cost of terrorism was 63.57 billion dollars at the end of 2005. The additional direct cost of security spending alone was \$32.01 billion at the end of 2005. Mutlu estimates the loss of production in conflict zones (including the estimated multiplier effect) as \$15.10 billion by the end of 2005. The “resettlement” costs of the burned and evacuated villages, on the other hand, amount to 1.095 billion dollars at 2005 prices. According to this study, the indirect costs of conflicts were 1.5 times the direct costs; Mutlu calculated the indirect costs for the 1984-2005 period as \$95,505 billion. Mutlu’s calculations show the total economic cost of armed conflict to Turkey was \$159,175 billion. Estimating for the period up to April 2008, according to Mutlu, the total cost rose to approximately \$75 billion at the end of April 2008 (at 2005 prices).

The aforementioned research of Servet Mutlu states that increasing security expenditures significantly increased the consolidated budget deficit, especially between 1990-2005. The share of security and defence expenditures, which was 14.17% in 1999, declined to 7.79% in 2004 as the conflict subsided. However, with the escalation of conflicts, it rose to 24.55% in 2005. Accordingly, the research estimates that security expenditures increased by 39 billion dollars only within the scope of the conflict with the PKK alone.

PKK bağlamında silahlı çatışmaların Türkiye’ye ekonomik maliyeti konusunda akademik çalışmalar epey sınırlı durumdadır. Bu istisnai çalışmalardan birisi, Başkent Üniversitesi’nden Prof. Servet Mutlu’ya aittir. Prof. Mutlu 2008’de yayınlanan “Ayrılıkçı PKK Terörünün Ekonomik Maliyeti” başlıklı çalışmasında 1984-2005 dönemi itibarıyla, “doğrudan maliyetleri” (2005 rakamlarıyla) 53,95 milyar dolar olarak hesaplamış, 2008 sonuna kadarki “doğrudan maliyetler”i ise yaklaşık 75 milyar dolar olarak tahmin etmiştir.⁽¹⁷⁵⁾

Servet Mutlu’ya göre, silahlı çatışmaların doğurduğu maliyetlerin “1990’larda gittikçe artan ve 2000’lerin ortalarına doğru azalmaya başlayan bütçe açıkları”nın oluşumunda ciddi payı vardır. Yıllara bağlı olarak değişkenlik gösteren bu katkı, Prof. Mutlu’ya göre çoğu yıllar yüzde 8 ilâ yüzde 14 arasında oynamıştır ve ortalamasının yaklaşık yüzde 10 civarında olduğu söylenebilir. Terörün doğrudan maliyeti ise, yine aynı çalışmaya göre, 2005 yılı sonu itibarıyla 63,57 milyar dolar olmuştur. Sadece güvenlik harcamalarının yol açtığı ek doğrudan maliyet, 2005 sonu itibarıyla 32.01 milyar dolar dır. Prof. Mutlu çatışma bölgelerindeki üretim kaybını (tahmini çarpan etkisi de dahil olmak üzere) 2005 sonu itibarıyla 15,10 milyar dolar olarak hesap etmektedir. Yakılan ve boşaltılan köylerle ilgili “yeniden iskân” maliyetleri ise yine 2005 fiyatlarıyla 1,095 milyar dolar tutmaktadır. Bu araştırmaya göre çatışmaların dolaylı maliyeti, doğrudan maliyetlerin 1.5 katını buldu; Prof. Mutlu 1984-2005 dönemindeki dolaylı maliyetleri 95,505 milyar dolar olarak hesapladı. Böylelikle, Prof. Mutlu’nun hesaplamasına göre silahlı çatışmaların Türkiye’ye toplam ekonomik maliyeti 159,175 milyar dolar oldu. Nisan 2008’e kadar olan dönem için de tahminde bulunan Prof. Mutlu’ya göre toplam maliyet Nisan 2008 sonunda (2005 yılı fiyatlarıyla) yaklaşık 75 milyar dolara yükseldi.

Servet Mutlu’nun sözkonusu araştırmasına göre, artan güvenlik harcamaları özellikle 1990-2005 arasında konsolide bütçe açığına hatırı sayılır ölçüde büyüttü. Güvenlik/savunma harcamalarının 1999’da yüzde 14.17 olan payı, çatışmaların azalmasıyla 2004’de yüzde 7.79’a kadar geriledi. Ancak çatışmaların tırmanmasıyla tırmanmasıyla 2005 yılında yüzde 24.55’e yükseldi. Yine buna bağlı olarak araştırmada güvenlik harcamalarının sadece PKK çatışmaları kapsamında 39 milyar dolar yükseldiği tahmin edildi.

(175) Servet Mutlu (2008), “Ayrılıkçı PKK Terörünün Ekonomik Maliyeti,” 21. Yüzyıl, April-May-June 2008, pp. 63-86. For an expanded version in English, see:
- Servet Mutlu (2011), “The Economic Cost of Civil Conflict in Turkey,” *Middle Eastern Studies*, 47:1, 63-80, DOI: 10.1080/00263200903378675

(175) Servet Mutlu (2008), “Ayrılıkçı PKK Terörünün Ekonomik Maliyeti,” 21. Yüzyıl, Nisan/Mayıs/Haziran 2008, s. 63-86. Prof. Mutlu aynı çalışmanın kısmen genişletilmiş İngilizce bir versiyonunu da yayınlamıştır, bkz:
- Servet Mutlu (2011), “The Economic Cost of Civil Conflict in Turkey,” *Middle Eastern Studies*, 47:1, 63-80, DOI: 10.1080/00263200903378675

Looking at the international literature, it appears that Fırat Bilgel and Burhan Can Karahasan contributed with their serious research and publications on the subject. Bilgel and Karahasan, in a study in which they discussed the period between 1988-2001, reached the conclusion that the regional economy in Eastern and South-eastern Anatolia fell 6.6% from what it should have been due to conflicts,⁽¹⁷⁶⁾ using the “synthetic control method”.⁽¹⁷⁷⁾ Again, in another study by Bilgel and Karahasan in 2016, where they looked at the period between 1988 and 2008, they concluded that if there were no armed conflicts and terrorism, the annual per capita income would have been 1.585 dollars on average. This assumption, which includes an estimate of 13.8% higher per capita income, implied that Turkey’s economic growth rate would be 0.62 percent higher on average during the relevant period.⁽¹⁷⁸⁾ Indirectly addressing the same issue, Costalli-Moretti-Pischedda claimed that in 1997 and 1998, Turkey grew at a rate lower by 5% and 10% (respectively) due to armed conflicts.⁽¹⁷⁹⁾

Bilgel and Karahasan have other studies on the subject. In another article published in 2015, the authors found that armed conflict and terrorism have reduced the economy by 6.6% in eastern and south-eastern Turkey, in line with their previous study (dated 2013).⁽¹⁸⁰⁾ In another publication of the same authors in 2017, based on some new information, they found that a Turkey without armed conflicts could have had a

Uluslararası literatüre bakıldığında, Fırat Bilgel ve Burhan Can Karahasan’ın bu konuyla ilgili ciddi araştırma ve yayınları olduğu gözükmemektedir. Bilgel ve Karahasan, 1988-2001 arasındaki dönemi ele aldıkları bir çalışmada, “sentetik kontrol metodu”⁽¹⁷⁶⁾ ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki bölgesel ekonominin —çatışmalar sebebiyle— olması gerekenden yüzde 6.6 oranında geri kaldığı sonucuna ulaşmışlardır.⁽¹⁷⁷⁾ Yine Bilgel ve Karahasan, 1988-2008 arasını ele aldıkları 2016 tarihli bir başka çalışmada, silahlı çatışmalar ve terör olmasa yıllık kişi başı milli gelirin ortalama 1.585 dolar daha yüksek olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Kişi başı milli gelirin ortalama yüzde 13.8 daha yüksek olacağı tahminini içeren bu varsayım, Türkiye’nin ilgili dönem boyunca ekonomik büyüme oranının ortalama yüzde 0.62 daha yüksek olacağını ima ediyordu.⁽¹⁷⁸⁾ Aynı konuya dolaylı şekilde eğilen Costalli-Moretti-Pischedda da, 1997 ve 1998 yıllarında Türkiye’nin silahlı çatışmalar sebebiyle (sırasıyla) yüzde 5 ve yüzde 10 daha düşük oranda büyüdüğünü iddia etmekteydi.⁽¹⁷⁹⁾

Bilgel ve Karahasan’ın bu konuyla ilgili başka çalışmaları da mevcuttur. 2015’de yayınlanan bir başka makalede, yazarlar, daha önce işaret ettiğimiz (2013 tarihli) bir diğer çalışmalarına paralel şekilde silahlı çatışmaların ve terörün Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde ekonomiyi yüzde 6.6 oranında geri düşürdüğü bulgusuna ulaşmışlardır.⁽¹⁸⁰⁾ Aynı yazarlar 2017 tarihli bir başka yayınlarında ise, erişilen yeni bazı

(176) Fırat Bilgel and Burhan Can Karahasan (2013), *The Economic Costs of Separatist Terrorism in Turkey*, Research Institute of Applied Economics Working Paper 2013/22, Universitat de Barcelona

(177) Economics is a discipline that does not have a laboratory and does not have the opportunity to conduct controlled experiments. The “synthetic control method” is an analysis method based on the creation of a theoretical and synthetic (i.e. artificial) counterpart of this unity and comparing these two units in order to understand how a certain economic unity will progress under different conditions. Developed by Alberto Abadie and Javier Gardeazabal, this method has been widely used recently. For one of the pioneering studies on the Synthetic Control method, see Alberto Abadie, Alexis Diamond ve Jens Hainmueller (2010), “Synthetic Control Methods for Comparative Case Studies: Estimating the Effect of California’s Tobacco Control Program,” *Journal of the American Statistical Association*, June 2010, Vol. 105, No:490, pp.493-505; DOI: <https://doi.org/10.1198/jasa.2009.ap08746> Abadie and Gardeazabal used this method for the first time to analyze how ETA terrorism affects the economy of the Basque region in Spain (2003). Dorsett also used this method to understand the effects of terrorism in Northern Ireland (2013). See Alberto Abadie and Javier Gardeazabal (2003), “The Economic Costs of Conflict: A Case Study of the Basque Country,” *American Economic Review*, Vol.93, No:1, March 2003, pp. 113-132
- Richard Dorsett, “The effect of the Troubles on GDP in Northern Ireland,” *European Journal of Political Economy*, 2013, vol. 29, issue C, s. 119-133.

(176) Fırat Bilgel and Burhan Can Karahasan (2016), *Thirty Years of Conflict and Economic Growth in Turkey: A Synthetic Control Approach*, London School of Economics Discussion Paper Series, LEQS Paper No. 112/2016, June 2016; also see: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/09/29/economic-cost-pkk-conflict-turkey/>

(179) Stefano Costalli, Luigi Moretti and Costantino Pischedda (2014), *The Economic Costs of Civil War: Synthetic Counterfactual Evidence and the Effects of Ethnic Fractionalization*, HICN (Households in Conflict Network) Working Paper 184, October 2014, The Institute of Development Studies -at the University of Sussex

(180) Fırat Bilgel, Burhan Can and Burhan Can Karahasan (2015), “The Economic Costs of Separatist Terrorism in Turkey,” *Journal of Conflict Resolution*, pp. 1-23

(176) İktisat, laboratuvarı olmayan ve kontrollü deney yapma imkânının söz konusu olmadığı bir disiplindir. “Sentetik kontrol metodu,” farklı şartlar altında muayyen bir ekonomik bütünlüğün nasıl seyir izleyeceğini anlayabilmek için bu bütünlüğün teorik ve sentetik (yani yapay) bir eşinin oluşturulmasına ve bu iki bütünlüğün mukayese edilmesine dayalı bir analiz yöntemidir. Alberto Abadie ve Javier Gardeazabal tarafından geliştirilen bu yöntem son dönemlerde epey yaygın şekilde kullanılmaktadır. Sentetik Kontrol metodunun öncü çalışmalarından birisi için bkz. Alberto Abadie, Alexis Diamond ve Jens Hainmueller (2010), “Synthetic Control Methods for Comparative Case Studies: Estimating the Effect of California’s Tobacco Control Program,” *Journal of the American Statistical Association*, June 2010, Vol. 105, No:490, s.493-505; DOI: <https://doi.org/10.1198/jasa.2009.ap08746>

Bu yöntemi ilk def İspanya’da Bask bölgesinde ETA terörizminin bölge ekonomisini nasıl etkilediğini analiz etmek amacıyla Abadie ve Gardeazabal kullanmıştır (2003). Dorsett de, terörizmin Kuzey İrlanda’daki etkilerini anlamak için bu yöntemi kullanmıştır (2013). Bkz.

- Alberto Abadie ve Javier Gardeazabal (2003), “The Economic Costs of Conflict: A Case Study of the Basque Country,” *American Economic Review*, Vol.93, No:1, Mart 2003, s. 113-132

- Richard Dorsett, “The effect of the Troubles on GDP in Northern Ireland,” *European Journal of Political Economy*, 2013, vol. 29, issue C, s. 119-133.

(177) Fırat Bilgel ve Burhan Can Karahasan (2013), *The Economic Costs of Separatist Terrorism in Turkey*, Research Institute of Applied Economics Working Paper 2013/22, Universitat de Barcelona

(178) Fırat Bilgel and Burhan Can Karahasan (2016), *Thirty Years of Conflict and Economic Growth in Turkey: A Synthetic Control Approach*, London School of Economics Discussion Paper Series, LEQS Paper No. 112/2016, June 2016; ayrıca bakınız: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/09/29/economic-cost-pkk-conflict-turkey/>

(179) Stefano Costalli, Luigi Moretti and Costantino Pischedda (2014), *The Economic Costs of Civil War: Synthetic Counterfactual Evidence and the Effects of Ethnic Fractionalization*, HICN (Households in Conflict Network) Working Paper 184, October 2014, The Institute of Development Studies -at the University of Sussex

(180) Fırat Bilgel ve Burhan Can and Burhan Can Karahasan (2015), “The Economic Costs of Separatist Terrorism in Turkey,” *Journal of Conflict Resolution*, s. 1-23

0.93% higher economic growth rate in the 21-year period between 1998 and 2008.⁽¹⁸¹⁾ This increase in the economic growth rate means that Turkey's total national income would have increased by 21.40% in the relevant period, implying that there would be a gap of 2,600 dollars in per capita national income compared to actual 2016 figures.

The Economic Costs of Armed Conflict: Assumptions

Calculating the resources allocated for security/defence purposes or the direct costs arising as a result of conflicts, and "the trajectory of the economy in a Turkey without armed conflicts" are two distinct topics. For example, keeping thousands of village guards on the payroll for security purposes or increasing the number of security personnel is a net expense in terms of public finances, but it cannot be said that this resource completely evaporates and shrinks the economy. Financial resources allocated for purposes such as personnel salary, military facility construction, and health services provided to personnel continue to grow the economy with a certain multiplier effect, triggering other demands in the economy. However, the parts of the fuel, weapons, equipment and ammunition that are dependent on imports evaporate directly. This is the reason why different public expenditures grow the economy with different multipliers.

How much do these expenditures grow the economy; or how to calculate the evaporated parts? These issues require certain assumptions to be made. What would the economy look like if there were no armed conflicts? While searching for the answer to this question, we will make some assumptions based on the information we have summarised above:

i. Professor Servet Mutlu, in his detailed study of the period 1984-2005, calculated the sum of the direct costs of conflict (in 2005 figures) as \$53.95 billion. Turkey's total national income in the relevant period is 4 trillion 277 billion 378 million dollars in current figures. When calculated with 2005 figures, it amounts to 5 trillion 308 billion dollars.⁽¹⁸²⁾ In other words, 53.95 billion dollars, which is the sum of direct expenses, corresponds to 1.01% of the total national income for this period. We assume that a resource of between 0.25 and 0.50% of direct costs (over total economic size) evaporates, exerting a depressing effect on economic growth, depending on the years of intense conflict. We consider this

bilgilerden hareketle, silahlı çatışmaların olmadığı bir Türkiye'nin 1998-2008 arasındaki 21 yıllık dönemde ekonomik büyüme oranının yüzde 0.93 daha yüksek olabileceği bulgusuna ulaşmışlardır.⁽¹⁸¹⁾ Ekonomik büyüme oranındaki bu artış, ilgili dönemde Türkiye'nin toplam milli gelirinin yüzde 21,40 nisbetinde yükseleceği anlamına gelmekte, 2016 rakamları ile kişi başına milli gelirden 2.600 dolar bir makas oluşacağını ima etmektedir.

Silahlı Çatışma Ortamının Ekonomik Maliyetleri: Varsayımlar

Güvenlik/savunma amacına tahsis edilen kaynakların veya çatışmalar sonucunda ortaya çıkan direkt maliyetlerin hesaplanması ile "silahlı çatışmaların olmadığı bir Türkiye'de ekonominin izleyeceği seyir" birbirinden farklı konulardır. Meselâ, güvenlik amaçlı olarak binlerce köy korucusuna maaş vermek veya güvenlik personelinin sayısını arttırmak kamu maliyesi açısından net bir gider olmakla birlikte bu kaynağın tamamen buharlaşarak ekonomiyi küçülttüğü söylenemez. Personel maaşı, askeri tesis inşaatı, personele sağlanan sağlık hizmetleri gibi amaçlara tahsis edilen finansal kaynaklar ekonomide başka talepleri tetikleyerek, belli bir çarpan etkisiyle ekonomiyi büyötmeye devam ederler. Ancak, kullanılan yakıt, silah, ekipman ve mühimmatın it-halata bağlı olan kısımları direkt buharlaşır. Değişik kamu harcamalarının farklı çarpanlarla ekonomiyi büyötmesi bu sebepten kaynaklanmaktadır.

Bu harcamalar ekonomiyi ne kadar büyödürler; veya buharlaşan kısımları nasıl hesaplamak gerekir? Bu hususlar belli varsayımların yapılmasını gerektirir. Silahlı çatışma süreçleri olmasaydı ekonomi nasıl bir seyir izleyecekti? Bu sorunun cevabını ararken, biz de, daha önce özetlediğimiz bilgilerden hareketle birtakım varsayımlarda bulunacağız:

i. Prof. Servet Mutlu 1984-2005 arasındaki döneme ait detaylı çalışmasında, çatışmalarla ilgili direkt maliyetlerin toplamını (2005 rakamlarıyla) 53.95 milyar dolar olarak hesaplamıştır. Türkiye'nin ilgili dönemdeki milli gelirleri toplamı, cari rakamlarla 4 trilyon 277 milyar 378 milyon dolar; 2005 rakamlarıyla hesaplandığında ise toplam 5 trilyon 308 milyar dolar tutmaktadır.⁽¹⁸²⁾ Yani, direkt masraflar toplamı olan 53.95 milyar dolar, bu döneme ait milli gelir toplamının % 1.01'ine tekabül etmektedir. Çatışmaların yoğun olduğu yıllara bağlı olarak direkt masrafların (toplam ekonomik büyüklük üzerinden) yüzde 0.25 ila yüzde 0.50'si arasında bir kaynağın

(181) Firat Bilgel & Burhan Can Karahasan (2017), "Thirty Years of Conflict and Economic Growth in Turkey: A Synthetic Control Approach," *Defence and Peace Economics*, s. 1-23. DOI: 10.1080/10242694.2017.1389582

(182) Inflation adjustments for dollar-based figures were made using the official inflation figures published by the US Bureau of Labor Statistics: <https://www.bls.gov/cpi/home.htm>

(181) Firat Bilgel & Burhan Can Karahasan (2017), "Thirty Years of Conflict and Economic Growth in Turkey: A Synthetic Control Approach," *Defence and Peace Economics*, s. 1-23. DOI: 10.1080/10242694.2017.1389582

(182) Dolar bazlı rakamların enflasyon düzeltilmesi ABD'de US Bureau of Labor Statistics kurumu tarafından yayımlanan resmi enflasyon rakamlarıyla yapılmıştır: <https://www.bls.gov/cpi/home.htm>

figure as 0.55% for the post-2011 period, when security and defence expenditures increased significantly.

ii. If there had been no conflict, Turkey's tourism revenues would have been between 2.5% and 5% higher depending on the intensity of the conflict. We assume that this additional income would have triggered economic growth with a multiplier of 1.6.

iii. We assume that if there had been no armed conflict environment, foreign capital investment would have come to Turkey at around the world average, and we assume that this capital would have created an added value of 10% (of the incoming capital) to the economy annually.⁽¹⁸³⁾

iv. We assume that the armed conflict environment caused an overall loss of productivity in the economy between 0.075 and 0.015% over the years.

With everything else remaining the same, the following picture emerges when we leave these numbers, which are currently subtracted from the economy, in the pool every year:

The total economic size of Turkey's national economy between 1985 and 2020 is 16 trillion 121 billion 928 million dollars (16.121.928.000.000 USD) at current prices. When the calculation is made on the assumption that the resource that evaporates due to the conflicts every year (corresponding to 1% of the total national income) remains in the economy pool, we see that Turkey is able to generate a national income of almost 20 trillion dollars in the same period (19.987.286.593.685 USD). The difference is 3 trillion 865 billion 358 million-odd dollars, indicating a difference of 23.98% compared to the realised national income. Since the time period in question is too long, the 1% remaining in the economy pool initially has a small effect on the economy, the effect grows over the years, and for example, in 2020, the gap reaches 34.95%.

However, a calculation to be made with current prices may not reflect the real economic situation very accurately. During periods when exchange rates are very volatile, decreases or increases in exchange rates can distort real national income figures. In periods when the exchange rate is low (that is, when the local currency, TL, appreciates), the economy seems to have grown more than it actually does. Sometimes it's the other way around; in times when the exchange rate is very high (that is, the local currency, the TL, depreciates), an economy that actually grows may even seem to shrink in terms of foreign currency. In order to compensate for these drawbacks,

buharlaşarak ekonomik büyümeyi baskılayıcı bir etki oluşturduğunu varsayıyoruz. Güvenlik/savunma harcamalarının iyice arttığı 2011 sonrası dönem için bu rakamı yüzde 0.55 olarak düşünüyoruz.

ii. Çatışmalar olmasaydı, Türkiye'nin turizm gelirlerinin çatışma yoğunluğuna bağlı olarak yüzde 2.5 ila yüzde 5 daha fazla olacağını; bu ilave gelirin de 1.6 çarpanıyla ekonomik büyümeyi tetikleyeceğini varsayıyoruz.

iii. Silahlı çatışma ortamı olmasaydı Türkiye'ye dünya ortalaması civarında yabancı sermaye yatırımı geleceğini varsayıyor ve bu sermayenin ekonomiye yıllık (gelen sermayenin) yüzde 10'u kadar bir katma değer oluşturacağını varsayıyoruz.⁽¹⁸³⁾

iv. Silahlı çatışma ortamının ekonomide, yıllara göre yüzde 0,075 ilâ yüzde 0,015 arasında genel bir verimlilik kaybına yol açtığını varsayıyoruz.

Geri kalan herşey aynı kalmak üzere, ekonomiden eksilen bu rakamları her yıl havuzda bıraktığımızda karşımıza çıkan tablo şudur:

1985 ila 2020 arasında Türkiye'nin milli oluşturduğu toplam ekonomik büyüklük, cari fiyatlarla, 16 trilyon 121 milyar 928 milyon dolardır (16.121.928.000.000 USD). Her yıl çatışmalar sebebiyle buharlaşan (ve toplam milli gelirin yüzde 1 kadarına tekabül eden) kaynağın ekonomi havuzunda kalması varsayımına göre hesap yapıldığında, Türkiye'nin aynı dönemde neredeyse 20 trilyon dolar tutarında milli gelir üretebileceği anlaşılmaktadır (19.987.286.593.685 USD). Aradaki fark, 3 trilyon 865 milyar 358 milyon küsur dolar olup gerçekleşen milli gelire göre yüzde 23,98 bir farka işaret etmektedir. Süre çok uzun olduğu için, başlangıçta ekonomi havuzunda kalan yüzde 1'lerin ekonomiyi büyütücü etkisi çok cüz'î kalmakta, ancak yıllar içinde etki büyümekte ve mesela 2020 senesinde makas yüzde 34.95'e kadar ulaşmaktadır.

Ancak cari fiyatlarla yapılacak bir hesaplama gerçek ekonomik tabloyu çok doğru yansıtmayabilir. Döviz kurlarının çok oynak olduğu dönemlerde, kurlardaki düşüşler veya yükselişler, reel milli gelir rakamlarını distorsiyona uğratabilir. Döviz kurunun düşük kaldığı (yani yerli paranın, TL'nin değerlendiği) dönemlerde ekonomi gerçekte olduğundan daha çok büyümüş gözükür. Bazen de tersi olur; döviz kurunun çok yükseldiği (yani yerli paranın, TL'nin değer kaybettiği) dönemlerde gerçekte büyüyen bir ekonomi

(183) Greenfield investments generate much higher added value or efficiency; however, we prefer to be conservative and cautious in our assumptions.

(183) Greenfield yatırımlar çok daha yüksek katma değer veya verimlilik oluşturur; ancak varsayımlarda tutucu ve tedbirli olmayı tercih ediyoruz.

correcting the foreign currency-based national income figures by calculating the Real Effective Exchange Rate⁽¹⁸⁴⁾ will lead us to a more realistic picture.⁽¹⁸⁵⁾

The Central Bank of the Republic of Turkey has been calculating the Real Effective Exchange Rate since 1994. In the previous period, the SPO used to calculate the real exchange rate in Turkey and published its findings. When the national income data of the relevant periods, calculated at current exchange rates, are corrected with the SPO or CBRT real exchange rate calculations, the total national income for the period between 1985 and 2020 (compared to the calculation made at current exchange rates) decreases by 1 trillion 43 billion dollars, or about 6%. This indicates that the average value of TL was slightly higher during the period in question.⁽¹⁸⁶⁾

Accordingly, adjusted for REER (Real Effective Exchange Rate), the total national income for 1985-2020 is 15 trillion 78 billion 811 million dollars (15.078.811.998.530 USD). When the growth calculation is made by adding the resources absorbed by

döviz bazında küçülüyor bile gözükebilir. Bu mahzurları telafi etmek amacıyla, döviz bazlı milli gelir rakamlarını Reel Efektif Döviz Kuru⁽¹⁸⁴⁾ hesaplamasıyla düzeltmek bizi daha gerçekçi bir tabloya götürecektir.⁽¹⁸⁵⁾

TC Merkez Bankası, 1994'den beri Reel Efektif Döviz Kuru hesaplaması yapmaktadır. Daha önceki dönemde ise Türkiye'de reel kur hesaplamasını DPT yapıyor ve bulgularını yayınlamaktaydı. İlgili dönemlerin cari kurlar üzerinden hesaplanmış milli gelir verilerini DPT veya TCMB reel kur hesaplamaları üzerinden düzeltince, 1985-2020 arasındaki döneme ait milli gelirler toplamı (cari kurlar üzerinden yapılan hesaplamaya nisbetle) 1 trilyon 43 milyar dolar kadar —veya yaklaşık yüzde 6 oranında— azalmaktadır. Bu durum, ilgili dönemde TL'nin ortalama değerinin bir miktar yüksek olduğuna işaret etmektedir.⁽¹⁸⁶⁾

Buna göre, REDK (Reel Efektif Döviz Kuru) düzeltmesi yapılmış şekilde 1985-2020 milli gelirler toplamı 15 trilyon 078 milyar 811 milyon dolar olmaktadır (15.078.811.998.530

(184) Nominal exchange rate is the proportional value between two currencies; we use nominal exchange rates in daily life. Since the nominal value of currencies is subject to inflationary depreciation, inflation adjustment is made to monitor the real course of the exchange rate between the two currencies, thus determining the 'real exchange rate level'; that is, the 'real exchange rate' level indicates the nominal exchange rate adjusted or adjusted for certain price indices. Both domestic and international inflation adjustments are made when making adjustments. However, reciprocal inflation correction with a single currency type is not sufficient to show the real level of the exchange rate; it is necessary to take into account the foreign exchange rates and inflation rates in all trading countries. Thus, the 'real exchange rate' level can be calculated by using weighted exchange rates and price indices – covering all traded country groups – instead of a single currency and single inflation. In other words, the 'real exchange rate' is the real weighted average value of the domestic currency relative to the basket consisting of the currencies of the countries that have a significant share in a country's foreign trade (each currency has a separate weight). The real exchange rate level is an important concept for the competitiveness of the country; if the 'real exchange rate' is over 100, the local currency is considered to be appreciated. This means a relative increase in domestic production costs. If the domestic currency is valuable, imported goods become cheaper, and the competitiveness of exporting sectors – under normal conditions – weakens. The lower the 'real exchange rate' level, the lower the value of the local currency and the general welfare of the country. The lower the figure is below 100, the lower the value of the assets in that country, and in this case, the competitiveness of the exporting sectors is expected to increase.

(185) For example, the exchange rate in Turkey fell between 2003 and 2007. As inflation melted the TL, the foreign currency also fell, the value of 1 USD was almost close to 1 TL. In the foreign currency-based national income calculations made for this period, it seems that Turkey has grown more than it actually is. The opposite is the case after 2013 as well; Although the quality is low, it seems that the economic size of the country is shrinking in terms of foreign currency due to the decrease in the real value of the TL in this period when Turkey continues to grow. In this respect, correcting the foreign currency-based national income figures with the Real Effective Exchange Rate coefficients will bring the figures closer to the real economic aggregates.

(186) The Central Bank uses the inflation rates announced by the Turkish Statistical Institute (TUIK) while adjusting for inflation in the real exchange rate calculation. Recently, the reliability of the inflation figures announced is also a matter of debate, as institutional autonomy has been severely damaged and bureaucratic institutions are under heavy political influence. For this reason, there are doubts that the CBRT's 'real exchange rate' calculation may not be correct either. For this reason, we believe that it is necessary to approach the 'real exchange rate' figures, which have been announced for the last 3-4 years, with caution. If the 'real exchange rate' is calculated incorrectly, the national income figures for the last few years will not rise as much with the real exchange rate correction. However, since no one is in a position to make a counter-suggestion regarding the 'real exchange rate' figure announced by the CBRT, we are compelled to use these figures in our calculations. Personally, I think these numbers are miscalculated and I wanted to note this point.

(184) Nominal döviz kuru, iki para birimi arasındaki oransal değerdir; günlük hayatta nominal döviz kurlarını kullanırız. Paraların nominal değeri enflasyon yıpranmasına maruz kaldığından, iki para türü arasındaki kurun reel seyrinin izlenebilmesi için enflasyon düzeltmesi yapılır ve böylelikle 'reel kur seviyesi' tespit edilir; yani 'reel kur' seviyesi, nominal döviz kurunun belirli fiyat endeksleriyle düzeltilmiş veya ayarlanmış halini gösterir. Ayarlama yapılırken hem yurtiçi hem de yurtdışı enflasyon düzeltmeleri yapılır. Ancak tek bir döviz türü ile karşılıklı enflasyon düzeltmesi kurun reel seviyesini gösterebilme açısından yeterli gelmez, ticaret yapılan bütün ülkelerdeki dövizlerin ve enflasyon oranlarının hesaba katılması icap eder. Böylelikle, 'reel kur' seviyesi tek döviz ve tek enflasyon yerine –ticaret yapılan bütün ülke gruplarını kapsayan– ağırlıklı kur ve fiyat endekslerinin kullanılmasıyla hesaplanabilir. Yani 'reel döviz kuru', bir ülkenin dış ticaretinde önemli paya sahip ülkelerin para birimlerinden oluşan sepete göre (her para biriminin ayrı ağırlığı vardır) yerli paranın reel ağırlıklı ortalama değeridir. Reel kur seviyesi ülkenin rekabet gücü açısından önemli bir kavramdır; 'reel kur' 100'ün üzerinde ise yerli paranın kıymetlendiği düşünülür. Bu durum yurtdışındaki üretim maliyetlerinin nisbi olarak artması anlamına gelir. Yerli para kıymetli ise ithal mallar ucuzlar, ihracatçı sektörlerin –normal şartlar altında– rekabet gücü zayıflar. 'Reel kur' seviyesi düştükçe yerli paranın kıymeti ve ülkedeki genel refah azalıyor demektir. Rakam 100'ün ne kadar altında ise, o ülkedeki varlıkların değeri o derece düşmüş demektir ve bu durumda ihracatçı sektörlerin rekabet gücünün artması beklenir.

(185) Mesela, 2003-2007 arasında Türkiye'de döviz kuru düştü. Enflasyon TL'yi eritirken döviz de düştü, 1 USD'nin değeri neredeyse 1 TL'ye yaklaşmıştı. Bu döneme ait olarak yapılan döviz bazlı milli gelir hesaplamalarında Türkiye'nin gerçekte olduğundan daha çok büyümüş gözükmektedir. 2013 sonrasında da tersi durum söz konusudur; kalitesi düşük de olsa Türkiye'nin büyümeye devam ettiği bu dönemde TL'nin reel değerinin düşmesi sebebiyle ülkenin ekonomik büyüklüğü döviz bazında küçülüyor gözükmektedir. Bu açıdan, döviz bazlı milli gelir büyüklüklerinin Reel Efektif Döviz Kuru katsayıları ile düzeltilmesi rakamları gerçek ekonomik büyüklüklere daha yakın hale getirecektir.

(186) Merkez Bankası reel kur hesaplamasında enflasyon düzeltmesi yaparken TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan enflasyon oranlarını kullanmaktadır. Son dönemlerde, kurumsal özerkliğin ciddi şekilde zedelenmiş olması ve bürokratik kurumların ağır siyasi etki altına girmesi sebebiyle açıklanan enflasyon rakamlarının güvenilirliği de tartışma konusu olmaktadır. Bu sebeple, TCMB'nin 'reel kur' hesaplamasının da doğru olmayabileceği yolunda şüpheler oluşmaktadır. Bu sebeple, özellikle son 3-4 yıldır açıklanan 'reel kur' rakamlarına ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz. Eğer 'reel kur' yanlış hesaplanıyor ise, son birkaç yıllık milli gelir rakamları reel kur düzeltmesiyle bu kadar yükselmeyecektir. Ancak hiç kimse TCMB'nin açıkladığı 'reel kur' rakamıyla ilgili karşı öneride bulunabilecek durumda olmadığından, mecburen, hesaplamalarda bu rakamları kullanıyoruz. Şahsen bu rakamların yanlış hesaplandığını düşünüyorum bu hususu da not etmek istedim.

the conflict to the economy pool, it is understood that Turkey can generate a total national income of 18,709,174,054,901 USD (with the real exchange rate adjustment), according to the alternative, non-conflict scenario. The difference is roughly 3 trillion 630 billion dollars (3,630,362,056,371 USD). With the real exchange rate adjustment, we see that Turkey could be a 22.52% larger economy in total in the “synthetic scenario”. Likewise, the gap is very narrow during the first years and widens in the following years; For the year 2020, the gap reaches an enormous figure of 45.97%.

When a long-term calculation is made, current figures cannot adequately reflect the real situation due to inflation wear, even if a ‘real exchange rate adjustment’ is made. In this respect, it is also necessary to adjust for dollar inflation. It may be possible to reach the most reliable figures by converting the national income figures of all years since 1985 (the ‘real exchange rate adjustment’ having already been made) to the values of 2020, for example. When these adjustments are made, the economic size difference between the ‘synthetic Turkey’ (without conflicts) and ‘Turkey in conflict’ becomes almost 4 trillion 200 billion dollars in 2020 values, as can be observed in the attached table charts.⁽¹⁸⁷⁾

If we consider the issue in terms of per capita income, all else being equal, it can be assumed that per capita income in a conflict-free Turkey would be almost 35% higher than the current figure.

USD). Çatışmaların yuttuğu kaynaklar ekonomi havuzuna katılarak büyüme hesabı yapıldığında, alternatif çatışmasızlık senaryosuna göre Türkiye’nin (reel kur düzeltmesiyle) 18 trilyon 709 milyar 174 milyon USD küsur toplam milli gelir üretebileceği anlaşılmaktadır (18.709.174.054.901 USD). Aradaki fark, küsuratıyla 3 trilyon 630 milyar dolar tutmaktadır (3.630.362.056.371 USD). Reel kur düzeltmesiyle, “sentetik senaryo”da Türkiye’nin toplamda yüzde 22.52 oranında daha büyük bir ekonomi olabileceği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, ilk yıllarda makas çok dar olup ileriki yıllarda iyice açılmaktadır; 2020 senesi için makas yüzde 45.97 gibi muazzam bir rakama ulaşmaktadır.

Çok uzun yıllara sâri bir hesaplama yapıldığında, ‘reel kur düzeltmesi’ yapılırsa dahi, enflasyon yıpranması sebebiyle cari rakamlar gerçek tabloyu yeterince sağlıklı yansıtamazlar. Bu açıdan, dolar enflasyonu düzeltmesi de yapmak gerekir. 1985’den bu yana bütün yılların (‘reel kur düzeltmesi’ yapılmış) milli gelir rakamlarını meselâ 2020 yılı değerlerine dönüştürerek en sağlıklı rakamlara erişmek mümkün olabilir. Bu düzeltmeler yapılırken, ekteki tablolardan takip edilebileceği üzere (çatışmaların olmadığı) ‘sentetik Türkiye’ ile ‘çatışan Türkiye’ arasındaki ekonomik büyüklük farkı 2020 değerleriyle neredeyse 4 trilyon 200 milyar dolar rakamına bâliğ olmaktadır.⁽¹⁸⁷⁾

Konuya kişi başına düşen milli gelir açısından yaklaşırsak; geri kalan her şey aynı olmak kaydıyla, çatışmaların olmadığı bir Türkiye’de kişi başına milli gelirin mevcut rakamdan neredeyse yüzde 35 oranında daha yüksek olacağı varsayılabilir.

(187) Inflation adjustment of dollar-based figures was made using official inflation figures published by the US Bureau of Labour Statistics: <https://www.bls.gov/cpi/home.htm>

(187) Dolar bazlı rakamların enflasyon düzeltmesi ABD’de US Bureau of Labor Statistics kurumu tarafından yayınlanan resmi enflasyon rakamlarıyla yapılmıştır: <https://www.bls.gov/cpi/home.htm>

Comparing Turkey's National Income Data to the Projected National Income if There Were No Conflict (1985 – 2020)				
The calculation is based on then current prices in USD.				
Türkiye'nin Milli Gelir Rakamlarının Çatışmasızlık Alternatifine Göre Varsaydığımız Milli Gelir Rakamlarıyla Mukayesesi (1985-2020) Hesaplama USD Bazında ve Cari Fiyatlarla Yapılmıştır.				
Years Yıllar	Total National Income in Current Prices Cari Fiyatlarla Milli Gelir Toplamı	Total National Income in the No Conflict Scenario Çatışmasızlık Senaryosuna Göre Milli Gelir Toplamı	The Difference Between Frenlenen Milli Gelir Toplamı	The Rate of the Difference to the Actual National Income (%) Frenlenen Milli Gelirin Gerçekleşen Milli Gelire Oranı
1985	67,235,000,000	67,481,282,349	246,282,349	0.37%
1986	75,728,000,000	76,318,093,856	590,093,856	0.78%
1987	87,173,000,000	88,257,466,531	1,084,466,531	1.24%
1988	90,853,000,000	92,899,966,223	2,016,966,223	2.22%
1989	107,143,000,000	110,459,186,097	3,316,186,097	3.10%
1990	150,576,000,000	156,545,694,471	5,969,694,471	3.90%
1991	150,028,000,000	156,969,539,966	6,941,539,966	4.63%
1992	158,459,000,000	167,053,708,404	8,594,708,404	5.42%
1993	180,170,000,000	191,303,573,725	11,133,573,725	6.18%
1994	130,890,000,000	140,328,352,123	9,438,352,123	7.37%
1995	169,486,000,000	183,883,498,072	14,397,498,072	8.49%
1996	181,476,000,000	199,041,128,077	17,565,128,077	9.68%
1997	189,835,000,000	210,455,213,349	20,620,213,349	10.88%
1998	275,967,000,000	309,017,611,859	33,050,611,859	11.98%
1999	256,386,000,000	290,207,852,102	33,821,852,102	13.19%
2000	274,303,000,000	314,007,156,551	39,704,156,551	14.47%
2001	201,751,000,000	233,559,067,643	31,808,067,643	15.77%
2002	240,253,000,000	281,336,472,216	41,083,472,216	17.10%
2003	314,592,000,000	372,120,625,960	57,528,625,960	18.29%
2004	408,876,000,000	487,776,883,651	78,900,883,651	19.30%
2005	506,308,000,000	609,056,129,734	102,748,129,734	20.29%
2006	557,058,000,000	675,073,117,640	118,015,117,640	21.19%
2007	681,337,000,000	832,632,384,291	151,295,384,291	22.21%
2008	770,462,000,000	948,807,325,240	178,345,325,240	23.15%
2009	649,723,000,000	806,631,901,675	156,908,901,675	24.15%
2010	776,993,000,000	972,043,607,774	195,050,607,774	25.10%
2011	838,763,000,000	1,057,594,357,981	218,831,357,981	26.09%
2012	860,556,000,000	1,118,621,195,381	238,065,195,381	27.04%
2013	957,783,000,000	1,224,482,649,987	266,699,649,987	27.85%
2014	938,963,000,000	1,207,594,687,308	268,641,687,308	28.61%
2015	864,317,000,000	1,118,314,171,781	253,997,171,781	29.39%
2016	869,893,000,000	1,134,207,703,541	264,314,703,541	30.41%
2017	858,996,000,000	1,129,592,052,732	270,596,052,732	31.50%
2018	778,377,000,000	1,032,349,544,309	253,972,544,309	32.63%
2019	761,428,000,000	1,019,516,808,452	258,088,808,452	33.90%
2020	720,101,000,000	971,776,482,637	251,675,482,637	34.95%
Total: Toplam:	16,121,928,000,000	19,987,286,593,685	3,865,358,593,685	23.98%

Comparing Turkey's National Income Data to the Projected National Income if There Were No Conflict (1985 – 2020)						
The calculation is based on USD values in 2020 and was corrected according to the Real Effective Exchange Rate (REER).						
Türkiye'nin Toplam Milli Gelirinin Çatışmasızlık Alternatifine Göre Varsaydığımız Milli Gelir Rakamlarıyla Mukayesesi (1985-2020) Hesaplama USD 2020 Değerleri Bazında ve Reel Etkeli Döviz Kuru (REDK) Düzeltmesiyle Yapılmıştır.						
Years Yıllar	REER Data for the Year (Source: 1985-1993: SPO, 1994-2020: CBRT) Yıllık REDK Değeri (Kaynak: 1985-1993 Dönemi: DPT 1994-2020 Dönemi: TCMB)	2020 US prices compared to current prices (Source: The US Bureau of Labor Statistics) USD 2020 Değerinin Cari Değerine Oranı Kaynak: The US Labor Department's Bureau of Labor Statistics)	Actual Total National Income (Based on USD values in 2020 and corrected according to REER) Gerçekleşen Milli Gelir Toplamı (REDK Düzeltmesi ile ve 2020 USD Fiyatları Bazında Hesaplanmıştır)	National Income in the No Conflict Scenario (Calculation based on REER correction and current USD value) Çatışmasızlık Senaryosuna Göre Milli Gelir Toplamı (REDK Düzeltmesi ile Cari USD Fiyatları Bazında Hesaplanmıştır)	The Difference Between (USD) (Calculation based on REER correction and current USD value) Frenlenen Milli Gelir Toplamı (USD) REDK Düzeltmesi ve Cari USD Fiyatları Bazında Hesaplanmıştır	The Rate of the Difference to the Actual National Income (%) Frenlenen Milli Gelirin Gerçekleşen Milli Gelire Oranı (%)
1985	1.2145	2.4263	133,158,350,058	133,646,110,172	487,760,114	0.37%
1986	0.9860	2.3814	181,384,259,018	182,777,800,289	1,413,541,271	1.87%
1987	0.9242	2.2783	214,892,103,460	217,565,446,054	2,673,342,594	3.07%
1988	0.9025	2.1878	220,236,832,801	225,126,162,296	4,889,329,496	5.38%
1989	1.0060	2.0872	222,293,501,446	229,173,714,049	6,880,212,603	8.42%
1990	1.1322	1.9802	263,528,757,389	273,794,714,078	10,265,956,689	6.81%
1991	1.1360	1.9002	250,957,223,930	262,565,587,139	11,611,363,210	7.74%
1992	1.0965	1.8447	266,583,531,166	281,042,840,612	14,459,309,447	9.12%
1993	1.2320	1.7911	261,900,912,013	278,116,887,036	16,185,975,022	8.98%
1994	0.7404	1.7464	308,256,241,045	330,985,981,629	22,733,740,583	17.40%
1995	0.7906	1.6962	364,051,544,662	394,987,847,645	30,936,302,982	18.25%
1996	0.7826	1.6495	382,506,069,882	418,529,662,553	37,022,592,670	20.40%
1997	0.9057	1.6125	337,596,786,519	374,695,508,868	36,712,722,349	19.34%
1998	0.9424	1.5878	464,961,641,196	520,646,801,862	55,685,160,665	20.18%
1999	1.0052	1.5535	396,231,912,039	448,502,070,123	52,270,158,083	20.36%
2000	1.1761	1.5030	350,538,523,086	401,277,437,344	50,738,914,258	18.90%
2001	0.9573	1.4622	308,150,584,936	356,745,190,368	48,584,605,432	24.08%
2002	0.9711	1.4386	355,823,278,153	416,786,468,690	60,963,190,537	25.33%
2003	1.0001	1.4066	442,455,199,024	523,365,837,720	80,910,638,696	25.72%
2004	1.0263	1.3701	545,843,284,829	651,174,772,879	105,331,488,050	25.76%
2005	1.1463	1.3252	585,324,821,317	734,106,310,177	148,781,488,859	23.46%
2006	1.2482	1.2838	572,480,551,177	693,763,002,185	121,282,451,009	21.77%
2007	1.2482	1.2482	680,809,034,729	831,987,180,842	151,178,146,113	22.19%
2008	1.2759	1.2021	725,894,019,152	893,910,503,887	168,026,484,735	21.81%
2009	1.1925	1.2064	657,279,945,920	816,313,859,307	159,033,913,387	24.43%
2010	1.3389	1.1969	688,785,230,925	861,692,809,137	172,907,578,212	22.25%
2011	1.1985	1.1566	812,003,743,230	1,023,853,672,014	211,849,928,784	26.26%
2012	1.2496	1.1273	794,343,112,820	1,009,096,960,473	214,756,867,653	24.36%
2013	1.2272	1.1110	867,679,264,102	1,108,521,987,816	241,442,723,714	25.21%
2014	1.1507	1.0802	862,672,260,703	1,147,301,007,313	285,228,746,610	27.18%
2015	1.1571	1.0820	815,652,763,345	1,055,348,957,039	239,696,193,694	27.73%
2016	1.1266	1.0783	832,444,263,416	1,085,629,967,476	253,185,604,060	28.11%
2017	1.0051	1.0569	902,372,264,037	1,188,632,461,691	286,260,197,654	33.96%
2018	0.8498	1.0306	943,988,859,939	1,251,597,763,193	308,009,103,254	39.57%
2019	0.8469	1.0123	910,188,540,838	1,218,673,500,198	308,504,959,359	40.52%
2020	0.7803	1.0000	947,127,449,691	1,278,148,734,232	331,021,284,542	45.97%
Toplam:			18,899,686,091,898	23,089,208,138,358	4,189,514,046,360	25.99%

Comparing Per Capita National Income to the Projected Per Capita National Income in the No Conflict Scenario (1985 – 2020)

The calculation is based on then current prices in USD, with REER correction provided.

Kişi Başına Milli Gelir Rakamlarının Çatışmasızlık Alternatifine Göre Varsaydığımız Kişi Başına Gelir Rakamlarıyla Mukayesesi (1985-2020)

Hesaplama Cari USD Kuru bazında (herhangi bir düzeltme olmaksızın) yapılmıştır.

Years Yıllar	Total National Income, REER-corrected Cari USD Fiyatları Bazında Milli Gelir Toplamı	Total National Income in the No Conflict Scenario (REER-corrected, Current USD prices) Çatışmasızlık Senaryosuna Göre Milli Gelir Toplamı (Cari USD Fiyatları Bazında Hesaplama)	Turkey's Population Türkiye Toplam Nüfusu	Per Capita Income in USD in Current Prices Cari Fiyatlarla Kişi Başına USD Milli Gelir	Per Capita Income in USD in the No Conflict Scenario Alternatif Çatışmasızlık Senaryosuna Göre Kişi Başına USD Milli Gelir	The Difference Between in the No Conflict Scenario (%) Çatışmasızlık Senaryosuna Göre Kişi Başına Milli Gelir Tahmini % Farkı
1985	67,235,000,000	67,481,282,349	49,178,079	1,367	1,372	0.37%
1986	75,728,000,000	76,318,093,856	50,186,914	1,509	1,521	0.78%
1987	87,173,000,000	88,257,466,531	51,168,270	1,704	1,725	1.24%
1988	90,853,000,000	92,869,966,223	52,125,597	1,743	1,782	2.22%
1989	107,143,000,000	110,459,188,097	53,065,801	2,019	2,082	3.10%
1990	150,678,000,000	156,545,694,471	53,994,605	2,791	2,899	3.90%
1991	150,028,000,000	156,969,539,866	54,911,233	2,732	2,859	4.63%
1992	158,459,000,000	167,053,708,404	55,815,175	2,839	2,993	5.42%
1993	180,170,000,000	191,303,573,725	56,713,073	3,177	3,373	6.18%
1994	130,690,000,000	140,328,352,123	57,613,441	2,268	2,436	7.37%
1995	169,488,000,000	183,883,498,072	58,522,320	2,896	3,142	8.49%
1996	181,476,000,000	196,041,128,077	59,442,502	3,053	3,348	9.68%
1997	189,835,000,000	210,455,213,349	60,372,413	3,144	3,486	10.86%
1998	275,967,000,000	309,017,611,859	61,308,204	4,501	5,040	11.98%
1999	256,386,000,000	290,207,952,102	62,243,779	4,119	4,662	13.19%
2000	274,303,000,000	314,007,156,551	63,174,483	4,342	4,970	14.47%
2001	201,751,000,000	233,559,067,643	64,100,297	3,147	3,644	15.77%
2002	240,253,000,000	281,338,472,216	65,022,300	3,695	4,327	17.10%
2003	314,592,000,000	372,120,625,960	65,938,265	4,771	5,643	18.29%
2004	408,876,000,000	487,776,883,651	66,845,635	6,117	7,297	19.30%
2005	506,308,000,000	609,056,129,734	67,743,052	7,474	8,991	20.29%
2006	557,058,000,000	675,073,117,640	68,626,337	8,117	9,837	21.19%
2007	681,337,000,000	832,632,384,291	69,496,513	9,804	11,981	22.21%
2008	770,462,000,000	948,807,325,240	70,363,511	10,950	13,484	23.15%
2009	649,723,000,000	806,631,901,675	71,241,080	9,120	11,323	24.15%
2010	776,993,000,000	972,043,607,774	72,137,546	10,771	13,475	25.10%
2011	838,763,000,000	1,057,594,357,981	73,058,638	11,481	14,476	26.09%
2012	880,558,000,000	1,118,621,195,381	75,627,384	11,843	14,791	27.04%
2013	957,783,000,000	1,224,482,649,987	76,667,864	12,493	15,971	27.85%
2014	938,953,000,000	1,207,594,687,308	77,685,904	12,085	15,543	28.81%
2015	864,317,000,000	1,118,314,171,781	78,741,053	10,977	14,202	29.39%
2016	869,693,000,000	1,134,207,703,541	79,814,871	10,896	14,210	30.41%
2017	858,996,000,000	1,129,592,062,732	80,810,525	10,630	13,978	31.50%
2018	778,377,000,000	1,032,349,544,309	82,003,882	9,492	12,589	32.63%
2019	761,428,000,000	1,019,516,808,452	83,154,997	9,157	12,260	33.90%
2020	720,101,000,000	971,776,482,837	83,614,362	8,612	11,622	34.95%

Comparing Per Capita National Income to the Projected Per Capita National Income in the No Conflict Scenario (1985 – 2020)

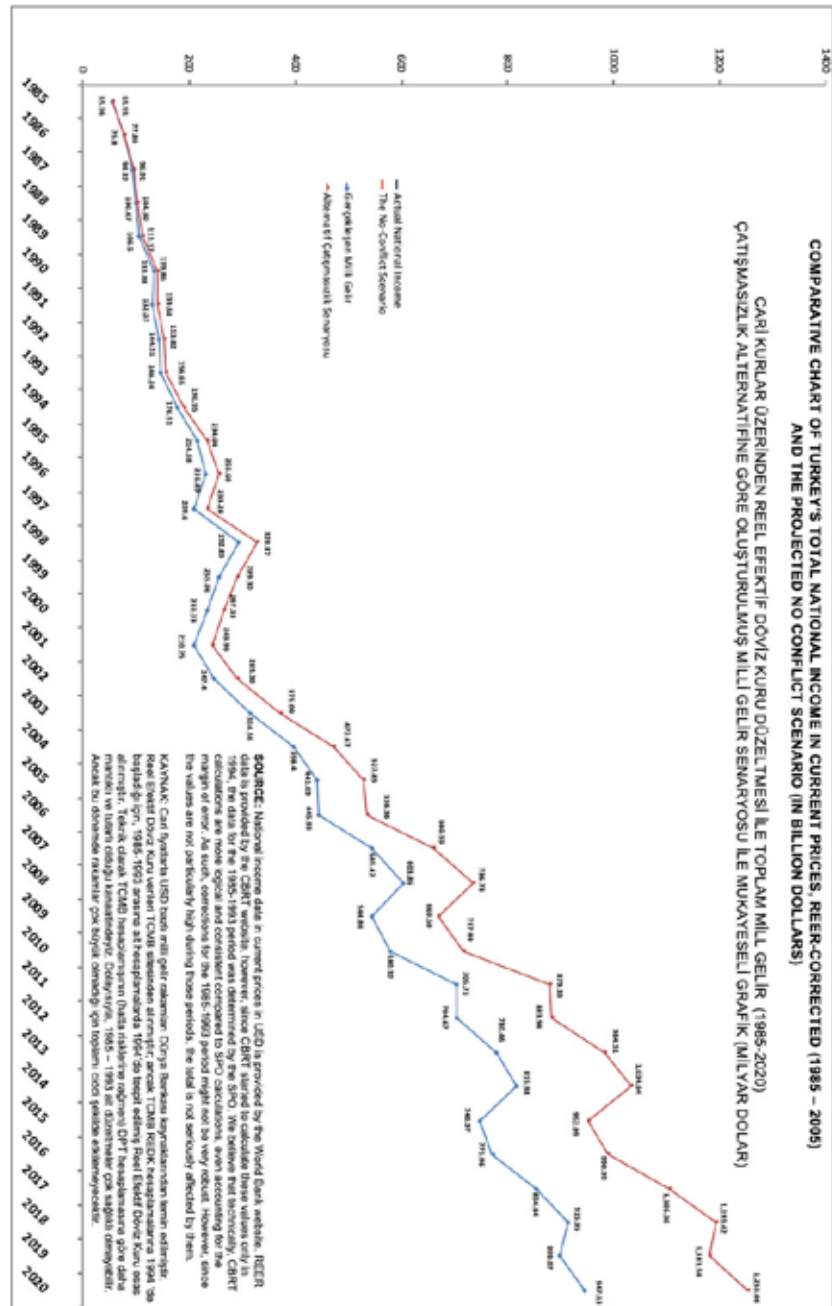
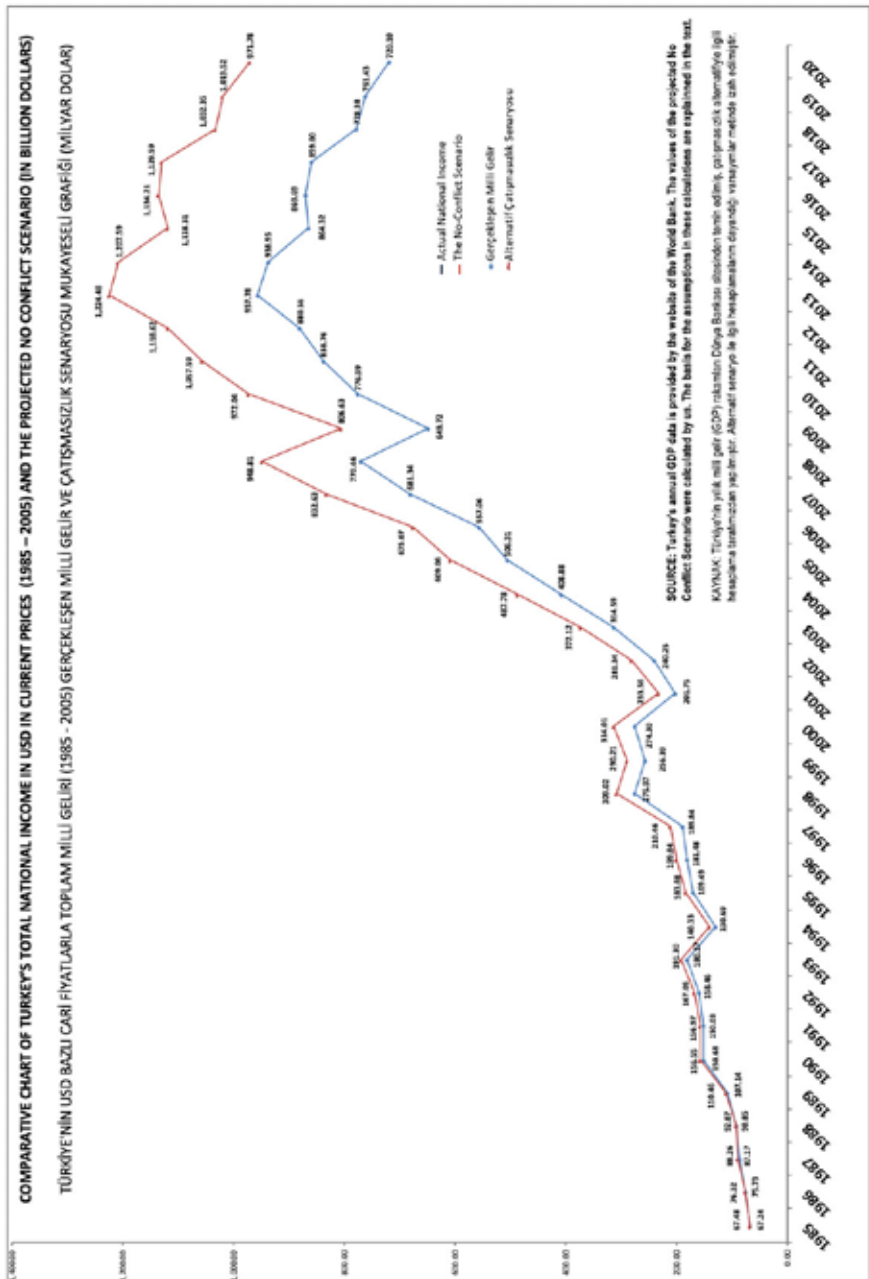
The calculation is based on then current prices in USD, with REER correction provided.

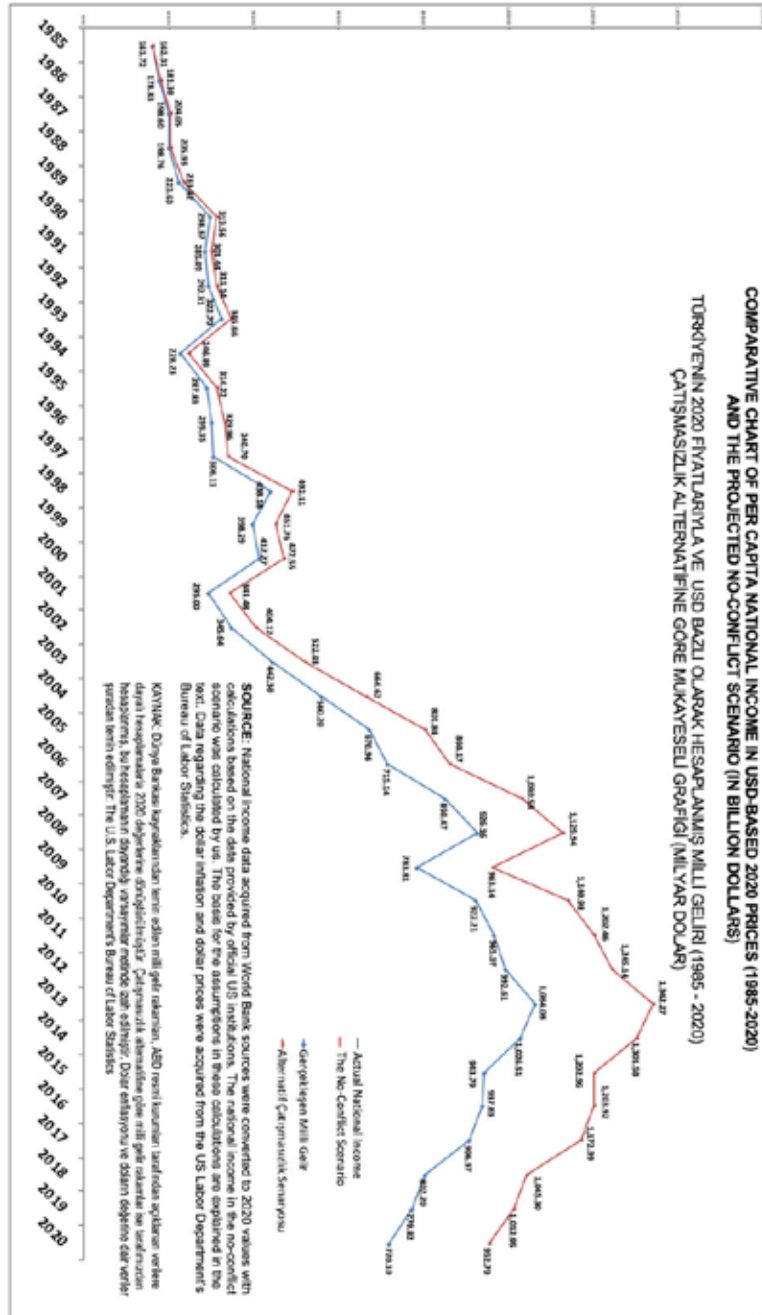
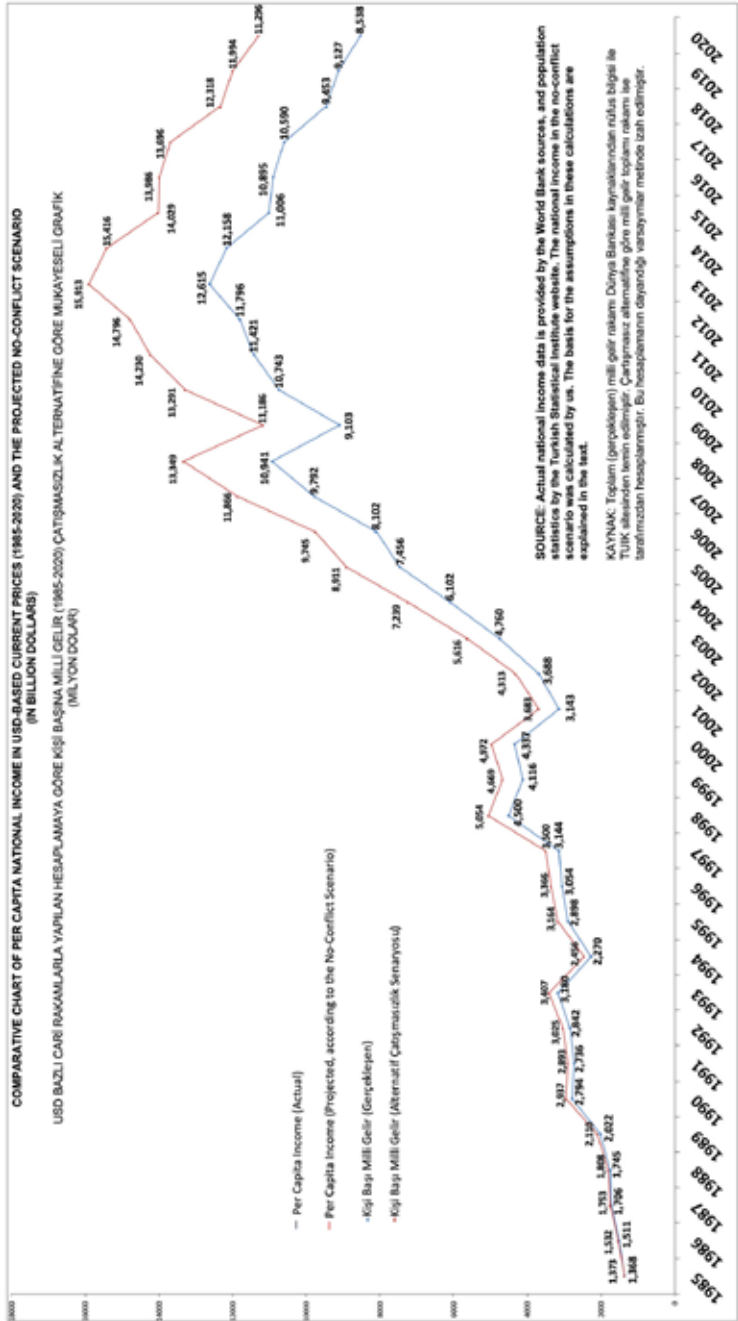
Kişi Başına Milli Gelir Rakamlarının Çatışmasızlık Senaryosuna Göre Varsaydığımız

Alternatif Gelir Rakamlarıyla Mukayesesi (1985-2020)

Hesaplama Cari USD Kuru Bazında ve Reel Etkili Döviz Kuru (REDK) düzeltmesiyle yapılmıştır.

Years Yıllar	Total National Income, REER-corrected REDK Düzeltmesiyle Cari USD Fiyatları Bazında Milli Gelir Toplamı	Total National Income in the No Conflict Scenario (REER-corrected, Current USD prices) Çatışmasızlık Senaryosuna Göre Milli Gelir Toplamı (REDK Düzeltmesiyle Cari USD Fiyatları Bazında Hesaplama)	Turkey's Population Türkiye Toplam Nüfusu	Per Capita Income, REER-corrected (Actual) REDK Düzeltmesiyle Kişi Başına USD Milli Gelir (Gerçekleşen)	Per Capita Income, REER-corrected (Projected in the No Conflict Scenario) REDK Düzeltmesiyle Kişi Başına USD Milli Gelir (Çatışmasızlık Senaryosu)	The Difference Between in the No Conflict Scenario Çatışmasızlık Senaryosuna Göre Kişi Başına Milli Gelir Tahmini % Farkı
1985	55,360,230,548	55,563,015,520	49,178,079	1,126	1,130	0.37%
1986	76,803,245,436	77,401,717,907	50,186,914	1,530	1,542	0.78%
1987	94,322,657,433	95,496,068,525	51,168,270	1,843	1,866	1.24%
1988	100,668,144,044	102,903,008,686	52,125,597	1,931	1,974	2.22%
1989	106,503,976,143	109,800,383,794	53,065,801	2,007	2,069	3.10%
1990	133,082,494,259	138,266,820,765	53,994,605	2,465	2,561	3.90%
1991	132,068,901,408	138,177,411,942	54,911,233	2,405	2,516	4.63%
1992	144,513,451,892	152,351,763,250	55,815,175	2,589	2,730	5.42%
1993	146,241,883,117	155,278,874,777	56,713,073	2,579	2,738	6.18%
1994	176,512,695,840	189,530,459,377	57,613,441	3,064	3,290	7.37%
1995	214,378,422,970	232,587,273,048	58,522,320	3,663	3,974	8.49%
1996	231,888,576,540	254,333,156,244	59,442,502	3,901	4,279	9.68%
1997	209,600,309,153	232,367,465,330	60,372,413	3,472	3,849	10.86%
1998	292,834,252,971	327,904,936,183	61,308,204	4,776	5,348	11.98%
1999	255,059,689,614	288,706,677,380	62,243,779	4,098	4,638	13.19%
2000	233,231,017,771	266,960,184,977	63,174,483	3,692	4,226	14.47%
2001	210,750,026,115	243,976,880,437	64,100,297	3,288	3,806	15.77%
2002	247,402,945,114	289,709,064,170	65,022,300	3,806	4,456	17.10%
2003	314,560,543,946	372,083,417,618	65,938,265	4,771	5,643	18.29%
2004	398,398,129,202	475,277,096,026	66,845,635	5,960	7,110	19.30%
2005	441,688,912,152	531,323,501,489	67,743,052	6,520	7,843	20.29%
2006	445,931,796,350	540,404,352,898	68,626,337	6,498	7,875	21.19%
2007	545,418,667,947	666,532,488,225	69,496,513	7,848	9,591	22.21%
2008	603,857,669,096	743,637,687,311	70,363,511	8,582	10,569	23.15%
2009	544,841,090,147	676,420,881,908	71,241,080	7,648	9,495	24.15%
2010	580,321,906,042	726,001,848,946	72,137,546	8,045	10,064	25.10%
2011	705,732,435,844	889,856,422,365	73,058,638	9,660	12,180	26.09%
2012	704,670,294,494	895,183,414,997	75,627,384	9,318	11,837	27.04%
2013	780,462,027,379	997,785,731,737	76,667,864	10,180	13,014	27.85%
2014	815,984,183,540	1,049,443,545,066	77,685,904	10,502	13,507	28.81%
2015	746,968,262,776	966,480,141,544	78,741,053	9,486	12,274	29.39%
2016	771,962,542,162	1,008,752,799,167	79,814,871	9,672	12,614	30.41%
2017	854,637,349,517	1,123,860,364,872	80,810,525	10,576	13,907	31.50%
2018	915,853,165,451	1,214,814,714,414	82,003,882	11,170	14,814	32.63%
2019	899,078,632,424	1,203,821,948,815	83,154,997	10,812	14,477	33.90%
2020	947,127,449,691	1,278,148,734,232	83,614,362	11,327	15,286	34.95%

CONCLUSION AND ASSESSMENT

The state dismissed the political factor at the root of the Kurdish issue, perceived the PKK as a purely violent and terrorist organization, ignored the social-political ground the PKK feeds on, and thought that it could win the fight against the PKK by military means, all of which ultimately led to a gradual increase in sympathy and support for the PKK among the Kurds.

No state would tolerate an illegal and armed organization. However, the state forces from time to time, went beyond the law and crossed the line of legitimacy many times in their fight against the PKK. Situations and practices such as the state's wholesale identification of Kurdish citizens with PKK militants, forcible eviction of citizens from their homes and the burning of villages, the unwillingness and slowness of the state to redress injustices in cases where the security forces were unlawful, and the tolerant attitude of state institutions and the judiciary towards state officials whose unlawful acts were discovered all served to equate "state violence" with "organizational violence", even among the Kurdish population distant from the PKK, and led to a certain legitimacy on behalf of the PKK.

It is no longer possible to achieve the feeling of "national unity and togetherness" in Turkey through the "Turkish identity", which is expressed in the official understanding of nationalism. The key to Turkey's future is to create a "supra-identity" which would be accepted jointly by citizens who have adopted the current, widespread "Turkish identity" and those who have not adopted this identity.

A prudent understanding of politics requires that the existing problems and demands in the society be moderated through sound political or social mechanisms. In this way, the radicalization of the opposition that will occur due to social, ethnic, religious or economic reasons would be prevented. By doing the opposite in the Kurdish issue, Turkey is narrowing the political space and the problems are getting bigger and more complex. Turkey's peace and interests require the expansion of political channels to respond to the demands of the Kurds. If Turkey fails to develop a political solution to the current problem, it would not be far-fetched to say that the PKK (or its affiliated organizations) will rise again, even if they are defeated militarily. As a matter of fact,

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Devletin Kürt sorununun dibindeki siyasi faktörü atlaması ve PKK'yı salt bir şiddet-terör örgütü olarak tanımlayıp beslendiği sosyal-siyasal zemini görmezden gelerek PKK ile mücadelesini askeri yöntemlerle kazanabileceğini zannetmesinin, sonuç olarak, Kürtler arasındaki PKK sempatisinin ve desteğinin tedrici şekilde artmasına yol açtığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Hiçbir devlet silah kullanan illegal bir örgüte müsamaha göstermez. Ancak devlet güçlerinin, PKK'ya karşı yürüttükleri mücadelede zaman zaman hukuk dışına çıkıp meşruiyet çizgisini defalarca aştığı bilinmektedir. Devletin Kürt vatandaşları PKK militanları ile özdeşleştiren toptancı ve genellemeci uygulamaları, vatandaşların evlerinden zorla çıkarılmaları ve köylerin yakılması, güvenlik güçlerinin hukuksuzluk yaptığı durumlarda devletin haksızlıkları telafi konusundaki isteksizliği ve yavaşlığı, devlet kurumlarının ve yargının hukuksuz eylemleri tespit edilen devlet görevlilerine karşı müsamahakâr tutumu gibi durum ve uygulamalar, PKK'ya mesafeli Kürt kitleler nezdinde dahi "devlet şiddeti" ile "örgüt şiddeti"ni eşitlemiş, PKK'ya bir ölçüde meşruiyet atfedilmesine yol açmıştır.

Resmi milliyetçilik anlayışında ifadesini bulan "Türk kimliği" üzerinden Türkiye'de "milli birlik ve beraberlik" duygusunu sağlamanın artık pek mümkün olmadığını görmek gerekir. Mevcut/yaygın "Türk kimliği"ni benimsemiş vatandaşlar ile bu kimliği benimse(ye)memiş olanların ortaklaşa kabulleneceği bir "üst kimlik" oluşturulması Türkiye'nin geleceğinin anahtarıdır.

Basiretli siyaset anlayışı toplumda var olan sorun ve taleplerin sağlıklı siyasi veya toplumsal mekanizmalarla yumuşatılmasını gerektirir; böylelikle sosyal, etnik, dini veya ekonomik sebeplerle oluşacak muhalefetin radikalleşmesini engellenecektir. Türkiye Kürt bahsinde tam tersini yaparak siyasi alanı daraltmakta ve sorunlar daha da büyüyüp giriftleşmektedir. Türkiye'nin huzuru ve menfaati siyasi kanalların Kürtlerin taleplerine cevap verecek şekilde genişlemesini gerektirir. Türkiye mevcut soruna siyasi bağlamda bir çözüm geliştirmeyi başaramazsa PKK'nın (veya uzantısı olan örgütlerin) askeri olarak mağlup olsa dahi yeniden dirileceklerini söylemek kehânete girmez. Nitekim eski genelkurmay başkanı Org. İlker Başbuğ da bu meseleyi 2010 yılında "26 yıl-

the former chief of staff Gen. İlker Başbuğ stated that the sociological makeup of the grassroots enabled the organization to rise up again,⁽¹⁸⁸⁾ and said in 2010 that "the state (had) put an end to the PKK 5 times, across a 26 year period (1984-2010)".⁽¹⁸⁹⁾ In a study that empirically investigated the capacity of military methods to prevent armed conflicts in Turkey, it was concluded that the destruction of the PKK presence by military methods alone did not solve the problem.⁽¹⁹⁰⁾

The Kurdish question and the conflicts between state forces and the PKK are Turkey's most devastating problem, which has left its mark on Turkey for almost 40 years. Despite the fact that the Kurdish problem is fundamentally political in nature, as state's codes the issue as a security and terrorism problem through the PKK and its persistent efforts to end it with security policies has resulted in the PKK becoming more politicized and widening its base among the Kurdish population. The same process, with its powerful guiding influence on policy choices, even completely dominating some choices, has moved Turkey away from pragmatic and rational flexibility.⁽¹⁹¹⁾ This has done, and still does, enormous economic damage to Turkey. According to the calculations, a resource that corresponds to 1% of the annual national income evaporates directly or indirectly, and an extraordinary wealth of more than 3 trillion dollars slips away from Turkey when spread over the years.

In addition to the extraordinary direct losses caused by the intensification of armed actions and conflicts, there are also indirect losses caused by Turkey's significant loss of flexibility and political and economic predictability. As a result, Turkey has introduced the political option in a very limited scope in its struggle with regard to the Kurdish issue, mainly as a result of its official attitude based on ideological preferences and acceptances. The Kurdish issue, which Turkey thought could be resolved with security policies, created enormous human and material costs to Turkey.

Kurdish peace is the key to both the democratization and rationalization of Turkey. Considering the wide variety of risks surrounding Turkey, it will be seen that becoming rational regarding the Kurdish issue is of vital importance. Unlike the past, Turkey's

da (1984-2010) devlet PKK'yı 5 defa bitirdi"⁽¹⁸⁸⁾ diyerek tabandaki sosyolojinin örgütün yeniden ayağa kalkmasına imkân sağladığını ifade etmiştir.⁽¹⁸⁹⁾ Ayrıca askeri yöntemlerin Türkiye'deki silahlı çatışmaları engelleme kapasitesinin ampirik olarak araştırıldığı bir çalışmada PKK varlığının askeri yöntemlerle yok edilmesinin tek başına soruna çözmediği sonucuna ulaşılmıştır.⁽¹⁹⁰⁾

Kürt sorunu ve devlet güçleriyle PKK arasındaki çatışmalar Türkiye'nin neredeyse 40 senesine mührünü vurmuş en yakıcı sorunudur. Kürt sorununun temeli itibarıyla siyasi olmasına rağmen, devletin meseleyi PKK üzerinden asayiş/terör sorunu olarak kodlaması ve ısrarla güvenlikçi politikalarla sona erdirmeye çalışmasının sonucu, PKK'nın daha da siyasallaşarak Kürt kitleler nezdindeki tabanını genişletmesi olmuştur. Aynı süreç, politika tercihleri üzerindeki güçlü yönlendirici etkisi ile —hatta bazı tercihleri tamamen domine ederek— Türkiye'yi pragmatik ve rasyonel esneklikten uzaklaştırmıştır.⁽¹⁹¹⁾ Bu durum Türkiye'ye muazzam büyüklükte ekonomik zararlar vermiştir ve hâlâ da vermektedir. Yapılan hesaplamalara göre yıllık milli gelirin yüzde 1 kadarına tekabül eden bir kaynak direkt olarak veya dolaylı bir şekilde buharlaşmakta ve yıllara yayılınca 3 trilyon doları aşkın muazzam bir olağanüstü bir servet Türkiye'nin avuçlarından kayıp gitmektedir.

Silahlı eylem ve çatışmaların yoğunlaşmasının oluşturduğu olağanüstü büyüklükteki direkt kayıpların yanısıra, Türkiye'nin esnekliğini ve politik/ekonomik öngörülebilirliğini önemli ölçüde kaybetmiş olmasının doğurduğu dolaylı kayıplar da söz konusudur. Sonuç olarak, Türkiye Kürt meselesiyle ilgili mücadelesinde —temelde ideolojik tercih ve kabullere dayalı resmi tutumun bir sonucu olarak— siyaset alternatifini çok kısıtlı şekilde ve kapsamda devreye almış, güvenlikçi politikalarla çözebileceğini zannettiği konu Türkiye'ye beşeri ve maddi olarak çok büyük maliyetler oluşturmuştur.

Kürt Barışı, Türkiye'nin hem demokratikleşmesinin hem de rasyonelleşmesinin anahtarıdır. Türkiye'yi çevreleyen çok değişik riskler dikkate alındığında, Kürt Barışı üzerinden gerçekleşecek rasyonelleşmenin hayati önem taşıdığı görülecektir. Geçmişten farklı olarak, Türkiye'nin nüfus artış hızı belirgin şekilde düşmektedir. Öngörülebilir

(188) The military defeat and destruction of PKK forces is not enough to solve the "problem". See Özlem Kayhan Pusane (2015), "Turkey's Military Victory over the PKK and Its Failure to End the PKK Insurgency," *Middle Eastern Studies*, 51(5), pp. 727-741.

(189) <http://haber7.com/guncel/haber/563773-org-basbug-tsk-pkkyi-5-kere-bitirdi>

(190) Mete Feridun and Muhammad Shahbaz (2010), "Fighting Terrorism: Are Military Measures Effective? Empirical Evidence from Turkey," *Defence and Peace Economics*, 21(2), pp. 193-205

(191) As an example, the international relations of the PYD, which is linked to the PKK in Syria, can be given as an example. As an organization, the PYD is simultaneously able to conduct relations, liaisons and negotiations with the USA, Russia, Israel, Iran, the Syrian administration and the EU, all of which have different interests. Turkey's failure to achieve this as a state should be seen as an interesting and remarkable manifestation of its move away from "pragmatic and rational flexibility".

(188) <http://haber7.com/guncel/haber/563773-org-basbug-tsk-pkkyi-5-kere-bitirdi>

(189) PKK güçlerinin askeri olarak mağlup ve imha edilmesi "sorun"un çözülmesi için yeterli gelmemektedir. Bkz. Özlem Kayhan Pusane (2015), "Turkey's Military Victory over the PKK and Its Failure to End the PKK Insurgency," *Middle Eastern Studies*, 51(5), s. 727-741.

(190) Mete Feridun and Muhammad Shahbaz (2010), "Fighting Terrorism: Are Military Measures Effective? Empirical Evidence from Turkey," *Defence and Peace Economics*, 21(2), s. 193-205

(191) Örnek olarak, Suriye'deki PKK ile bağlantılı PYD'nin uluslararası ilişkileri örnek olarak verilebilir. PYD bir örgüt olarak aynı anda birbirinden farklı çıkarları olan ABD, Rusya, İsrail, İran, Suriye yönetimi ve AB ile ilişki, irtibat ve müzakerelerini yürütebilmektedir. Türkiye'nin bir devlet olarak bunu başaramaması, "pragmatik ve rasyonel esneklik"ten uzaklaşmasının ilginç ve dikkat çekici bir tezahürü olarak görülmelidir.

population growth rate is declining significantly. It seems likely that in the foreseeable future, Turkey will become a country suffering from a labour shortage. A Turkey that has realised its democratic reforms and achieved internal peace may become a centre of attraction not only for Kurds from outside Turkey but also for everyone living in the neighbouring countries. It is unthinkable for brilliant minds to envision a future for themselves in a Turkey which has not been able to achieve its own peace. Turkey will either be a country where even its own educated people flee, or a country where brilliant minds yearn to come. A Turkey that has made these reforms will attract money, investment and people.

In this context, it would be appropriate to emphasize the relations with the Kurds of Syria and Iraq; for it must be accepted that the Kurdish presence in Syria and Iraq has irreversibly acquired a political and legal nature. Realism requires us to accept that these entities are permanent fixtures there, in the form of a federation and/or confederation. If Turkey can achieve Kurdish peace, a Turkey that is at peace with its Kurds can become the guarantor of the Kurdish presence in Syria and Iraq. If the current confrontational policy continues, Kurdish structures in Iraq or Syria will become a centre of attraction for the Kurdish population in Turkey. In addition, in the face of the fact that the population in the south of Turkey is almost entirely made up of Kurds, it means that the channels of access to the Middle East will be blocked for a Turkey that is hostile to the Kurds. It is certain that Turkey, if it realises these reforms, will also increase its attraction in the eyes of all the peoples of the region.

Turkey's Kurdish peace will also be decisive in terms of relations with non-Muslim diasporas of Turkish origin, and a Turkey that carries out its democratic reforms will also become a centre of attraction for the Armenian and Syriac diaspora. Armenians and Syrians living in European countries in particular will begin to reconnect with the lands where they have their roots. Every bond established, every visit made, every house or summer house bought will mean the enrichment of Turkey.

If we approach the subject in terms of commercial markets and scale, Turkey is a country deprived of natural resources. The only way for it to get affluent is to produce and export. Almost all over the world, the largest trade is done with neighbouring countries; however, Turkey's trade with its neighbours is far below its current potential. In trying to sell goods to far away markets, Turkey is not successful enough in selling goods to its neighbours. It is thought that after the pandemic, the trend of globalization will slow down, a protectionist understanding of economy will emerge, and "regional economies" will come to the fore. A Turkey that has made its own internal peace will increase its soft-power and effectiveness in the eyes of the countries in the region and its neighbours (perhaps excluding Iran). The key to this is Turkey's own

bir gelecekte Türkiye emek açığı çeken bir ülke haline gelmesi muhtemel gözükmektedir. Demokratik reformlarını gerçekleştirmiş ve iç barışını sağlamış bir Türkiye yalnız Türkiye dışındaki Kürtler için değil, yakın çevresindeki coğrafyalarda yaşayan herkes için cazibe merkezi haline gelerek beyin göçü alan bir ülke haline gelebilir. Parlak beyinlerin kendi barışını sağlayamamış bir Türkiye'de kendilerine bir gelecek görmesi düşünülemez. Türkiye ya kendi yetişmiş insanların dahi kaçtığı bir ülke ya da parlak beyinlerin göçmek için can attığı bir ülke olacaktır. Bu reformları yapmış bir Türkiye para, yatırım ve nüfus çekecektir.

Bu bağlamda Suriye ve Irak Kürtleri ile ilişkileri de vurgulamak yerinde olur: Suriye'de ve Irak'ta Kürt varlığının geri dönülemez şekilde politik ve hukuki bir mahiyet kazandığı bir realitedir. Federasyon ve/ya konfederasyon şeklinde bu varlıkların kalıcı olduğunu kabullenmek gerçekçiliğin gereğidir. Türkiye Kürt Barışını gerçekleştirebilirse, Kürtleriyle barışmış bir Türkiye Suriye'deki ve Irak'taki Kürt varlığının garantörü haline gelebilir. Eğer çatışmacı mevcut anlayış devam ederse, Türkiye'deki Kürt nüfus açısından Irak veya Suriye'deki Kürt yapılanmaları bir cazibe merkezi haline gelecektir. Ayrıca, Türkiye'nin güneyindeki nüfusun neredeyse tamamen Kürtlerden oluşması gerçeği karşısında, Kürtleri hasım gören bir Türkiye'nin Ortadoğu'ya erişim kanalları da bloke olacak demektir. Barışı başaran Türkiye büyüyecek, aksi takdirde bloke olacaktır. Bu reformları gerçekleştiren Türkiye'nin, ayrıca, bütün bölge halkları nezdinde cazibesinin artacağı kesindir.

Türkiye'nin Kürt Barışı, Türkiye kökenli gayrimüslim diasporalar ile ilişkiler açısından da belirleyici olacak, demokratik reformlarını gerçekleştiren bir Türkiye, Ermeni ve Süryani diasporası için de cazibe merkezi haline gelecektir. Özellikle Avrupa ülkelerinde yaşayan Ermeniler ve Süryaniler kendi köklerinin olduğu topraklarla yeniden bağ kurmaya başlayacaklardır. Kurulan her bağ, yapılan her ziyaret, alınan her ev/yazlık Türkiye'nin zenginleşmesi anlamına gelecektir.

Konuya ticari pazarlar ve ölçek açısından yaklaşacak olursak; Türkiye doğal kaynaklardan mahrum bir ülkedir. Zenginleşmesinin tek yolu üretmek ve ihracat yapmaktır. Dünyanın hemen her yerinde en büyük ticaret komşu ülkelerle yapılır; ancak Türkiye'nin komşularıyla ticareti mevcut potansiyelin çok altındadır. Uzak pazarlara mal satmaya çalışan Türkiye komşularına mal satmada yeterince başarılı değildir. Pandemi sonrasında küreselleşme trendinin yavaşlayacağı, korumacı ekonomi anlayışının yükseleceği ve "bölgesel ekonomiler" in gündeme geleceği düşünülmektedir. Kendi iç barışını yapmış bir Türkiye'nin (belki İran hariç) bölge ülkeleri ve komşuları nezdindeki soft-power'ı ve etkinliği artacaktır. Bunun anahtarı Türkiye'nin kendi iç barışıdır; demokratik reformlarını gerçekleştirecek bir Türkiye halihazırda büyük bir güç ve istikrar vakumu içinde bulunan bölge ülkeleri için cazibe merkezine dönüşebilir.

internal peace. A Turkey that carries out its democratic reforms can become a centre of attraction for the countries in the region, which are currently in a great vacuum of power and stability.

The water issue must also be considered. Turkey, if it achieves Kurdish peace and becomes the guarantor of the Kurds outside of Turkey, may become the country that will determine a significant part of the water resources in the Middle East. Potable water will become more important than oil in the foreseeable future. It is possible for Turkey, if it manages this issue with fairness, to become the centre of regional stability and economy through mutual dependencies to be developed through the sharing of water. It is possible to say that a Turkey that cannot achieve Kurdish peace will not be able to benefit sufficiently even from the water resources in its own territory.

Even if it is very difficult to achieve, resolving the Kurdish issue will bring serious advantages and political depth to the society, country and state. Freezing or ignoring politics and looking at the issue from the perspective of security will likely have no other result than a waste of time for Turkey. The state's allegation that "separatist terrorism" is supported due to "poverty in the eastern and south-eastern regions" is an attitude that emerged as a result of ignoring the fundamentally political nature of the problem. As a matter of fact, economist Pinar Derin Güre from METU analysed the situation in the southeast region with VAR (vector autoregression) methodology and concluded that there is no causal link between economic conditions and the support given to the PKK.⁽¹⁹²⁾

In the previous chapters, I attempted to emphasize the fact that the political understanding in Turkey, which is largely averse to power sharing and is based on the concentration of power, increases systemic uncertainties and undermines political and economic predictability. The attitude that manifests itself in the approach to the Kurdish problem is not independent of the general political conflicts in Turkey. The authoritarian and patrimonial reflexes that exist in a large number of officials or civil decision makers make Turkey fragile by removing it from pragmatic and rational flexibility, which ultimately leads to unresolved problems or to higher solution costs. The marginal return of confrontational politics in Turkey has become negative in many areas. The expected benefit from the conflict cannot be obtained anymore, and extra costs of extraordinary magnitude occur. Turkey has to become rational and

Vurgulanması gereken bir başka husus, su meselesidir: Kürt Barışı'nı yapmış ve Türkiye dışındaki Kürtlerin de garantörü haline gelmiş Türkiye Ortadoğu'daki su kaynaklarının önemli kısmını belirleyecek ülke haline gelebilir. İçilebilir su, görünür gelecekte petrolden daha önemli hale gelecektir. Bu meseleyi hakkaniyetle yöneten Türkiye'nin, sırf suyun paylaşımı üzerinden geliştirilecek karşılıklı bağımlılıklarla bölge istikrarının ve ekonomisinin merkezi haline gelebilmesi mümkündür. Kürt Barışı'nı yapamayan bir Türkiye'nin, halihazırda kendi coğrafyasında yer alan su kaynaklarından dahi yeterince istifa edemeyeceğini söylemek mümkündür.

Başarması çok zor da olsa, Kürt meselesinin nihai çözümü topluma, ülkeye ve devlete çok ciddi avantajlar ve siyasal bir derinlik kazandıracaktır. Siyaseti dondurup veya gözardı edip konuya asayiş penceresinden bakmanın ülkeye vakit kaybettirmekten başka bir sonucu muhtemelen olmayacaktır. Devlet dilinin —son zamanlarda azalmış olmakla birlikte— "doğu ve güneydoğu bölgelerindeki fakirlik" sebebiyle "ayrılıkçı terör"e destek verildiği iddiası da, sorunun temelde siyasi olan mahiyetini görmezden gelmenin sonucu olarak ortaya çıkan bir tutumdur. Nitekim, ODTÜ'den iktisatçı Pinar Derin Güre güneydoğu bölgesindeki durumu VAR (vektör otoregresyon) metodolojisi ile analiz etmiş ve ekonomik şartlarla PKK'ya verilen destek arasında nedensellik bağlantısı olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁽¹⁹²⁾

Türkiye'deki güç paylaşımına büyük ölçüde kapalı ve güç temerküzünü esas alan siyaset anlayışının sistemik belirsizlikleri arttırarak politik ve ekonomik öngörülebilirliğe darbe vurduğunu baştaki bölümlerde vurgulamaya çalışmıştım. Kürt sorununa yaklaşımda kendisini gösteren tutum, esasında Türkiye'deki genel siyasi çatışmalardan bağımsız değildir. Resmi veya sivil karar alıcıların epey bir kısmında var olan otoriter ve patrimonial refleksler Türkiye'yi pragmatik ve rasyonel esneklikten uzaklaştırarak kırılğanlaştırmakta, bu durum da sonuçta sorunların çözümsüz kalmasına veya çözüm maliyetlerinin yükselmesine yol açmaktadır.

Gelinen nokta itibarıyla Türkiye'de çatışmacı siyasetin marjinal getirisi pek çok alanda negatife dönmüş durumdadır; çatışmadan beklenen menfaat temin olunamadığı gibi olağanüstü büyüklükte ekstra maliyetler oluşmaktadır. Türkiye sorunlarını çözebilme için rasyonelleşmek ve pragmatik bir esneklik kazanmak zorundadır. Klasik sağ/sol, laik/dindar, Türk/Kürt paradigmatlarıyla Türkiye'nin bu kilitlenmeyi aşabilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

(192) Pinar Derin Güre (2011), "Separatist Terrorism and the Economic Conditions in South-Eastern Turkey," *Defence and Peace Economics*, vol. 22(4), Ağustos 2011, 393-407. Ayrıca bkz. Pinar Derin Güre & Adem Yavuz Elveren (2014), "Does Income Inequality Derive the Separatist Terrorism in Turkey", *Defence and Peace Economics*, vol. 25(3), 311-327.

(192) Pinar Derin Güre (2011), "Separatist Terrorism and the Economic Conditions in South-Eastern Turkey," *Defence and Peace Economics*, vol. 22(4), Ağustos 2011, 393-407. Ayrıca bkz. Pinar Derin Güre & Adem Yavuz Elveren (2014), "Does Income Inequality Derive the Separatist Terrorism in Turkey", *Defence and Peace Economics*, vol. 25(3), 311-327.

gain a pragmatic flexibility in order to solve its problems. It does not seem possible for Turkey to overcome this deadlock with the classical right, left, secular, religious, Turkish and Kurdish dichotomies.

Graduating from being a collective of “victimized citizens” to being a society of “equal citizens” is going to be an important step in leaving behind the current state of fragmentation. In order to be a society of equal citizens, it is essential that everyone in the society accepts that they are legally, politically and morally equal with other citizens. The fact that civil, democratic citizenship rights and preferences are practically deprived of legal, constitutional guarantees, and the lack of objective democratic mechanisms to protect these rights are the main reasons for the widespread sense of “victimization” in society. This perception divides the society into communities, marginalises each community or group and makes social cohesion difficult. This segregation gets out of hand from time to time due to the conjuncture or through the manipulation of politicians and exacerbates social polarisation and marginalisation as a result.

Factors such as ideological polarisation, the exclusion of citizens who do not meet the official definition of an “acceptable citizen”, the prevalence of sectarian politics, political attitudes that put the state above the individual citizen in state-citizen relations, ideological views dominating the system, and politicization of the judiciary contribute to the sum total of uncertainties in Turkey. These factors also impoverish Turkey by indirectly limiting economic development. The Kurdish issue and PKK violence, despite the existence of very complex relationships and factors, are, in essence, a by-product of all these processes and the most devastating and immediate of all the problems in Turkey.

In a country where social disintegration and intellectual conflicts are strong, rigid ideological attitudes or revanchist ambitions only cause problems to become ossified and permanent. Solving these problems will be possible with rational policy choices and pragmatic flexibility. If the parties fail to meet at this level of maturity, the prevalence of confrontational politics and especially the armed conflict based on the Kurdish issue will continue to impose high human and material costs on Turkey.

Mevcut parçalanmışlık halinden çıkılmasında “mağdur vatandaşlar bütünü”nden “eşit vatandaşlar toplumu”na evrilmek önemli bir basamak olacaktır. “Eşit vatandaşlar toplumu” olabilmek için de toplumdaki herkesin diğer vatandaşlarla hukuken, siyaseten ve ahlaken eşit olduğunu kabul etmesi şarttır. Medeni/demokratik vatandaşlık hak ve tercihlerinin pratikte yasal/anayasal güvencelerden mahrum olması ve bu hakları koruyacak objektif demokratik mekanizmaların eksikliği, toplumda yaygın olan “mağduriyet” duygusunun temel sebebidir. Bu algı toplumu cemaatlere ayırarak her bir cemaati veya zümreyi marjinalleştirmekte ve toplumsal uyumu zora sokmaktadır. Bu ayrışma konjonktür etkisiyle veya siyasetçilerce köpürtülerek zaman zaman iyice çığırından çıkmakta ve sonuçları itibarıyla toplumsal kutuplaşmayı ve marjinalleşmeyi güçlendirmektedir.

İdeolojik kamplaşmalar, resmi “makbul vatandaş” tanımına uymayan vatandaşların dışlanması, sekte siyaset anlayışının yaygınlığı, devlet-vatandaş ilişkilerinde bireyi/vatandaşı değil de devleti üstte gören politik tutumlar, ideolojik bakışların sistemi domine etmesi, yargının siyasallaşması gibi faktörler Türkiye’deki total belirsizliği arttıran ve dolaylı olarak ekonomik gelişmeyi sınırlandırarak Türkiye’yi fakirleştiren faktörlerdir. Kürt meselesi ve PKK şiddeti —çok karmaşık ilişki ve faktörlerin varlığına rağmen— özünde bütün bu süreçlerin bir yan ürünü ve Türkiye’deki sorunların her açıdan en yakıcısıdır.

Toplumsal ayrışma ve fikri zıtlıkların güçlü olduğu bir ülkede rijit ideolojik tutumlar veya rövanşist hırslar ancak sorunların kemikleşmesine ve kalıcılılaşmasına yol açar. Sorunların çözülmesi rasyonel/akılcı politika tercihleriyle ve pragmatik bir esneklikle mümkün olabilecektir. Tarafların bu olgunlukta buluşamaması durumunda çatışmacı siyaset anlayışı ve özellikle Kürt meselesi eksenli silahlı çatışmalar Türkiye’ye yüksek beşeri ve maddi bedeller ödetmeye devam edecektir.

DPI AIMS AND OBJECTIVES

Aims and objectives of DPI include:

- To contribute to broadening bases and providing new platforms for discussion on establishing a structured public dialogue on peace and democracy building.
- To provide opportunities, in which different parties are able to draw on comparative studies, analyse and compare various mechanisms used to achieve positive results in similar cases.
- To create an atmosphere whereby different parties share knowledge, ideas, concerns, suggestions and challenges facing the development of a democratic solution in Turkey and the wider region.
- To support, and to strengthen collaboration between academics, civil society and policy-makers.
- To identify common priorities and develop innovative approaches to participate in and influence democracy-building.
- Promote and protect human rights regardless of race, colour, sex, language, religion, political persuasion or other belief or opinion.

DPI aims to foster an environment in which different parties share information, ideas, knowledge and concerns connected to the development of democratic solutions and outcomes. Our work supports the development of a pluralistic political arena capable of generating consensus and ownership over work on key issues surrounding democratic solutions at political and local levels.

We focus on providing expertise and practical frameworks to encourage stronger public debates and involvements in promoting peace and democracy building internationally. Within this context DPI aims to contribute to the establishment of a structured public dialogue on peace and democratic advancement, as well as to widen and create new existing platforms for discussions on peace and democracy building. In order to achieve this we seek to encourage an environment of inclusive, frank, structured discussions whereby different parties are in the position to openly share knowledge, concerns and suggestions for democracy building and strengthening across multiple levels.

DPI's objective throughout this process is to identify common priorities and develop innovative approaches to participate in and influence the process of finding democratic solutions. DPI also aims to support and strengthen collaboration between academics, civil society and policy-makers through its projects and output. Comparative studies of relevant situations are seen as an effective tool for ensuring that the mistakes of others are not repeated or perpetuated. Therefore we see comparative analysis of models of peace and democracy building to be central to the achievement of our aims and objectives.

DEMOKRATİK GELİŞİM ENSTİTÜSÜ'NÜN AMAÇLARI VE HEDEFLERİ

DPI'nın amaçları ve hedefleri:

- Barışın ve demokrasinin inşası üzerine yapılandırılmış bir kamusal diyalogun oluşması için gerekli olan tartışma ortamının geliştirilmesi ve genişletilmesi.
- Farklı kesimlerin karşılaştırmalı çalışmalar vesilesiyle bir araya gelerek, farklı dünya örnekleri özelinde benzer durumlarda olumlu sonuçlar elde etmek için kullanılmış çeşitli mekanizmaları incelemesine ve analiz etmesine olanak sağlamak. Farklı kesimlerin bir araya gelerek Türkiye ve daha geniş bir coğrafyada demokratik bir çözümün geliştirilmesine yönelik bilgilerini, düşüncelerini, endişelerini, önerilerini, kaygılarını ve karşılaşılan zorlukları paylaştığı bir ortam yaratmak. Akademisyenler, sivil toplum örgütleri ve karar alıcılar arasındaki işbirliğinin desteklemek ve güçlendirmek.
- Ortak öncelikleri belirlemek ve demokrasi inşası sürecini ve sürece katılımı etkileyecek yenilikçi yaklaşımlar geliştirmek. Din, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi görüş ve inanç farkı gözetmeksizin insan haklarını teşvik etmek ve korumak.

Demokratik Gelişim Enstitüsü (DPI), Türkiye'de demokratik bir çözümün geliştirilmesi için, farklı kesimlerin bir araya gelerek bilgilerini, fi-

kirlerini, kaygılarını ve önerilerini paylaştıkları bir ortamı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmalarımız, demokratik çözümün sağlanması için kilit önem taşıyan konularda fikir birliğine varma ve uzlaşılan konuları sahiplenme yeteneğine sahip çoğulcu bir siyasi alanın geliştirilmesini desteklemektedir.

Kurum olarak güçlü bir kamusal tartışmayı; barışı ve demokrasiyi uluslararası düzeyde geliştirmeye yönelik katılımları teşvik etmek için uzmanlığa ve pratiğe dayalı bir bakış açısıyla hareket ediyoruz. Bu çerçevede barış ve demokratik ilerleme konusunda yapılandırılmış bir kamusal tartışmanın oluşturulmasına katkıda bulunmayı; barış ve demokrasi inşası tartışmaları için yeni platformlar yaratmayı ve mevcut platformları genişletmeyi amaçlıyoruz.

Bu amaçlara ulaşabilmenin gereği olarak, farklı kesimlerin demokrasinin inşası ve güçlendirmesi için bilgilerini, endişelerini ve önerilerini açıkça paylaşılabilecekleri kapsayıcı, samimi ve yapılandırılmış tartışma ortamını çeşitli seviyelerde teşvik etmeye çalışıyoruz. DPI olarak farklı projelerimiz aracılığıyla akademi, sivil toplum ve karar alıcılar arasındaki işbirliğini desteklemeyi ve güçlendirmeyi de hedefliyoruz.

BOARD MEMBERS

YÖNETİM KURULU ÜYELERİ

KERİM YILDIZ

(Chief Executive Officer / İcra Kurulu Başkanı)

Kerim Yıldız is an expert in conflict resolution, peacebuilding, international human rights law and minority rights, having worked on numerous projects in these areas over his career. Yıldız has received a number of awards, including from the Lawyers Committee for Human Rights for his services to protect human rights and promote the rule of law in 1996, and the Sigrid Rausing Trust's Human Rights award for Leadership in Indigenous and Minority Rights in 2005. Yıldız is also a recipient of the 2011 Gruber Prize for Justice. He has also written extensively on international humanitarian law, conflict, and various human rights mechanisms.

Kerim Yıldız çatışma çözümü, barışın inşası, uluslararası insan hakları ve azınlık hakları konusunda uzman bir isimdir ve kariyeri boyunca bu alanlarda çok çeşitli projelerde çalışmıştır. Kerim Yıldız, 1996 yılında insan haklarının korunması ve hukuk kurallarının uygulanması yönündeki çabalarından ötürü İnsan Hakları İçin Avukatlar Komitesi Ödülü'ne, 2005'te Sigrid Rausing Trust Vakfı'nın Azınlık Hakları alanında Liderlik Ödülü'ne ve 2011'de ise Gruber Vakfı Uluslararası Adalet Ödülü'ne layık görülmüştür. Uluslararası insan hakları hukuku, insancıl hukuk ve azınlık hakları konularında önemli bir isim olan Yıldız, uluslararası insan hakları hukuku ve insan hakları mekanizmaları üzerine çok sayıda yazılı esere sahiptir.

NICHOLAS STEWART QC

(Chair / Yönetim Kurulu Başkanı)

Nicholas Stewart, QC, is a barrister and Deputy High Court Judge (Chancery and Queen's Bench Divisions) in the United Kingdom. He is the former Chair of the Bar Human Rights Committee of England and Wales and former President of the Union Internationale des Avocats. He has appeared at all court levels in England and Wales, before the Privy Council on appeals from Malaysia, Singapore, Hong Kong and the Bahamas, and in the High Court of the Republic of Singapore and the European Court of Human

Rights. Stewart has also been the chair of the Dialogue Advisory Group since its founding in 2008.

Tecrübeli bir hukukçu olan Nick Stewart Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi (Chancery and Queen's Bench Birimi) ikinci hâkimidir. Geçmişte İngiltere ve Galler Barosu İnsan Hakları Komitesi Başkanlığı (Bar Human Rights Committee of England and Wales) ve Uluslararası Avukatlar Birliği (Union Internationale des Avocats) başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. İngiltere ve Galler'de gerçekleşen ve Malezya, Singapur, Hong Kong, Bahamalar, Singapur ve Avrupa İnsan Hakları mahkemelerinin temyiz konseylerinde görüş bildirdi. Stewart, 2008'deki kuruluşundan bu yana Diyalog Danışma Grubunun başkanlığını da yürütüyor.

PRISCILLA HAYNER

Priscilla Hayner is co-founder of the International Center for Transitional Justice and is currently on the UN Department of Political Affairs Standby Team of Mediation Experts. She is a global expert on truth commissions and transitional justice initiatives and has authored several books on these topics, including Unspeakable Truths, which analyses truth commissions globally. Hayner has recently engaged in the recent Colombia talks as transitional justice advisor to Norway, and in the 2008 Kenya negotiations as human rights advisor to former UN Secretary-General Kofi Annan and the United Nations-African Union mediation team. Hayner has also worked significantly in the implementation stages following a peace agreement or transition, including Sierra Leone in 1999 and South Sudan in 2015.

Geçiş Dönemi Adaleti için Uluslararası Merkez'in (International Center for Transitional Justice) kurucularından olan Priscilla Hayner, aynı zamanda BM Kıdemli Arabuluculuk Danışmanları Ekibi'ndedir. Hakikat komisyonları, geçiş dönemi adaleti inisiyatifleri ve mekanizmaları konusunda küresel bir uzman olan Hayner, hakikat komisyonlarını küresel olarak analiz eden Unspeakable Truths (Konulmayan Gerçekler) da dahil olmak üzere, alanda pek çok yayına sahiptir. Hayner, yakın zamanda Kolombiya barış görüşmelerinde Norveç'in geçiş dönemi adaleti danışmanı olarak ve 2008 Kenya müzakerelerinde eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan ve Birleşmiş Milletler-Afrika Birliği arabuluculuk ekibinin insan hakları danışmanı olarak görev yapmıştır. Hayner, 1999'da Sierra Leone ve 2015'te Güney Sudan da dahil olmak üzere birçok ülkede, barış anlaşması ve geçiş sonrası uygulamaları konularında çalışmalar yapmıştır.

ARILD HUMLEN

Arild Humlen is a lawyer and Director of the Norwegian Bar Association's Legal Committee. He is widely published within a number of jurisdictions, with emphasis on international civil law and human rights, and he has lectured at the law faculty of several universities in Norway. Humlen is the recipient of the Honor Prize of the Bar Association of Oslo for his work on the rule of law and in 2015 he was awarded the Honor Prize from the international organisation Save the Children for his efforts to strengthen the legal rights of children.

Hukukçu olan Arild Humlen aynı zamanda Norveç Barosu Hukuk Komitesi'nin direktörüdür. Uluslararası medeni hukuk ve insan hakları gibi yargı alanları üzerine çok sayıda yazısı yayınlanmış, Norveç'te bir dizi hukuk fakültesinde ders vermiştir. Oslo Barosu bünyesinde Sığınmacılık ve Göçmenlik Hukuku Davaları Çalışma Grubu başkanı olarak yaptığı çalışmalardan dolayı Oslo Barosu Onur Ödülü'ne layık görülmüştür.

JACKI MUIRHEAD

Jacki Muirhead was appointed Chambers Administrator at Devereux Chambers, London, UK, in November 2015. Her previous roles include Practice Director at FJ Cleveland LLP, Business Manager at Counsels' Chambers Limited and Deputy Advocates Clerk at the Faculty of Advocates, UK.

Şu anda Devereux Chambers isimli hukuk firmasında üst düzey yönetici olarak görev yapan Jacki Muirhead bu görevinden önce Cleveland Hukuk Firması çalışma direktörü, Counsel's Chambers Limited isimli hukukçular odasında şef katip ve Avukatlar Fakültesi'nde (Faculty of Advocates) pazarlama müdürü olarak çalışmıştır.

ANTONIA POTTER PRENTICE

Antonia Potter Prentice is currently the Director of Alliance 2015-a global network of humanitarian and development organisations. Prentice has extensive experience on a range of humanitarian, development, peacemaking and peacebuilding issues through her previous positions, including interim Senior Gender Adviser to the Joint Peace Fund for Myanmar and providing technical advice to the Office of the Special Envoy of the UN Secretary General to the Yemen peace process. Prentice has also been involved in various international organisations including UN Women, Dialogue Advi-

sory Group, and Centre for Humanitarian Dialogue. Prentice co-founded the Athena Consortium as part of which she acts as Senior Manager on Mediation Support, Gender and Inclusion for the Crisis Management Initiative (CMI) and as Senior Adviser to the European Institute for Peace (EIP).

Antonia Potter Prentice, insani yardım kuruluşlarının ve kalkınma örgütlerinin küresel ağı olan İttifak 2015'in direktörüdür. Prentice, Myanmar için Ortak Barış Fonu'na geçici Kıdemli Cinsiyet Danışmanı ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Yemen Özel Elçisi Ofisi'ne teknik tavsiyeler vermek de dahil olmak üzere insancıl faaliyetler, kalkınma, barış yapma ve barış inşası gibi konularda sivil toplum bünyesinde 17 yıllık bir çalışma tecrübesine sahiptir. BM Kadınları, Diyalog Danışma Grubu ve İnsani Yardım Diyalogu Merkezi gibi çeşitli uluslararası örgütlerde görev yapan Prentice, kurucuları arasında yer aldığı Athena Konsorsiyomu Arabuluculuk Desteği, Toplumsal Cinsiyet ve Kaynaştırma için Kriz Yönetimi İnisiyatifi'nde yöneticilik ve Avrupa Barış Enstitüsü'ne (EIP) başdanışmanlık yapmaktadır.

CATHERINE WOOLLARD

Catherine Woollard is the current Secretary General for ECRE, the European Council for Refugees and Exiles, a pan-European alliance of 96 NGOs protecting and advancing the rights of refugees, asylum seekers and displaced persons. Previously she served as the Director of the Brussels Office of Independent Diplomat, and from 2008 to 2014 she was the Executive Director of the European Peacebuilding Liaison Office (EPLO)-a Brussels-based network of not-for-profit organisations working on conflict prevention and peacebuilding. She also held the positions of Director of Policy, Communications and Comparative Learning at Conciliation Resources, Senior Programme Coordinator (South East Europe/CIS/Turkey) at Transparency International and Europe/Central Asia Programme Coordinator at Minority Rights Group International. Woollard has additionally worked as a consultant advising governments on anti-corruption and governance reform, as a lecturer in political science, teaching and researching on the EU and international politics, and for the UK civil service.

Catherine Woollard, Avrupa Mülteci ve Sürgünler Konseyi (ECRE) Genel Sekreteri'dir. ECRE, Avrupa ülkelerinin ittifakına dayalı ve uluslararası koruma alanında çalışan yaklaşık 96 sivil toplum kuruluşunun üye olduğu bir ağıdır. Geçmişte Bağımsız Diplomatlar Grubu'nun Brüksel Ofis Direktörü olarak çalışan Woollard 2008-2014 yılları arasında çatışmanın

önlenmesi ve barışın inşaaı üzerine çalışan sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu bir ağ olan Avrupa Barış İnşaaı İrtibat Bürosu'nun direktörü olarak görev yapmıştır. Conciliation Resources'da Siyaset, İletişim ve Karşılaştırmalı Öğrenme Birimi Direktörü, Transparency International'da Güneydoğu Avrupa ve Türkiye Kıdemli Program Koordinatörü, Minority Rights Group'da Avrupa ve Orta Asya Program Koordinatörü olarak görev yapmıştır. Hükümetlere yolsuzluk konusunda danışmanlık hizmeti vermiş, akademisyen olarak Birleşik Krallık'taki kamu kurumu çalışanlarına siyaset bilimi, AB üzerine eğitim ve araştırma ve uluslararası politika alanlarında dersler vermiştir.

COUNCIL OF EXPERTS

UZMANLAR KURULU ÜYELERİ

BERTIE AHERN

Bertie Ahern is the former Taoiseach (Prime Minister) of Ireland, a position to which he was elected following numerous Ministerial appointments as well as that of Deputy Prime Minister. A defining moment of Mr Ahern's three terms in office as Taoiseach was the successful negotiation of the Good Friday Agreement in April 1998. Mr Ahern held the Presidency of the European Council in 2004, presiding over the historic enlargement of the EU to 27 member states. Since leaving Government in 2008 Mr Ahern has dedicated his time to conflict resolution and is actively involved with many groups around the world. Current roles include Co-Chair of The Inter Action Council; Member of the Clinton Global Initiative; Member of the International Group dealing with the conflict in the Basque Country; Honorary Adjunct Professor of Mediation and Conflict Intervention in NUI Maynooth; Member of the Kennedy Institute of NUI Maynooth; Member of the Institute for Cultural Diplomacy, Berlin; Member of the Varkey Gems Foundation Advisory Board; Member of Crisis Management Initiative; Member of the World Economic Forum Agenda Council on Negotiation and Conflict Resolution; Member of the IMAN Foundation; Advisor to the Legislative Leadership Institute Academy of Foreign Affairs; Senior Advisor to the International Advisory Council to the Harvard International Negotiation Programme; and Director of Co-operation Ireland.

Tecrübeli bir siyasetçi olan Bertie Ahern bir dizi bakanlık görevinden sonra İrlanda Cumhuriyeti Başbakanı olarak görev yapmıştır. Bertie Ahern'in başbakanlık yaptığı dönemdeki en belirleyici gelişme 1998 yılının Nisan ayında Hayırlı Cuma Anlaşması'yla sonuçlanan barış görüşmesi müzakerelerinin başlatılması olmuştur. Ahern, 2004 yılında Avrupa Konseyi başkanlığı görevini yürütürken Avrupa Birliği'nin üye ülke sayısının 27'ye çıktığı tarihsel süreçte payı olan en önemli isimlerden biri olmuştur. 2008 yılında aktif siyasetten çekilen Bertie Ahern o tarihten bu yana bütün zamanını çatışma çözümü çalışmalarına ayırmakta ve bu amaçla pek çok grupta temaslarda bulunmaktadır. Ahern'in hali hazırda sahip olduğu ünvanlar

şunlardır: The Inter Action Council Eşbaşkanlığı, Clinton Küresel İnisiyatif Üyeliği, Bask Ülkesindeki Çatışma Üzerine Çalışma Yürüten Uluslararası Grup Üyeliği, İrlanda Ulusal Üniversitesi Arabuluculuk ve Çatışmaya Müdahale Bölümü Fahri Profesörlüğü, Berlin Kültürel Diplomasi Enstitüsü Üyeliği, Varkey Gems Vakfı Danışma Kurulu Üyeliği, Kriz İdaresi İnisiyatif Üyeliği, Dünya Ekonomik Forumu Müzakere ve Çatışma Çözümü Forumu Konsey Üyeliği, Harvard Uluslararası Müzakere Programı Uluslararası Danışmanlar Konseyi Başkanlığı.

DERMOT AHERN

Dermot Ahern is a former Irish Member of Parliament and Government Minister and was a key figure for more than 20 years in the Irish peace process, including in negotiations for the Good Friday Agreement and the St Andrews Agreement. He also has extensive experience at the EU Council level, including as a key negotiator and signatory to the Constitutional and Lisbon Treaties. In 2005, he was appointed by the then UN Secretary General Kofi Annan, to be a Special Envoy on the issue of UN Reform.

Geçmişte İrlanda Parlamentosu milletvekilliği ve kabinede bakanlık görevlerinde bulunan Dermot Ahern, 20 yıldan fazla bir süre İrlanda barış sürecinde anahtar bir rol oynamıştır ve bu süre içinde Belfast Anlaşması (Hayırlı Cuma Anlaşması) ve St. Andrews Anlaşması için yapılan müzakerelere dahil olmuştur. AB Konseyi seviyesinde de önemli tecrübeleri olan Ahern, AB Anayasası ve Lizbon Antlaşmaları sürecinde de önemli bir arabulucu ve imzacı olmuştur. 2005 yılında dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından BM Reformu konusunda özel temsilci olarak atanmıştır.

Prof. Dr. MEHMET ASUTAY

Professor Dr. Mehmet Asutay is a Professor of Middle Eastern and Islamic Political Economy & Finance at the Durham University Business School, UK. He researches, teaches and supervises research on Islamic political economy and finance, Middle Eastern economic development and finance, the political economy of the Middle East, including Turkish and Kurdish political economies. He is the Director of the Durham Centre for Islamic Economics and Finance and the Managing Editor of the Review of Islamic Economics, as well as Associate Editor of the American Journal of Islamic

Social Science. He is the Honorary Treasurer of the BRISMES (British Society for Middle Eastern Studies); and of the IAIE (International Association for Islamic Economics).

Dr. Mehmet Asutay, İngiltere'deki Durham Üniversitesi'nin İşletme Fakültesi'nde Ortadoğu'nun İslami Siyasal Ekonomisi ve Finansı alanında profesör olarak görev yapmaktadır. Asutay Türk ve Kürt siyasal ekonomisi, İslami siyasal ekonomi, ve Ortadoğu'da siyasal ekonomi konularında dersler vermekte, araştırmalar yapmakta ve yapılan araştırmalara danışmanlık yapmaktadır.

ALİ BAYRAMOĞLU

Ali Bayramoğlu is a writer and political commentator. Since 1994, he has contributed as a columnist for a variety of newspapers. He is currently a columnist for daily Karar. He is a member of the Wise Persons Committee in Turkey, established during the peace process between 2013-2015.

Ali Bayramoğlu, yazar ve siyasi yorumcudur. 1994 yılından bu yana çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yaptı. Halen, günlük Karar gazetesinde köşe yazmaya devam etmektedir. Türkiye'de 2013-2015 yılları arasında gerçekleşen Çözüm Sürecinde Akil İnsanlar Heyeti üyesidir.

Prof. CHRISTINE BELL

Professor Christine Bell is a legal expert based in Edinburgh, Scotland. She is Professor of Constitutional Law and Assistant Principal (Global Justice) at the University of Edinburgh, Co-director of the Global Justice Academy, and a member of the British Academy. She was chairperson of the Belfast-based human rights organization, the Committee on the Administration of Justice, from 1995-7, and a founder member of the Northern Ireland Human Rights Commission established under the terms of the Belfast Agreement. In 1999 she was a member of the European Commission's Committee of Experts on Fundamental Rights. She is an expert on transitional justice, peace negotiations, constitutional law and human rights law. She regularly conducts training on these topics for diplomats, mediators and lawyers, has been involved as a legal advisor in a number of peace negotiations, and acted as an expert in transitional justice for the UN Secretary-General, the Office of the High Commissioner for Human Rights, and UNIFEM.

İskoçya'nın başkenti Edinburgh'ta faaliyet yürüten bir hukukçudur. Edinburgh Üniversitesi'nde Anayasa hukuku profesörü olarak ve aynı üniversite bünyesindeki Küresel Adalet Projesinde Müdür yardımcısı olarak görev yapmaktadır. İngiliz Akademisi üyesi de olan Bell, 1995-1997 yılları arasında Belfast merkezli İnsan Hakları örgütü Adalet İdaresi Komisyonu başkanı ve Belfast Anlaşması şartları çerçevesinde kurulan Kuzey İrlanda İnsan Hakları Komisyonu kurucu üyesi olarak görev yaptı. 1999'da ise Avrupa Komisyonu Temel Haklar Uzmanlar Komitesi üyeliğinde bulundu. Temel uzmanlık alanları Geçiş Dönemi Adaleti, Barış Müzakereleri, Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları olan Prof. Bell, aynı zamanda bu konularda diplomat, arabulucu ve hukukçulara eğitim vermekte, BM Genel Sekreterliği, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi ve UNIFEM'in de dahil olduğu kurumlarda hukuk danışmanı olarak görev yapmaktadır.

ORAL ÇALIŞLAR

Oral Çalışlar completed his studies at the Ankara University Faculty of Political Sciences. Was President of the Club of Socialist Thought at the university, as well as Secretary-General of the Ankara University Student Union. Wrote for Türk Solu journal which was launched in 1967 and for the Aydınlık journal which was launched in 1968. Was member of the editorial board of Aydınlık journal. Was arrested after the 12th of March 1971 military coup. Remained imprisoned for three years until the Amnesty law adopted in 1974. Was Editor in Chief for the Aydınlık daily newspaper launched in 1978. Was arrested again after the 12th of September 1980 military coup and released in August 1988 after four years in prison. Lived in Hamburg between 1990 and 1992 upon the invitation of the Senate of Hamburg. Worked for Cumhuriyet daily between 1992 and 2008. Broadcast television programmes on different channels, including TRT, 24TV, 360, and SKYTÜRK. Transferred from Cumhuriyet daily to Radikal daily in 2008. Between 2004-2007, he was in board of Turkish Journalists Association. He has a permanent press card. Became Editor in Chief for Taraf daily in 2013. Was part of the Wise People Committee in the same year. Later had to leave Taraf daily alongside Halil Berktaş, Alper Görmüş, Vahap Coşkun, Erol Katircioğlu, Mithat Sancar, and Yıldırım Oğur, among others, after the intervention of the Gülen Congregation. Returned to Radikal daily. Started writing for Posta daily after 2016, when Radikal was discontinued. Continues work as a commentator on TV news channels. Has 20 published

books, including The Leaders' Prison, Hz. Ali, Mamak Prison from the 12th of March to 12th of September, The Kurdish Issue with Öcalan and Burkay, My 68 Memoirs, The Alevis, When Deniz and Friends Were Executed, My Childhood in Tarsus, The History of Gulenism. Recipient of a large number of journalism and research awards. Married (1976) to author and journalist İpek Çalışlar. Father of author Reşat Çalışlar.

Oral Çalışlar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde eğitimini tamamladı. Üniversitede Sosyalist Fikir Kulübü başkanlığını ve Ankara Üniversitesi Öğrenci Birliği genel sekreterliğini yaptı. 1967'de kurulan Türk Solu ve 1967'de kurulan Aydınlık dergileri için yazdı. Ayrıca Aydınlık dergisinin yayın kurulu üyesiydi. 12 Mart 1971 darbesinden sonra tutuklandı ve 1974'te af yasası çıkana kadar üç yıl cezaevinde kaldı. 1978 yılında çıkan Aydınlık Gazetesi'nin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında tekrardan tutuklandı ve dört yıl cezaevinde kaldıktan sonra Ağustos 1988'de tahliye edildi. Hamburg Senato'sunun daveti üzerine gittiği Hamburg'da 1990-1992 yılları arasında yaşadı. 1992 ve 2008 yılları arasında Cumhuriyet Gazetesi'nde çalıştı. TRT, 24TV, 360 ve SKYTÜRK de dâhil olmak üzere çeşitli kanallarda televizyon programı yaptı. 2008 yılında Cumhuriyet'ten Radikal Gazetesi'ne geçiş yaptı. 2004-2007 yılları arasında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yönetim Kurulu'ndaydı. Kendisinin sürekli basın kartı bulunmaktadır. 2013 yılında Taraf Gazetesi Yazı İşleri Müdürü oldu. Aynı yıl Âkil İnsanlar Heyeti'nde yer aldı. Daha sonra, Gülen Cemaati'nin müdahalesi sonucunda, Halil Berktaş, Alper Görmüş, Vahap Coşkun, Erol Katırcıoğlu, Mithat Sancar, Yıldırım Oğur ve diğerleriyle birlikte Taraf'tan ayrıldı. Radikal'e geri dönüş yaptı. Radikal Gazetesi kapandıktan sonra, 2016 yılında Posta Gazetesi için yazmaya başladı. Televizyon programlarına siyaset yorumcusu olarak katılmaya devam etmektedir. 20 kitap yayınlamıştır. Bunların arasında 'Liderler Hapishanesi', 'Hz. Ali', 'Mamak Askeri Cezaevi', 'Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu', '68 Anılarım', 'Aleviler', 'Denizler İdama Giderken', 'Çocukluğumun Tarsus'u' ve 'Fetullahçılığın Tarihi' de bulunmaktadır. Gazetecilik ve araştırma alanlarında birçok ödüle sahiptir. 1976'dan beri yazar ve gazeteci İpek Çalışlar ile evlidir. Yazar Reşat Çalışlar'ın babasıdır.

CENGİZ ÇANDAR

Cengiz Çandar is currently a columnist for Al-Monitor, a widely respected online magazine that provides analysis on Turkey and the Middle East. He is a former war correspondent and an expert on the Middle East. He served

as a special adviser to the former Turkish president, Turgut Ozal. Cengiz Çandar is a Distinguished Visiting Scholar at the Stockholm University Institute for Turkish Studies (SUITS).

Kıdemli bir gazeteci ve köşe yazarı olan Çandar uzun yıllar Radikal gazetesi için köşe yazarlığı yapmıştır. Al Monitor haber sitesinde köşe yazarlığı yapmaktadır. Ortadoğu konusunda önemli bir uzman olan Çandar, bir dönem savaş muhabiri olarak çalışmış ve Türkiye eski Cumhurbaşkanı merhum Turgut Özal'a özel danışmanlık yapmıştır.

ANDY CARL

Andy Carl is an independent expert on conflict resolution and public participation in peace processes. He believes that building peace is not an act of charity but an act of justice. He co-founded and was Executive Director of Conciliation Resources. Previously, he was the first Programme Director with International Alert. He is currently an Honorary Fellow of Practice at the School of Law, University of Edinburgh. He serves as an adviser to a number of peacebuilding initiatives including the Inclusive Peace and Transition Initiative at the Graduate Institute in Geneva, the Legal Tools for Peace-Making Project in Cambridge, and the Oxford Research Group, London.

Andy Carl çatışma çözümü ve barış süreçlerine kamusal katılımın sağlanması üzerine çalışan bağımsız bir uzmandır. Barışın inşasının bir hayırseverlik faaliyetinden ziyade adaletin yerine getirilmesi çabası olduğuna inanan Carl, çatışma Çözümü alanında çalışan etkili kurumlardan biri olan Conciliation Resources'un kurucularından biridir. Bir dönem Uluslararası Uyarı (International Alert) isimli kurumda Program Direktörü olarak görev yapan Carl, halen Edinburgh Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde Fahri Bilim Kurulu Üyesi olarak görev yapmaktadır. Barış inşası üzerine çalışan Cenevre Mezunlar İnsiyatifi bünyesindeki Barış ve Geçiş Dönemi İnsiyatifi, Cambridge'te yürütülen Barışın İnşası için Yasal Araçlar Projesi ve Londra'da faaliyet yürüten Oxford Araştırma Grubu gibi bir dizi kurum ve oluşuma danışmanlık yapmaya devam etmektedir.

Dr. VAHAP COŞKUN

Dr. Vahap Coşkun is a Professor of Law at University of Dicle in Diyarbakır where he also completed his bachelor's and master's degrees in law. Coşkun received his PhD from Ankara University Faculty of Law. He has written for Serbestiyet and Kurdistan24 online newspaper. He has published

books on human rights, constitutional law, political theory and social peace. Coşkun was a member of the former Wise Persons Commission in Turkey (Central Anatolian Region).

Dr. Vahap Coşkun Diyarbakır'da, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Lisans ve lisansüstü eğitimini Dicle Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi'nde Hukuk Doktoru tamamlamıştır. Serbestiyet ve Kurdistan 24 online gazetesinde makale yazan Coşkun, insan hakları, anayasa hukuku, siyasal teori ve toplumsal barış konulu kitaplar yayınlamıştır. Coşkun, Akil İnsanlar Komisyonu'nun İç Anadolu bölgesi üyesiydi.

AYŞEGÜL DOĞAN

Ayşegül Doğan is a journalist who has conducted interviews, created news files and programmes for independent news platforms. She studied at the Faculty of Cultural Mediation and Communications at Metz University, and Paris School of Journalism. As a student, she worked at the Ankara bureau of Agence-France Presse (AFP), the Paris bureau of Courier International and at the Kurdish service of The Voice of America. She worked as a programme creator at Radyo Ekin, and as a translator-journalist for the Turkish edition of Le Monde Diplomatique. She was a lecturer at the Kurdology department of National Institute of Oriental Languages and Civilizations in Paris. She worked on political communications for a long time. From its establishment in 2011 to its closure in 2016, she worked as a programmes coordinator at IMC TV. She prepared and presented the programme “Gündem Müzakere” on the same channel.

Bağımsız haber platformlarına özel röportaj, haber dosyası ve programlar hazırlayan gazeteci Ayşegül Doğan; Metz Üniversitesi Medyasyon Kültürel ve İletişim Fakültesi'nin ardından eğitimine Paris Yüksek Gazetecilik Okulu'nda devam etti. Okul yıllarında, Fransız Haber Ajansı-AFP'nin Ankara, Courier International'ın Paris bürosunda ve Amerika'nın Sesi Kürtçe servisinde gazeteciliği deneyimledi. Radyo Ekin'de programcı, Le Monde Diplomatique Türkçe'de çevirmen gazeteci olarak çalıştı. Paris'te yaşadığı süre içinde Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü Kürdoloji bölümünde okutmanlık yaptı. Uzunca bir süre siyaset iletişimi ile ilgilendi. 2011'de kurulan IMC TV 2016'da kapatılana dek; program koordinatörü olarak çalıştı. Aynı kanalda “Gündem Müzakere” programını hazırladı ve sundu. Halen ülkesindeki pek çok meslektaş gibi etik ilkelere bağlı; bağımsız bir gazeteci olarak çalışma arayış, istek ve heyecanını koruyor.

VEGARD ELLEFSEN

Vegard is a Norwegian diplomat who retired 31 August 2019 from the foreign service when he left his last posting as ambassador to Ankara. He has been twice posted to NATO both as Permanent representative on the North Atlantic Council and deputy to the same position. He has earlier been posted to the Norwegian mission to the U.N. in New York and to the Embassy in Ottawa. In the Norwegian Ministry of foreign affairs he has been Political Director, Director General for the Regional division, Director of the Minister's secretariat and special envoy to the Sudan peace talks and special envoy to Syria and Iraq. Mr. Ellefsen has a Master in Political Science from the University of Oslo.

Norveçli bir diplomat olan Vegard, 31 Ağustos 2019'da dışişlerinden emekli olduğunda Ankara'da büyükelçi olarak görev yapmaktaydı. İki kere NATO'ya atanan Vergard, Kuzey Atlantik Konseyi Daimi Temsilcisi ve Daimi Temsilci Yardımcısı olarak görev yapmıştır. Daha öncesinde de New York'ta Norveç Birleşmiş Milletler Daimi Temsilciliği'nde ve Ottawa Büyükelçiliği'nde bulundu. Norveç Dış İşleri Bakanlığı'nda Siyasi İşler Direktörü, Bölgesel Bölünme Genel Müdürü, bakanın Özel Kalem Müdürlüğü Direktörü, Sudan barış müzakereleri özel temsilcisi ve Suriye ve Irak özel temsilcisi olarak görev aldı. Ellefsen Oslo Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi yüksek lisansı yapmıştır.

Prof. Dr. FAZIL HÜSNÜ ERDEM

Dr. Fazıl Hüsnü Erdem is Professor of Constitutional Law and Head of the Department of Constitutional Law at Dicle University, Diyarbakır. In 2007, Erdem was a member of the commission which was established to draft a new constitution to replace the Constitution of 1982 which was introduced following the coup d'etat of 1980. Erdem was a member of the Wise Persons Committee in Turkey, established by then Prime Minister Erdoğan, in the team that was responsible for the South-eastern Anatolia Region.

Fazıl Hüsnü Erdem Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı'dır. 2007'de, 1980 darbesinin takiben yürürlüğe giren 1982 darbe anayasasını değiştirmek üzere kurulan yeni anayasa hazırlama komisyonunda yer almıştır. Erdem, 2013'de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Demokratik açılım ve çözüm süreci kapsamında oluşturulan Akil İnsanlar Heyeti üyesidir.

Prof. Dr. SALOMÓN LERNER FEBRES

Professor Dr. Salomón Lerner Febres holds a PhD in Philosophy from Université Catholique de Louvain. He is Executive President of the Center for Democracy and Human Rights and Professor and Rector Emeritus of Pontifical Catholic University of Peru. He is former President of the Truth and Reconciliation Commission of Peru. Prof. Lerner has given many talks and speeches about the role and the nature of university, the problems of scholar research in higher education and about ethics and public culture. Furthermore, he has participated in numerous conferences in Peru and other countries about violence and pacification. In addition, he has been a speaker and panellist in multiple workshops and symposiums about the work and findings of the Truth and Reconciliation Commission of Peru. He has received several honorary doctorates as well as numerous recognitions and distinctions of governments and international human rights institutions.

Prof. Salomón felsefe alanındaki doktora eğitimini Belçika'daki Université Catholique de Louvain'de tamamlamıştır. Peru'daki Pontifical Catholic Üniversitesi'nin onursal rektörü sıfatını taşıyan Prof. Salomón Lerner Febres, aynı üniversite bünyesindeki Demokrasi ve İnsan Hakları Merkezi'nin de başkanlığını yapmaktadır. Peru Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu eski başkanıdır. Üniversitenin rolü ve doğası, akademik çalışmalarda karşılaşılan zorluklar, etik ve kamu kültürü konulu çok sayıda konuşma yapmış, şiddet ve pasifizm konusunda Peru başta olmak üzere pek çok ülkede yapılan konferanslara konuşmacı olarak katılmıştır.

Prof. MERVYN FROST

Professor Mervyn Frost teaches International Relations, and was former Head of the Department of War Studies, at King's College London, UK. He was previously Chair of Politics at the University of Natal, Durban, South Africa and was President of the South African Political Studies Association. He currently sits on the editorial boards of International Political Sociology and the Journal of International Political Theory, among others. He is an expert on human rights in international relations, humanitarian intervention, justice in world politics, democratising global governance, the just war tradition in an era of New Wars, and ethics in a globalising world.

Londra'daki King's College'in Savaş Çalışmaları bölümünün başkanlığını

yapmaktadır. Daha önce Güney Afrika'nın Durban şehrindeki Natal Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi bölümünün başkanlığını yapmıştır. Güney Afrika Siyaset Çalışmaları Enstitüsü Başkanlığı görevinde de bulunan Profesör Frost, İnsan Hakları ve Uluslararası İlişkiler, İnsancıl Müdahale, Dünya Siyasetinde Adalet, Küresel Yönetimin Demokratikleştirilmesi, Yeni Savaşlar Döneminde Adil Savaş Geleneği ve Küreselleşen Dünyada Etik gibi konularda uzman bir isimdir.

DAVID GORMAN (Director, Eurasia)

David has more than 25 years of experience in the field of peacemaking. He started his career in the Middle East and he went on to work for international organisations on a wide range of conflicts around the world. David has been based in the Philippines, Indonesia, Liberia, Bosnia as well as the West Bank and Gaza and has been working in Eurasia for the last several years. He graduated from the London School of Economics, was featured in the award winning film 'Miles and War' as well as several publications and has published several articles on mediation.

David'in barış inşası alanında 25 yıldan fazla deneyimi bulunmaktadır. David kariyerine Orta Doğu'da başladı ve daha sonra uluslararası kurumlarda, dünyanın çeşitli yerlerinde olan çatışmalar üzerinde çalıştı. Kendisi Filipinler, Endonezya, Liberya, Bosna, Batı Şeria ve Gazze'de bulundu. Son birkaç yıldır da Avrasya bölgesinde çalışmaktadır. David London School of Economics'den mezun oldu, ödüllü 'Miles and War' filminde ve çeşitli yayınlarda yer aldı ve arabuluculukla ilgili çeşitli makaleler yayımladı.

MARTIN GRIFFITHS

Martin Griffiths is a senior international mediator and currently the UN's Under-Secretary-General for Humanitarian Affairs and Emergency Relief Coordinator, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) after previously serving as the UN's Envoy to Yemen. From 1999 to 2010 he was the founding Director of the Centre for Humanitarian Dialogue in Geneva where he specialised in developing political dialogue between governments and insurgents in a range of countries across Asia, Africa and Europe. He is a co-founder of Inter Mediate, a London based NGO devoted to conflict resolution, and has worked for international organisations including UNICEF, Save the Children, Action Aid, and the European Institute

of Peace. Griffiths has also worked in the British Diplomatic Service and for the UN, including as Director of the Department of Humanitarian Affairs (Geneva), Deputy to the Emergency Relief Coordinator (New York), Regional Humanitarian Coordinator for the Great Lakes, Regional Coordinator in the Balkans and Deputy Head of the Supervisory Mission in Syria (UNSMIS).

Kıdemli bir uluslararası arabulucu olan eski Birleşmiş Milletler Yemen Özel Temsilcisi Martin Griffiths, Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'nde (OCHA) İnsani Yardım ve Acil Durum Yardımı Koordinatörü Genel Sekreter Başyardımcısı olarak görev yapmaktadır. Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarındaki çeşitli ülkelerde hükümetler ile isyancı gruplar arasında siyasal diyalog geliştirilmesi üzerine çalışan Cenevre'deki İnsani Diyalog Merkezi'nin (Centre for Humanitarian Dialogue) kurucu direktörü olan Martin Griffiths 1999-2010 yılları arasında bu görevi sürdürmüştür. Çatışma çözümü üzerine çalışan Londra merkezli Inter Mediate'in kurucuları arasında bulunan Griffiths, UNICEF, Save the Children ve Action Aid isimli uluslararası kurumlarda da görev yapmıştır. İngiltere Diplomasi Servisi'ndeki hizmetlerinin yanı sıra Birleşmiş Milletler bünyesinde Cenevre Ofisi'nde İnsani Faaliyetler Bölümü'nde yönetici, New York ofisinde Acil Yardım Koordinatörü yardımcılığı, Büyük Göller (Great Lakes) bölgesinde İnsani Yardım Koordinatörü, Balkanlarda BM Bölgesel Koordinatörü ve BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan'ın BM ve Arap Birliği adına Suriye özel temsilciliği yaptığı dönemde kendisine baş danışmanlık yapmıştır.

KEZBAN HATEMİ

Kezban Hatemi holds an LL.B. from Istanbul University and is registered with the Istanbul Bar Association. She has worked as a self employed lawyer, as well as Turkey's National Commission to UNESCO and a campaigner and advocate during the Bosnian War. She was involved in drafting the Turkish Civil Code and Law of Foundations as well as in preparing the legal groundwork for the chapters on Religious Freedoms and Minorities and Community Foundations within the Framework Law of Harmonization prepared by Turkey in preparation for EU accession. She has published articles on women's, minority groups, children, animals and human rights and the fight against drugs. She is a member of the former Wise Persons Committee in Turkey, established by then Prime Minister Erdoğan, and sits on the Board of Trustees of the Technical University and the Darulacaze Foundation.

Istanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Barosuna kayıtlı olarak avukatlık yapmaya başlamıştır. Serbest avukatlık yapmanın yanı sıra UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nda hukukçu olarak görev yapmış, Bosna savaşı sırasında sürdürülen savaş karşıtı kampanyalarda aktif olarak yer almıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci gereği hazırlanan Uyum Yasaları Çerçeve Yasasının Dini Özgürlükler, Azınlıklar ve Vakıflar ile ilgili bölümlerine ilişkin hukuki çalışmalarda yer almış, Türk Ceza Kanunu ve Vakıflar Kanunu'nun taslaklarının hazırlanmasında görev almıştır. İnsan hakları, kadın hakları, azınlık hakları, çocuk hakları, hayvan hakları ve uyuşturucu ile mücadele konularında çok sayıda yazılı eseri vardır. Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığı döneminde oluşturulan Akil İnsanlar Heyetinde yer almıştır. Bunun yanı sıra İstanbul Üniversitesi ile Darülaceze Vakfı Mütevelli heyetlerinde görev yapmaktadır.

Dr. EDEL HUGHES

Dr. Edel Hughes is a Senior Lecturer in Law at Middlesex University. Prior to joining Middlesex University, Dr Hughes was a Senior Lecturer in Law at the University of East London and a Lecturer in Law and the University of Limerick. She was awarded an LL.M. and a PhD in International Human Rights Law from the National University of Ireland, Galway, in 2003 and 2009, respectively. Her research interests are in the areas of international human rights law, public international law, and conflict transformation, with a regional interest in Turkey and the Middle East. She has published widely on these areas.

Dr. Edel Hughes, Middlesex Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde kıdemli öğretim üyesidir. Daha önce Doğu Londra Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Limerick Üniversitesi'nde görev yapan Hughes, doktorasını 2003-2009 yılları arasında İrlanda Ulusal Üniversitesi'nde Uluslararası İnsan Hakları Hukuku alanında tamamlamıştır. Hughes'un birçok yayınının da bulunduğu çalışma alanları içinde, Orta Doğu'yu ve Türkiye'yi de kapsayan şekilde, uluslararası insan hakları hukuku, uluslararası kamu hukuku ve çatışma çözümü yer almaktadır.

KADİR İNANIR

Kadir İnanır was born in 1949 Fatsa, Ordu. He is an acclaimed actor and director, and has starred in well over a hundred films. He has won several awards for his work in Turkish cinema. He graduated from Marmara University Faculty of Communication. In 2013 he became a member of the Wise Persons Committee for the Mediterranean region.

Ünlü oyuncu ve yönetmen Kadir İnanır, 100'ü aşkın filmde rol almış ve Türk sinemasına katkılarından dolayı pek çok ödüle layık görüşmüştür. 1949 senesinde Ordu, Fatsa'da doğan İnanır, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo-Televizyon Bölümünden mezun olmuştur. 2013 senesinde barış sürecini yönetmek amacıyla kurulan Akil İnsanlar Heyeti'ne Akdeniz Bölgesi temsilcisi olarak girmiştir.

Prof. Dr. AHMET İNSEL

Professor Ahmet İnsel is a former faculty member of Galatasaray University in Istanbul, Turkey and Paris 1 Panthéon Sorbonne University, France. He is Managing Editor of the Turkish editing house, İletişim, and member of the editorial board of monthly review, Birikim. He is a regular columnist at Cumhuriyet newspaper and an author who published several books and articles in both Turkish and French.

İletişim Yayınları Yayın Kurulu Koordinatörlüğünü yürüten Ahmet İnsel, Galatasaray Üniversitesi ve Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Birikim Dergisi yayın kolektifi üyesi ve Cumhuriyet Gazetesinde köşe yazarıdır. Türkçe ve Fransızca olmak üzere çok sayıda kitabı ve makalesi bulunmaktadır.

ALEKA KESSLER

Aleka Kessler works as Project Officer at the Centre for Humanitarian Dialogue (HD). Having joined HD in 2017 to work on Syria, Aleka has been coordinating mediation project in complex conflict settings. Previously, Aleka also worked with Médecins Sans Frontières and the United Nations Association Mexico. She holds a degree in International Relations from the University of Geneva and a Master's degree in Development Studies from the Graduate Institute of International and Development Studies in Geneva, where she specialized in humanitarian affairs, negotiation and conflict resolution.

Aleka Kessler İnsani Diyalog Merkezi'nde (HD) proje sorumlusu olarak çalışmaktadır. Suriye üzerinde çalışmak için 2017 yılında HD'ye katılan Kessler, karmaşık çatışma ortamlarında arabuluculuk projesini yürütmektedir. Kessler daha önce Sınır Tanımayan Doktorlar ve Meksika Birleşmiş Milletler Derneği'nde çalışmıştır. Lisans eğitimini Cenevre Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlayan Kessler, daha sonra yüksek

lisansını yine Cenevre'de bulunan Uluslararası ve Kalkınma Çalışmaları Yüksek Lisans Enstitüsü'nde (IHEID) Kalkınma Çalışmaları alanında yaptı. Kessler insanı yardım, arabuluculuk ve çatışma çözümü alanlarında uzmanlaşmıştır.

AVILA KILMURRAY

Avila Kilmurray is a founding member of the Northern Ireland Women's Coalition. She was part of the Coalition's negotiating team for the Good Friday Agreement and has written extensively on community action, the women's movement and conflict transformation. She serves as an adviser on the Ireland Committee of the Joseph Rowntree Charitable Trust as well as a board member of Conciliation Resources (UK) and the Institute for British Irish Studies. She was the first Women's Officer for the Transport & General Workers Union for Ireland (1990-1994) and from 1994-2014 she was Director of the Community Foundation for Northern Ireland, managing EU PEACE funding for the re-integration of political ex-prisoners in Northern Ireland as well as support for community-based peace building. She is a recipient of the Raymond Georis Prize for Innovative Philanthropy through the European Foundation Centre. Kilmurray is working as a consultant with The Social Change Initiative to support work with the Migrant Learning Exchange Programme and learning on peace building.

Avila Kilmurray, Kuzey İrlanda Kadın Koalisyonu'nun kurucusudur ve bu siyasi partinin temsilcilerinden biri olarak Hayırlı Cuma Anlaşması müzakerelerine katılmıştır. Toplumsal tepki, kadın hareketi ve çatışmanın dönüşümü gibi konularda çok sayıda yazılı eseri vardır. Birleşik Krallık ve İrlanda'da aralarında Conciliation Resources (Uzlaşma Kaynakları), the Global Fund for Community Foundations (Toplumsal Vakıflar için Kürsel Fon), Conflict Resolution Services Ireland (İrlanda Çatışma Çözümü Hizmetleri) ve the Institute for British Irish Studies (Britanya ve İrlanda çalışmaları Enstitüsü) isimli kurumlarda yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmaktadır. 1990-94 yılları arasında Ulaşım ve Genel İşçiler Sendikası'nda Kadınlardan Sorumlu Yönetici olarak çalışmış ve bu görevi yerine getiren ilk kadın olmuştur. 1994-2014 yılları arasında Kuzey İrlanda Toplum Vakfı'nın direktörlüğünü yapmış ve bu görevi sırasında eski siyasi mahkumların yeniden entegrasyonu ile barışın toplumsal zeminde yeniden inşasına dair Avrupa Birliği fonlarının idaresini yürütmüştür. Avrupa Vakıflar Merkezi tarafından verilen Yenilikçi Hayırseverler Raymond Georis Ödülü'nün de sahibidir.

Prof. RAM MANIKKALINGAM

Professor Ram Manikkalingam is founder and director of the Dialogue Advisory Group, an independent organisation that facilitates political dialogue to reduce violence. He is a member of the Special Presidential Task Force on Reconciliation in Sri Lanka and teaches politics at the University of Amsterdam. Previously, he was a Senior Advisor on the Sri Lankan peace process to then President Kumaratunga. He has served as an advisor with Ambassador rank at the Sri Lanka Mission to the United Nations in New York and prior to that he was an advisor on International Security to the Rockefeller Foundation. He is an expert on issues pertaining to conflict, multiculturalism and democracy, and has authored multiple works on these topics. He is a founding board member of the Laksham Kadirgamar Institute for Strategic Studies and International Relations, Colombo, Sri Lanka.

Amsterdam Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde misafir Profesör olarak görev yapmaktadır. Sri Lanka devlet başkanına barış süreci için danışmanlık yapmıştır. Danışmanlık görevini hala sürdürmektedir. Uzmanlık alanları arasında çatışma, çokkültürlülük, demokrasi gibi konular bulunan Prof. Ram Manikkalingam, Sri Lanka'daki Laksham Kadirgamar Stratejik Çalışmalar ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün kurucu üyesi ve yönetim kurulu üyesidir.

BEJAN MATUR

Bejan Matur is a renowned Turkey-based author and poet. She has published ten works of poetry and prose. In her writing she focuses mainly on Kurdish politics, the Armenian issue, minority issues, prison literature and women's rights. She has won several literary prizes and her work has been translated into over 28 languages. She was formerly Director of the Diyarbakır Cultural Art Foundation (DKSV). She is a columnist for the Daily Zaman, and occasionally for the English version, Today's Zaman.

Türkiye'nin önde gelen şair ve yazarlarından biridir. Şiir ve gazetecilik alanında yayımlanmış 10 kitabı bulunmaktadır. 2012 yılının başına kadar yazdığı düzenli köşe yazılarında Kürt siyaseti, Ermeni sorunu, gündelik siyaset, azınlık sorunları, cezaevi yazıları ve kadın sorunu gibi konuları işlemiştir. Yaptıkları 28 değişik dile çevrilen Matur, çok sayıda edebiyat ödülü sahibidir. Diyarbakır Kültür ve Sanat Vakfı Kurucu Başkanlığı görevinde bulunmuştur.

Prof. MONICA MCWILLIAMS

Professor Monica McWilliams teaches in the Transitional Justice Institute at Ulster University in Northern Ireland. She currently serves on a three-person panel established by the Northern Ireland government to make recommendations on the disbandment of paramilitary organisations in Northern Ireland. During the Northern Ireland peace process, Prof. McWilliams co-founded the Northern Ireland Women's Coalition political party and was elected as a delegate to the Multi-Party Peace Negotiations, which took place in 1996 to 1998. She was also elected to serve as a member of the Northern Ireland Legislative Assembly from 1998 to 2003. Prof. McWilliams is a signatory of the Belfast/Good Friday Agreement and has chaired the Implementation Committee on Human Rights on behalf of the British and Irish governments. For her role in delivering the peace agreement in Northern Ireland, Prof. McWilliams was one recipient of the John F. Kennedy Leadership and Courage Award.

Prof. Monica McWilliams, Ulster Üniversitesi'ndeki Geçiş Dönemi Adaleti Enstitüsü'ne bağlı Kadın Çalışmaları Bölümü'nde öğretim üyesidir. 2005-2011 yılları arasında Kuzey İrlanda İnsan Hakları Komisyonu Komiseri olarak Kuzey İrlanda Haklar Beyannamesi için tavsiyeler hazırlamaktan sorumlu olarak görev yapmıştır. Kuzey İrlanda Kadın Koalisyonu'nun kurucularından olan Prof. McWilliams 1998 yılında Belfast (Hayırlı Cuma) Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan Çok Partili Barış Görüşmeleri'nde yer almıştır.

HANNE MELFALD

Hanne Melfald worked with the Norwegian Ministry of Foreign Affairs for eight years including as the Senior Adviser to the Secretariat of the Foreign Minister of Norway before she became a Project Manager in HD's Eurasia office in 2015. She previously worked for the United Nations for six years including two years with the United Nations Assistance Mission in Afghanistan as Special Assistant to the Special Representative of the Secretary-General. She has also worked for the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs in Nepal and Geneva, as well as for the Norwegian Refugee Council and the Norwegian Directorate of Immigration. Melfald has a degree in International Relations from the University of Bergen and the University of California, Santa Barbara, as well as a Master's degree in Political Science from the University of Oslo.

Hanne Melfald, başkanlık dahil olmak üzere 8 yıl boyunca Norveç Dışişleri Bakanlığı bünyesinde çeşitli görevlerde bulunmuş, 2015 yılından itibaren İnsani Diyalog için Merkez isimli kurumun Avrasya biriminde Proje Müdürü olarak çalışmaya başlamıştır. Geçmişte Birleşmiş Milletler bünyesinde görev almış, bu görevi sırasında 2 yıl boyunca Birleşmiş Milletler'in Afganistan Yardım Misyonda BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi olarak görev yapmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Cenevre Yerleşkesi bünyesinde bulunan Nepal İnsani Yardım Koordinasyon Ofisinde de görev almıştır. Bir dönem Norveç Sığınmacılar Konseyi ve Norveç Göçmenlik İşleri Müdürlüğünde çalışan Hanna Melfald Norveç'in Bergen ve ABD'nin Kaliforniya Üniversitelerinde aldığı Uluslararası İlişkiler eğitimini Olso Üniversitesinde aldığı Siyaset Bilimi yüksek lisans eğitimiyle tamamlamıştır.

ROELF MEYER

Meyer is currently a consultant on international peace processes having advised parties in Northern Ireland, Sri Lanka, Rwanda, Burundi, Iraq, Kosovo, the Basque Region, Guyana, Bolivia, Kenya, Madagascar, and South Sudan. Meyer's experience in international peace processes stems from his involvement in the settlement of the South African conflict in which he was the government's chief negotiator in constitutional negotiations with the ANC's chief negotiator and current South African President, Cyril Ramaphosa. Negotiating the end of apartheid and paving the way for South Africa's first democratic elections in 1994, Meyer continued his post as Minister of Constitutional Affairs in the Cabinet of the new President, Nelson Mandela. Meyer retired as a Member of Parliament and as the Gauteng leader of the National Party in 1996 and co-founded the United Democratic Movement (UDM) political party the following year. Retiring from politics in 2000, Meyer has since held a number of international positions, including membership of the Strategy Committee of the Project on Justice in Times of Transition at Harvard University.

Roelf Meyer, Güney Afrika'daki barış sürecinde iktidar partisi Ulusal Parti adına başmüzakereci olarak görev yapmıştır. O dönem Afrika Ulusal Kongresi (ANC) adına başmüzakereci olarak görev yapan ve şu an Güney Afrika devlet başkanı olan Cyril Ramaphosa ile birlikte yürüttüğü müzakereler sonrasında Güney Afrika'daki ırkçı apartheid rejim sona erdirilmiş ve 1994

yılında ülkedeki ilk özgür seçimlerin yapılması sağlanmıştır. Yapılan seçim sonrası yeni devlet başkanı seçilen Nelson Mandela kurduğu ilk hükümette Roelf Meyer'e Anayasal İlişkilerden Sorumlu Bakan olarak görev vermiştir. Roelf Meyer 2011-2014 yılları arasında Güney Afrika Savunma Değerlendirme Komitesine başkanlık yapmış, aynı zamanda aktif olan bazı barış süreçlerine dahil olarak Kuzey İrlanda, Sri Lanka, Ruanda, Burundi, Irak, Kosova, Bask Bölgesi, Guyana, Bolivya, Kenya, Madagaskar ve Güney Sudan'da çatışan taraflara danışmanlık yapmıştır.

MARK MULLER QC

Mark Muller, QC, is a senior advocate at Doughty Street Chambers (London) and the Scottish Faculty of Advocates (Edinburgh) where he specialises in public international law and human rights. Muller is also currently on the UN Department of Political Affairs Standby Team of Mediation Experts and is the UN Special Envoy to Syria in the Syrian peace talks. He has many years' experience of advising numerous international bodies, such as Humanitarian Dialogue (Geneva) and Inter-Mediate (London) on conflict resolution, mediation, confidence-building, ceasefires, power-sharing, humanitarian law, constitution-making and dialogue processes. Muller also co-founded Beyond Borders and the Delfina Foundation.

Mark Muller Londra merkezli Doughty Street Chambers Hukuk Bürosu'na ve Edinburg'daki İskoç Avukatlar Birliği'ne bağlı olarak çalışan tecrübeli bir hukukçudur. Uluslararası kamu hukuku ve insan hakları hukuku alanında uzman olan Muller, Afganistan, Libya, Irak ve Suriye gibi çeşitli çatışma alanlarında uzun seneler çatışma çözümü, arabuluculuk, çatışmasızlık ve iktidar paylaşımı konusunda danışmanlık hizmeti vermiştir. 2005'den bu yana İnsani Diyalog için Merkez (Centre for Humanitarian Dialogue), Çatışma Ötesi (Beyond Borders) ve Inter Mediate (Arabulucu) isimli kurumlara kıdemli danışmanlık yapmaktadır. Harvard Hukuk Fakültesi üyesi olan Muller bir dönem İngiltere ve Galler Barosu İnsan Hakları Komisyonu başkanlığı ve Barolar Konseyi Hukukun Üstünlüğü Birimi başkanlığı görevlerini de yürütmüştür. Kültürel diyalog yoluyla barışı ve uluslararası anlayışı teşvik etme amacıyla İskoçya'da kurulan Sınırlar Ötesi (Beyond Borders) isimli oluşumun kurucusu olan Muller halen BM Siyasal İlişkiler Birimi bünyesindeki Arabulucular Destek Ekibinde Kıdemli Arabuluculuk Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

AVNİ ÖZGÜREL

Mehmet Avni Özgürel is a Turkish journalist, author and screenwriter. Having worked in several newspapers such as Daily Sabah and Radikal, Özgürel is currently the editor in chief of the daily Yeni Birlik and a TV programmer at TRT Haber. He is the screenwriter of the 2007 Turkish film, Zincirbozan, on the 1980 Turkish coup d'état, Sultan Avrupa'da (2009), on Sultan Abdülaziz's 1867 trip to Europe; and Mahpeyker (2010): Kösem Sultan, on Kösem Sultan. He is also the screenwriter and producer of 2014 Turkish film, Darbe (Coupe), on the February 07, 2012 Turkish intelligence crisis. In 2013 he was appointed a member of the Wise Persons Committee in Turkey established by then Prime Minister Erdoğan.

Gazeteci-yazar Avni Özgürel, uzun yıllar Milliyet, Akşam, Sabah ve Radikal gibi çeşitli gazetelerde haber müdürlüğü ve köşe yazarlığı yaptı. 2013 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Demokratik açılım ve çözüm süreci kapsamında oluşturulan Akil İnsanlar Heyeti üyesidir. 1980 darbesini konu eden belgesel film Zincirbozan (2007), Sultan Abdülaziz'in 1867'de Avrupa'ya yaptığı yolculuğu konu eden Sultan Avrupa'da (2009), Mahpeyker: Kösem Sultan (2010) ve 7 Şubat Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) operasyonunun anlatıldığı "Darbe" filmleri senaristliğini ve yapımcılığını üstlendiği projeler arasındadır. Özgürel, şu anda Yeni Birlik gazetesinin sahibi ve genel yayın yönetmenidir. Ayrıca TRT Haber'de program yapmaktadır.

Prof. JOHN PACKER

Professor John Packer is Associate Professor of Law and Director of the Human Rights Research and Education Centre (HRRRC) at the University of Ottawa in Canada. Prof. Packer has worked for inter-governmental organisations for over 20 years, including in Geneva for the UN High Commissioner for Refugees, the International Labour Organisation, and for the UN High Commissioner for Human Rights. From 1995 to 2004, Prof. Packer served as Senior Legal Adviser and then the first Director of the Office of the OSCE High Commissioner on National Minorities in The Hague. In 2012-2014, Prof. Packer was a Constitutions and Process Design Expert on the United Nation's Standby Team of Mediation Experts attached to the Department of Political Affairs, advising in numerous peace processes and political transitions around the

world focusing on conflict prevention and resolution, diversity management, constitutional and legal reform, and the protection of human rights.

Dr. John Packer Kanada'da Ottawa Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doçent ve İnsan Hakları Araştırma ve Eğitim Merkezi (Human Rights Research and Education Centre) müdürüdür. 20 yıl boyunca Packer BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Uluslararası Çalışma Örgütü ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği gibi Cenevre'de bulunan hükümetler arası örgütlerde çalışmıştır. 1995'ten 2004'e kadar Lahey'de Packer Kıdemli Hukuk Danışmanı, ardından da Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği birinci müdürü olarak görev almıştır. 2012-2014 yıllarında Packer BM Arabuluculuk Uzmanlar Ekibi siyasi ilişkiler biriminde Anayasa ve Süreçlerin Tasarımı Uzmanı olarak yer aldı. Dünyadaki birçok barış süreci ve siyasi geçişler konusunda danışmanlık yapan Pecker, çatışma önleme ve çözümü, çeşitlilik yönetimi, anayasa ve hukuk reformları ve insan hakları korumasına odaklanmıştır.

JONATHAN POWELL

Jonathan Powell is the founder and CEO of Inter Mediate, an NGO devoted to conflict resolution around the world. In 2014, Powell was appointed by former Prime Minister David Cameron to be the UK's Special Envoy to Libya. He also served as Tony Blair's Chief of Staff in opposition from 1995 to 1997 and again as his Chief of Staff in Downing Street from 1997 to 2007. Prior to his involvement in British politics, Powell was the British Government's chief negotiator on Northern Ireland from 1997 to 2007 and played a key part in leading the peace negotiations and its implementation.

Ortadoğu, Latin Amerika ve Asya'da yaşanan çatışmaların çözümü üzerine çalışan ve devletten bağımsız arabuluculuk kurumu olan Birleşik Krallık merkezli Inter Mediate'in kurucusudur ve İcra Kurulu Başkanı'dır. 2014 yılında Birleşik Krallık Başbakanı David Cameron tarafından Libya konusunda Özel Temsilci olarak atanmıştır. 1995-2007 yılları arasında Birleşik Krallık eski Başbakanı Tony Blair kabinesinde Başbakanlık Personel Daire Başkanlığı görevinde bulunmuş, 1997 yılından itibaren Kuzey İrlanda sorununun çözümü için yapılan görüşmelere Britanya adına başmüzakereci olarak katılmıştır. 1978-79 yılları arasında BBC ve Granada TV için gazeteci olarak çalışmış, 1979-1994 yılları arasında ise Britanya adına diplomatlık yapmıştır.

Sir KIERAN PRENDERGAST

Sir Kieran Prendergast is a former British diplomat who served as the Under-Secretary General for Political Affairs at the United Nations from 1997 to 2005 and as High Commissioner to Kenya from 1992 to 1995 and to Zimbabwe from 1989 to 1992. During his time at the UN, Prendergast stressed the human rights violations and ethnic cleansing that occurred during the War in Darfur and was involved in the 2004 Cyprus reunification negotiations. Since his retirement from the UN, he has conducted research at the Belfer Center for Science and International Affairs (United States) and is a member of the Advisory Council of Independent Diplomats (United States). Prendergast also holds a number of positions, including Chairman of the Anglo-Turkish Society, a Trustee of the Beit Trust, and Senior Adviser at the Centre for Humanitarian Dialogue.

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı bünyesinde aralarında Kıbrıs, Türkiye, İsraill, Hollanda, Kenya ve ABD'de diplomat olarak çalışmıştır. Birleşik Krallık Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bürosu'nun (Foreign and Commonwealth Office) Güney Afrika'daki Apartheid rejimi ve Namibya konularıyla ilgilenen birimine başkanlık etmiştir. Bir dönem BM Siyasal İlişkiler Biriminde Müsteşar olarak çalışmış, BM Genel Sekreteri'nin Barış ve Güvenlik konulu yönetim kurulu toplantılarının düzenleyiciliğini yapmış, Afganistan, Burundi, Kıbrıs, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Doğu Timor gibi bölgelerde barış çabalarına dahil olmuştur.

RAJESH RAI

Rajesh Rai was called to the Bar in 1993 with his areas of expertise including human rights law, immigration and asylum law, and public law. He has been treasurer of 1MCB Chambers (London) since 2015 and has also been a Director of an AIM-listed investment company where he led their renewable energy portfolio. Rai is a frequent lecturer on a wide variety of legal issues, including immigration and asylum law and freedom of expression (Bar of Armenia), minority linguistic rights (European Parliament), and women's and children's rights in areas of conflict (cross-border conference to NGOs working in Kurdish regions). He is also Founder Director of HIC, a community centred NGO based in Cameroon.

1993 yılında İngiltere ve Galler Barosu'na kaydolmuştur. İnsan Hakları Hukuku, Göçmenlik ve Sığınma Hakkı hukuku ile Kamu Hukuku temel uz-

manlık alanlarıdır. Kamerun'daki HIC isimli sivil toplum örgütü ile Uganda'daki Human Energy isimli şirketin kurucusudur. Bir dönem The Joint Council for the Welfare of Immigrants-JCWI-(Göçmenlerin Refahı için Ortak Konsey) direktörlüğünü yapmıştır. Başta İngiltere ve Galler Barosu İnsan Hakları Komisyonu adına olmak üzere uluslararası alanda özellikle Avrupa, Asya, Afrika, ABD ve Hindistan'da çok çeşitli hukuki konular üzerine seminerler ve dersler vermiştir.

Sir DAVID REDDAWAY

Sir David Reddaway is a retired British diplomat currently serving as Chief Executive and Clerk of the Goldsmiths' Company in London. During his previous career in the Foreign and Commonwealth Office, he served as Ambassador to Turkey (2009-2014), Ambassador to Ireland (2006-2009), High Commissioner to Canada (2003-2006), UK Special Representative for Afghanistan (2002), and Charge d'Affaires in Iran (1990-1993). His other assignments were to Argentina, India, Spain, and Iran, where he was first posted during the Iranian Revolution.

Halen çeşitli özel şirket ve üniversitelere danışman, yönetim kurulu üyesi ve konsültasyon uzmanı olarak hizmet etmektedir. 2016 yılının Ocak ayından bu yana Londra Üniversitesi bünyesindeki Goldsmith Koleji'nde Konsey üyesi ve Goldsmith şirketinde yönetici katip olarak görev yapmaya başlamıştır. Bir dönem Birleşik Krallık adına Türkiye ve İrlanda Cumhuriyeti Büyükelçisi olarak görev yapan Reddaway bu görevinden önce Birleşik Krallık adına Kanada'da Yüksek Misyon Temsilcisi, Afganistan'da Özel Temsilci, İran'da ise Diplomatik temsilci olarak görev yapmıştır. Bu görevlerinin yanı sıra İspanya, Arjantin, ve Hindistan'da diplomatik görevler üstlenmiştir.

Prof. NAOMI ROHT-ARRIAZA

Professor Naomi Roht-Arriaza is a Distinguished Professor of Law at the Hastings College of Law, University of California (San Francisco) and is renowned globally for her expertise in transitional justice, international human rights law, and international humanitarian law. She has extensive knowledge of, and experience in, post-conflict procedures in Latin America

and Africa. Roht-Arriaza has contributed to the defence of human rights through legal and social counselling, her position as academic chair, and her published academic works.

Prof. Naomi Roht-Arriaza Amerika Birleşik Devletleri'nin San Francisco şehrindeki UC Hastings College of the Law isimli Hukuk okulunda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Geçiş Dönemi Adaleti, İnsan Hakları İhlalleri, Uluslararası Ceza Hukuku ve Küresel Çevre Sorunları gibi konular uzmanlık alanına girmektedir.

Dr. MEHMET UFUK URAS

Mehmet Ufuk Uras is a co-founder and member of social liberal Greens and the Left Party of the Future, founded as a merger of the Greens and the Equality and Democracy Party. He was previously a former leader of the now-defunct University Lecturers' Union (Öğretim Elemanları Sendikası) and was elected the chairman of Freedom and Solidarity Party in 1996. Ufuk resigned from the leadership after the 2002 general election. Ufuk ran a successful campaign as a "common candidate of the Left", standing on the independents' ticket, backed by Kurdish-based Democratic Society Party and several left-wing, environmentalist and pro-peace groups in the 2007 general election. He resigned from the Freedom and Solidarity Party on 19 June 2009. After the Democratic Society Party was dissolved in December 2009, he joined forces with the remaining Kurdish MPs in the Peace and Democracy Party group. On 25 November 2012, he became a co-founder and member of social liberal Greens and the Left Party of the Future, founded as a merger of the Greens and the Equality and Democracy Party. Ufuk is a member of the Dialogue Group and is the writer of several books on Turkish politics.

Dr. Mehmet Ufuk Uras İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenimini tamamladıktan sonra, milletvekili seçilene kadar İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yardımcı doçent doktor olarak görev yapmıştır. 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde İstanbul 1. Bölge'den bağımsız milletvekili adayı olmuştur. Seçimlerin sonucunda %3,85 oranıyla yani 81.486 oy alarak İstanbul 1. Bölge'den bağımsız milletvekili olarak 23. dönem meclisine girmiştir. Seçimler öncesinde liderliğinden ayrıldığı Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) Genel başkanlığına 11 Şubat 2008'de yapılan 5. Olağan Kongresi'ni takiben geri dönmüştür. 17 Haziran 2009 tar-

ihinde, partinin dar grupçu bir anlayışa kaydığı düşüncesi ve sol siyasetin daha geniş bir yelpazeye ulaşması iddiasıyla bir grup arkadaşıyla Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nden istifa etmiştir. ÖDP'den ayrılışıyla birlikte Eşitlik ve Demokrasi Partisi kuruluş sürecine katılmıştır. DTP'nin 19 kişiye düşüp grupsuz kalmasından sonra, Kürt sorununun parlamentoda çözülmesi gerektiğini savunarak Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) grubuna katılmıştır. Ufuk Uras, seçim sürecinde, kuruluş çağrısını yaptığı Eşitlik ve Demokrasi Partisi'ne üye olmuştur. 25 Kasım 2012'de kurulan Yeşiller ve Sol Gelecek Partisinin kurucularındandır ve aynı zamanda PM üyesidir. Uras'ın çok sayıda yayını arasında "ÖDP Söyleşileri", "İdeolojilerin Sonu mu?" (Marksist Araştırmaları Destek Ödülü), "Sezgiciliğin Sonu mu?", "Başka Bir Siyaset Mümkün", "Kurtuluş Savaşında Sol", "Siyaset Yazıları" ve "Alternatif Siyaset Arayışları" "Sokaktan Parlamente'ye" "Söz Meclisten Dışarı" ve "Meclis Notları" adlı kitapları da bulunmaktadır.

Prof. Dr. SEVTAP YOKUŞ

Professor Dr Sevtap Yokuş is a Law Faculty Member at İstanbul Altınbaş University in the Department of Constitutional Law. She holds a PhD in Public Law from the Faculty of Law, İstanbul University, awarded in 1995 for her thesis which assessed the state of emergency regime in Turkey with reference to the European Convention on Human Rights. She is a widely published expert in the areas of Constitutional Law and Human Rights and has multiple years' experience of working as a university lecturer at undergraduate, postgraduate and doctoral level. She also has experience of working as a lawyer in the European Court of Human Rights.

Prof. Dr. Sevtap Yokuş İstanbul Altınbaş Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesidir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Doktora Programı bünyesinde başladığı doktorasını "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye'de Olağanüstü Hal Rejimine Etkisi" başlıklı tezle 1995 yılında tamamlamıştır. Akademik görevi sırasında lisans, yüksek lisans ve doktora aşamasında dersler veren Prof. Dr. Yokuş özellikle Anayasa Hukuku ve İnsan hakları Hukuk alanında uzmanlaşmıştır. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuruda pratik avukatlık deneyimi de bulunmaktadır.

11 Guilford Street London WC1N 1DH
United Kingdom
+44 (0) 207 405 3835

 democraticprogress.org

 info@democraticprogress.org

 [@DPI_UK](https://twitter.com/DPI_UK)

 [DemocraticProgressInstitute](https://www.facebook.com/DemocraticProgressInstitute)